

19

BUDAPEST

1997

P 94124/98

1998 -02-05

P 23301

NÉVTANI ÉRTESÍTŐ

NÉVTANI ÉRTESÍTŐ

**Az ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkutató
Munkaközösségének időszakos kiadványa**

Szerkesztő bizottság:

**Gerstner Károly, Hajdú Mihály, Hegedűs Attila,
Juhász Dezső, Laczkó Krisztina**

**Felelős szerkesztő:
Hegedűs Attila**

Budapest V. Pesti Barnabás u. 1.

Postacím: 1364 Budapest Pf.107. Telefon: 267-0966/5214, 5462 Fax: 266-5699

19. szám

Megjelent az OTKA támogatásával

ISSN 0139-2190

TARTALOM

TANULMÁNYOK, CIKKEK, ADATOK

<i>Hegedűs Attila</i> : Mi a tulajdonnév?	5
<i>Nagy L. János</i> : Névadás és beszédaktus	9
<i>Hévvízi Sándor</i> : Békés megye török időszak utáni újjátelepülése a helynevek tükrében	12
<i>Bölcskei Andrea</i> : A spontán névkorrelációs rendszer alakulása a XVIII–XIX. századi helységneveink körében	16
<i>Kálnási Árpád</i> : Szatmári helynévtípusok és történeti rétegződésük	26
<i>Bíró Ferenc</i> : Egri szakmunkástanulók névhasználata	30
<i>N. Császi Ildikó</i> : Névválasztási és becenévhasználati sajátosságok egy szlovákiai vegyes iskola neveinek tükrében	45
<i>Labádi-Bertényi Gizella</i> : Cholnoky László névadásáról	51
<i>Farkas Edit</i> : „A rossz arcú, himlőhelyes, nyiszlett kis Varjúnak tulajdonképpen Varga János volt a neve. Már ezt is tudtam. Azt hittem, hogy már mennyi mindent tudok.” (115) (A nevek szerepe Ottlik Géza: Iskola a határon című regényében)	68
<i>Mártonfi Attila</i> : A Magyar Televízió címadása 1985 és 1995 novemberében	78
<i>P. Csige Katalin</i> : Intézménynevek az 1950-es években	88

ESEMÉNY

<i>Nyirkos István</i> : A területi helynévkutatásról	93
<i>Takács Péter</i> : Kálnási Árpád: Szatmári helynévtípusok és történeti rétegződésük	94
<i>Mező András</i> : Régi utcanevek Szatmárban és másutt	99
<i>Dankó Imre</i> : A helynevek és a néprajz	104
<i>Németh Péter</i> : Földrajzi névgyűjtés = történelemkutatás	108
<i>Sebestyén Árpád</i> : Bevezető Kálnási Árpád Szatmári helynévtípusok és történeti rétegződésük című könyvének bemutatásakor	111

MŰHELY

Deme László: Opponensi vélemény Hajdú Mihálynak „A középmagyar kor személynévtörténete” címen „a tudomány doktora” fokozat elérése céljából benyújtott tudományos munkájáról.....	115
Mező András: Opponensi vélemény Hajdú Mihály: A középmagyar kor személynévtörténete (Budapest, 1994. [I.]: 317 lap; [II.]: 464 lap; [III.]: Adattár: 817 lap) című akadémiai doktori értekezéséről	120
Nyirkos István: Opponensi vélemény Hajdú Mihály: A középmagyar kor személynévtörténete (1526–1772) című akadémiai doktori értekezéséről (Budapest, 1994. I. 1–317, Adattár II. 1–464, III. 1–817).....	127
Hajdú Mihály: Válasz az opponensek véleményeire és a fölvetett kérdésekre	133

SZEMLE

Gerstner Károly: Die Deutschen in Ungarn. Eine Landkarte mit deutschen Ortsnamen. A magyarországi németek térképe. Kiadta a Neue Zeitung Alapítvány. Készítette az AGÁT Kft. TOP-O-GRÁF Térképészeti Iroda. 1996 [1997]. 107×72 cm.	139
--	-----

EMLÉKEZÉS

Kálnási Árpád: Búcsú Kálmán Bélától.....	143
Mikesy Gábor: Mikesy Sándor (1917 - 1975) munkásságának bibliográfiája.....	145

Mi a tulajdonnév?

A kérdés mintegy 20 éve foglalkoztat. 1977-ben jelent meg ugyanis BARABÁS–KÁLMÁN–NÁDASDY tanulmánya: Van-e a magyarban tulajdonnév? (NyK. 79: 135–155). Ez feladta a leckét a névtanosoknak, hiszen ha kiderülne, hogy a magyarban nincs tulajdonnév, akkor a névtannal foglalkozók tömegei feleslegesen törik magukat a semmi körülírásával. A hivatkozott szerzők a tulajdonnéviséget a szintaktikai kapcsolódási lehetőségekben vélik felismerni: ha egy jel $Vobj+—t$ környezetben (vagyis határozott névelő nélkül) áll (pl. *láttad *füpüt?*), a magyar anyanyelvű beszélő az ilyen környezetben levő jelet tulajdonnévnek ismeri fel. Ám – amint a szerzők is kifejtik – számos, tulajdonnévnek tartott elem nem így viselkedik (pl. *láttad az ararátot?*), s ezért ez a disztribúció sem lehet kizárólagos érvényű. Elemzésük alapján a szerzők szakítanak a tulajdonnév hagyományos kategóriáival, és csak három tulajdonnévtípust fogadnak el: „intézménynév-típus”, „városnév-típus”, és „szeménynév-típus”, ez utóbbiba tartoznak pl. az állatnevek is, a hónapnevek is. Különleges, s szintaktikailag magyarázhatatlan a *láttál konyhát – láttad a konyhát* : *láttál várat – láttad a várat* példák által megjelölt probléma. Itt a *láttad a várat vár* eleme [*láttad a Várat*] tulajdonnévként is felfogható/felfogandó bizonyos esetekben. A dilemma feloldására adott egyik lehetséges magyarázatuk a későbbiekben még fontos lesz, ezért érdemes idézni: „(23) a logikára támaszkodva ugyanazokat az elemeket az A környezetben, specifikus referáláskor tulajdonnévnek, a C-ben viszont köznévként tekintjük – ám ekkor figyelmen kívül hagyjuk a szintaktikai szempontokat és e típus elemeinél a tulajdonnév kategóriáját az elemek viselkedési variánsává minősítenénk át.”

Az lett volna a természetes, hogy az említett tanulmány nyomán tízesével születnek harcoss vitázó írások, ám HAJDÚ MIHÁLY négy év elteltével szomorúan állapíthatta csak meg: a magyar névtudomány adós a válasszal Barabásék felvetésére. Az elmúlt időszak magyar névtudománya ugyanis az elméleti kérdések megválaszolása helyett – szorgos munkásai révén – a még fel nem gyűjtött névállomány mentését, rögzítését látta fő feladatának (l. a megyei

földrajzinév-gyűjtések). Ez a kétségtelenül fontos munka még ma sincs, sőt talán évtizedekig nem lesz befejezve. Az adattárak szükséges voltát nem vitatva (vö. pl. a HOFFMANN ISTVÁN kezdeményezte helynévtörténeti adattár szükségességét: MNyj. 33 [1996]: 43–52 és részben azonos szöveggel V. Névtkonf. Szerk. B. GERGELY PIROSKA és HAJDÚ MIHÁLY. Bp.–Miskolc, 1997. I, 227–236), mégis csak ideje tisztázni, mi a tulajdonnév, hol a helye a nyelvi rendszerben, melyek sajátos jellemzői a magyarban.

Ha a tulajdonnevet jellemezni akarjuk, azt mondhatjuk: kétségkívül nyelv(ben használt) kategória, mivel nyelvi jel(ek)ből áll. Lehet szó, lehet szerkezet sőt lehet mondat is, ezért nem sorolható be a szófajok közé. Mondatbeli szerepét tekintve leginkább főnévszerűen viselkedik, egyes csoportjaira pedig részlegesen alaki jellemzőket is találhatunk: néha a sajátságos töváltakozás mutatja a tulajdonnéviséget (*anya* : *Anyája*, *Aranyt* : *aranyat*, de vö. *cukra van* [ti. cukorbeteg] : *van cukorja*), máskor a határozott igei ragozás mellett álló tárgy névelőtlen volta (ld. fönt), megint máskor a sajátos képző jelzi, hogy tulajdonnévvel van dolgunk (*kovácsok* : *Kovácsék*).

Leginkább a jelentése alapján szokás a tulajdonnevet jellemezni, ugyanis a tulajdonnév jelentése elsősorban denotatív, identifikáló. (A műszóhasználatban lényegében J. SOLTÉSZ-t követem: A tulajdonnév funkciója és jelentése. Bp., 1979. 29, 173). A tulajdonnév „sajátos jelentésszerkezetében” (J. Soltész 24) megvannak (lehetnek) ugyan a konnotatív jelentésjegyek is, ám a tulajdonnév jelentése elsősorban nem fogalmi, hanem referenciális: közvetlen vonatkozást találunk a nyelvi jel és a denotátum között.

Mivel a tulajdonnév nem önálló szófaj, és mivel nem is sorolható egyetlen szófajba sem, Hajdú Mihály a mondatelem megnevezést javasolja (V. Névtkonf. II, 476). A tulajdonnév szerinte mondatalkotó elem, ugyanúgy mint a szavak. Hajdú besorolása nem mondatnani alapú (akkor mondatrészekről beszélne), hanem mondatépítő, strukturális jellegű: a tulajdonnév – bár nem (mindig) szó – ugyanolyan építőeleme a mondatnak, mint a lexéma. Hajdú BERRÁR JOLÁN nyomán a közszó és a tulajdonnév közötti jelentéstani különbséget abban látja, hogy a közszó szótári alakjában absztraháló (lényege tehát a fogalmi jelentés) s csak „mondatba helyezve konkretizálódik, s éppen olyan egyedi megjelölő lehet, mint a tulajdonnév” (475). A közszó közszó, mert csak mondatban (=szöveggörnyezetben) valósítja meg az egyeditést. „A tulajdonnév viszont szöveggörnyezet nélkül, szótári alakjában, nominativusban is képes erre. *Kovács István*, *Harangoskút*, *Dacos* stb. név szöveggörnyezet nélkül identifikál, azonosít.” Hajdúnak ez utóbbi mondatával nem tudok egyetérteni. Ezekről az általa felsorolt „nevekről” szöveggörnyezet nélkül csak annyit tudhatunk, hogy nyelvi elemek. Hiszen a beszédben elhangzó *Dacos* – szöveggörnyezet nélkül – valódi melléknév! Ha kisbetűvel kezdené, senki se

tartaná névnek. Ha viszont leírja: *Dacos*, a nagybetűs kezdésben tudtul adja: „én ezt névnek gondolom, azért írom nagybetűvel.” A nyelvi elem ezen írásmódja tehát szándékot, információt, mégpedig többletinformációt hordoz. Mi ez, ha nem (implikált) szöveggörnyezet!

Továbbá: kit (vagy mit) identifkál az önmagában álló (a szituáció és a szöveggörnyezet kettéválasztását nem érzem kimunkáltkak és megokoltkak Hajdúnál) *Kovács István*? Ez ugyanúgy lehet személynév mint pl. egy hajó neve, vagy egy tanyáé. A *Harangoskút* önmagában ugyanúgy lehet kút mint dűlő. Önmagában a *Dacos* pedig a ragadványnévtől az állatnéven keresztül számtalan dolog egyedi megjelölője lehet a szituáció/szöveggörnyezet függvényében. Ezek a mondatelemek tehát potenciálisan nevek lehetnek, hiszen megtanultuk (főként a nagy kezdőbetűs kezdés közvetíti ezt a tapasztalatot), hogy a társadalom az ilyen formákat a konkrét esetekre névként szokta alkalmazni, de ismétlem: önmagukban nem identifkálnak. Tegyük egy ellenpróbát, írjuk kisbetűvel: *harangos kút, dacos*. Eszünkbe jut róluk, hogy nevek lennének? A személynévek hasonló átalakítására: a kisbetűs *kovács istván* (főleg többes számban) a kisebb értékűség jelzésének tekinthető (vö. *nemecsek ernő*). Ám ha pl. ezt olvasom: „látta a város meg a János”, akkor a *János* jelentése: ‘mindenki, a leghétköznapi ember is’. Kit egyedit akkor a *János*? (Vö. még Adytól A mesebeli János című verset.)

Tulajdonnév és közszo jelentésbeli elkülönítésének ügyében óvatosabban fogalmaznék, bár az alapproblémát ugyanott látom, ahol Hajdú is: a determinálásban. Úgy látom, hogy az általánosító közszoak a determinálást (a tér-idő koordináta egy adott pontjára való utalást – vö. BENCÉDY, MMNy. 553) egy vagy több megszorító jegy hozzáadásával végezhetik el (*asztal, az asztal, az az asztal, az az asztal ott a sarokban*), ezzel szemben a tulajdonnév további jegyek hozzáadása nélkül (de a szöveggörnyezettől függve!) áll a meghatározottság emeltebb szintjén. A *vitéz előhúzza hüvelyéből a kardját* mondatban az *előhúzza*, a *hüvelyéből*, a *kardját* elemek mind a kardot determinálják (=konkretizálják). A *Roland megfújta Olivant* mondatban (természetesen annak a számára, aki tudja, hogy Olivant a kürt neve) viszont a név önmagában, további jegyek nélkül is determinál.

A tulajdonnév pontosan ezzel a tulajdonságával lóg ki a nyelvi rendszerből: használata többlettudást igényel (aki nem tudja, hogy Olivant egy kürt neve, és csak azé a bizonyos kürté, nem érti a fenti mondatot). A tulajdonnév tehát a nyelvi jel általánosító jellegétől tér el: egy adott szöveggörnyezetben jegyhozáadás nélkül determinál. Ugyanez a többlettudó tapasztalatunk érvényesül, ha pl. a villamoson ilyesféle mondatot hallunk: *Józsi már megint megverte azt a szegény Marit*. Ekkor ugyanis teljesen egyértelmű (bár a szituációnak/szöveggörnyezetnek semmilyen alkotóelemét nem ismerem), hogy

Józsi és *Mari* csak személyek nevei lehetnek. Ennek oka pedig, hogy nyelvi kompetenciánk egy tágabb értelemben vett nyelvi kompetencia, amelyben bizonyos kulturális, szociális többletinformációk is benne vannak. Véleményem – úgy gondolom – egybeesik TOLCSVAI NAGY GÁBOR véleményével (V. NévtKonf. II, 603): „...a név nem nyelvi kritériumok, hanem szociokulturális körülmények révén lesz név, és a hallgatónak, az olvasónak valahonnan tudnia kell, hogy az a nyelvi entitás, ami elé kerül, név és nem más valami (főnév, nyelvtani csoport, frazéma, mondat).”

A tulajdonnév a nyelvi jel általánosító jellegétől tér el, emiatt aztán nem is lehet a nyelvi rendszer eleme. És ezért feleslegesnek és hiábavalónak tűnik minden próbálkozás, amely ott kívánja elhelyezni. A tulajdonnév ugyanis a nyelvhasználat eleme: az aktuális használat dönti el, hogy egy forma köznévként, szerkezetként stb. funkcionál, vagy tulajdonnévként. Amikor tehát a beszélő a konkrét nyelvhasználatban egy nyelvi elemet (értelmetlen hangsor, értelmes szó, szerkezet vagy mondat) egy konkrét denotátumra közvetlenül alkalmaz, nevet hoz létre. A név teremtésének ezt a folyamatát számtalan példával igazolhatjuk, egy igen szemléletes példa csupán a tanyanevek esete: a sehol írásban addig nem rögzített tanyanevek adatközlői spontán állították elő a kérdésre a tanyanév-formát, annak különböző változataival együtt (vö. MNy. 78: 459). A név teremtésének praktikus oldala a nagybetűs kezdés és a határozott névelő elhagyása („Körülnéz Nyúl, és meglátja, hogy a szomszédos fenyőfán ott üldögél Varjú, és jóízűen nevet rajta.” – Vlagyimir Szutyjev, Vidám mesék. Móra–Kárpáti, 1984. 86). Idézett példánkban a *Nyúl* valóban nyúl, a *Varjú* valóban varjú, de a nagybetűs kezdés névséget teremt, s ezáltal máris egyedi, egyszeri lesz a megjelölés.

Ha tehát nevet akarok használni, vagy létrehozok egyet: sajátos szintaktikai helyzetben alkalmazok egy tetszőleges jelet (*láttam fűpüt*), vagy választok abból az elemkészletből, amelyről megtanultam, hogy általában névként (=a determináció emeltebb szintjén álló sajátos jelként) szoktak szerepelni. A névtárak, melyek ezt az elemkészletet tartalmazzák, olyan jelek, jelkombinációk gyűjteményei, amelyek azt mutatják: valamikor, valahol az adott jelet valaki vagy valakik adott szövegkörnyezetben a meghatározottság magasabb szintjére emelve (további megszorító jegy hozzáadása nélkül) egy denotátum közvetlen megjelölésére (azonosítására) alkalmazták. A nyelv szempontjából a tulajdonnév nem több, mint egy frazéma: kötött használatban alkalmazható nyelvi tény.

A névtan vizsgálati területei lényegében a névhasználat két aspektusát jelentik: vagy a névteremtést tanulmányozzák, vagy a névalkalmazást.

HEGEDŰS ATTILA

Névadás és beszédaktus

Az alábbiakban sajátos jelenségét tárgyalom a kommunikációnak: a valamilyen néven nevezés aktusát. A célom az, hogy az adott személynevek adásakor jelentkező szabályosságokat bemutassam. A módszer az egyes, itt tárgyalt adatok összevetése.

1. Vegyük a következő példákat:

a) „Ne péterezz itt, hanem csináld már!”

b) „Miért péterez engem, mikor én Tibor vagyok?”

c) „Hogy jön ahhoz ez a fiatalember, hogy lepéterezze a polgármestert?”

A három példában közös vonás az, hogy a beszélő hibáztatja a hivatkozott másik beszélőt abban, hogy valakit Péternek szólított. Az, hogy Péternek szólította az illetőt, hiba abból a szempontból, hogy valami helyett szólította Péternek. Az első esetben ahelyett, hogy végezne egy számára elrendelt tevékenységet; a másodikban igazi neve helyett mondják Péternek; a harmadikban a tisztség megbecsülése nem történik meg, ehelyett szólíttatik a polgármester Péternek.

2. A következőkben arra a kettősségre hívom fel a figyelmet, amely a „valakit valamilyen néven nevez” jelentőségére és stilisztikai hatására vonatkozik. Az egyikre a Biblia, a másokra Gárdonyi Géza közismert regénye részletével utalok.

d) „Nem mindenki megy be a mennyek országában, aki ezt mondja nekem: Uram, Uram, hanem csak az, aki cselekszi az én mennyei Atyám akaratát” (Máté 7,21. Újszövetség. A Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya kiadása, Bp., 1991. 191).

e) „Te Simon vagy, Jóna fia: téged Kéfásnak fognak hívni (ami azt jelenti: kőszikla)” (Uott, 268).

„Én pedig azt mondom neked: Te Péter vagy, és én ezen a kősziklán építem fel egyházamat” (Uott, 51).

Kéfa (arám) 'szikla'; a görög petra hímnemű változata, Petrosz - Péter (Haag, Herbert (szerk): Bibliai Lexikon. Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Bp., 1989. 1478).

f) „...ha te katona vagy, ne mondd a tizedesnek, hogy Mihály bá! ... hanem ezt mondd: Tizedes uram ... Aki ingre-gatyára vetkezetten alszik, az nem tizedes úr, hanem csak Mihály bá” (Gárdonyi: Egri csillagok. Móra, Bp., 1964. 378).

A d) ugyanarra utal, amit az a) kapcsán mondtunk. Az e) példa és értelmezése talán a legismertebb beszélő név bibliai helyeit idézi. Két megjegyzés ehhez:

- Az első idézet egyik lényeges részlete hiányzik a másodikból (ami azt jelenti: kőszikla), ezért a második igényli, hogy beleértsék az adott információt.
- Az, hogy Simon helyett Péter a neve az egyik apostolnak, mint láttuk, igen fontos helyettesítést hoz magával a jövőendő egyházra nézve: az egyik apostol az első pápa lesz.

A Gárdonyi-részlet is egyértelmű különbségre hívja fel a figyelmet a kétféle megszólítás között; a hivatalos-familiáris különbségre. Az eltérésben hangsúlyozódik a szituációk közötti különbség; aki békés viszonyok között természetesen Mihály bá lenne, az ostromolt várban, katonai körülmények között, a kapitány rendelkezése címzettjeként tizedes úr. Csakhogy a megszólítandó viselkedése alapot szolgáltat a nem katonai megszólításra: a tizedeshez méltatlan, az őrségben tilos levetkőzés miatt nem érdemli a hivatalos megnevezést.

3. Térjünk vissza a kiindulás nyelvi formáihoz: ott a „péterez” igealakot találjuk. Az adott forma a szóképzésben a denominális verbumképzésben áll elő (L. pl. AkNy. I. 364). A c) példában félreérthetetlen lebecsülést értékel a beszélő, erre utal a Nyelvművelő Kézikönyv: „erkölcsi megvetést kifejező funkció” (II. köt. A *le*-igeekötő jelentéseiről szólva, 25).

(Egy megjegyzés: Jókai Mór egyik tréfás részletében a megszólítási típusok egyikét lekezelésnek felfogó beszélő így szól: „Vegye kend tudomásul, hogy kendnek én nem vagyok kend!”)

4. Fentebb már céloztunk rá, hogy az idézeteinkben szereplő megszólalásokban sajátos beszédaktusok valósulnak meg. Ezekben a beszédaktusokban valamely megszólítást tesz egy beszélő, s egy újabb szereplő az adott szólítást valamiért hibásnak véli, helyteleníti. A hibáztatás oka az, hogy az adott elhangzott név az általa helyesnek tekintett név helyett hangzik el, azaz az ő elvárásainak nem felel meg. Eszerint a beszédaktusról és annak értékeléséről van szó. Az értékeléskor az értékelő beszélő azért tekinti hibásnak a vitatott megszólalást, mert az adott helyzetben, az adott megszólítotthoz véli illetlennek. (Itt most nem térünk ki arra a szociokulturálisan meghatározott/meghatározható szituációra, amikor a protokoll vagy egyéb szabály tiltja a kitüntetett személy megszólítását.)

4.1. Az eddigiek alapján felvázolható tehát a kommunikációs szituációk sajátos összefüggése: a szituációk beágyazódása. Eszerint ugyanis a kiinduló megszólítás szituációja szereplőivel együtt beágyazódik az értékelés szituációjába. Ebben az újabb beszédhelyzetben minősíti beszélőnk az előbbi szituáció megszólító formáját: helyteleníti, az általa elvárthoz képest hibáztatja. Formulázva: 1. Első szituáció = 1. Beszédaktus = X Y-t Zs-nek szólítja. 2. Újabb helyzet = újabb beszédaktus = az értékelő beszélő (B_{én}) nyilatkozik.

Összesítve: B_{ért} visszautasítja az adott formát, a visszautasítás nyelvileg függ attól, hogy a beszédaktusok és szereplők beágyazódása miként megy végbe.

4.1.1. Az a) példában az X beszélő megegyezik a B_{ért} beszélő eddig nem formulázott H hallgatójával. Ilyen módon tehát a beágyazódás módja az, hogy a kommunikációs szituációk első beszélője és második hallgatója ugyanaz. A b) példában az első szituáció hallgatója azonos (lehet) a második hallgatójával. (A lehetőség akkor áll fenn, ha a második beszélője magázza a hallgatóját.) Elképzelhető persze az is, hogy nem hallgatóként vesz részt az első szituációban a B_{ért}, hanem tudomást szerez valamilyen módon az első közlésről, s ennek nyomán nyilvánít véleményt. Méltatlankodása elhangozhat nyilvánosan, de szemtől szemben is, – sőt magának is mondhatja az érintett, nem másnak, mormolva.

A c) példa eltér az eddigiektől. A szereplők szempontjából azért, mert az első szituáció beszélője nyilvánosan és csakis nyilvánosan szólítja Péternek az adott polgármestert. (A közvetlenebb formák a baráti, társaságbeli szintéren nyilvánvalóan lehetségessé tennék a nyilvánosan hibáztatott frázist.) További eltérés, hogy a második közlés valószínűleg nem olyan helyzetben történik, ahol jelen van az előző beszédaktus beszélője és hallgatója. Ebben az értelemben a három példában fokozatosan egyre közvetettebb az összefüggés a szereplők között. A nyelvi formák közötti különbségek is nyilvánvalóak:

- Az a) példában az ige intranszitiv: 'azt mondja, hogy Péter'.
- A b) példában tárgyas ige van, tárgya a beszélő_{ért}: 'azt mondja nekem, hogy Péter'.
- A c) példában igekötős az ige. Mint fentebb utaltunk rá, ez a *le-* rosszalló értelmet ad az igének: 'csak azt mondja neki, hogy Péter'.

4.1.2. Eltérek a példáink abban is, hogy mit helyettesítenek a B_{ért} szerint a szóban forgó megszólítások:

- az a) példában valamilyen tevékenységet;
- a b) példában a „Tibor” szólítást;
- a c) példában tiszteletteljes megszólítást.

5. Kiemelkedő tehetségű, köztiszteletben álló személyiségeket meghatározott körben szólítanak familiárisan is. Prof. dr. Huhn Péter akadémikust, a szegedi Eötvös Collegium igazgatóját egyetemista koromban Péter bácsinak szólítottuk. Mostanában köszönthettük 70. születésnapját Szathmári István professzor úrnak, Őt az egész nyelvész-társadalom Pityu bácsinak hívja. Egyiküket sem becsüli le, aki így szólította meg. Mert ezek a formák éppen szeretetet, megbecsülést fejeznek ki. Sapiienti sat.

NAGY L. JÁNOS

Békés megye török idők utáni újjátelepülése a helynevek tükrében

Jól tudjuk, hogy a mai Békés megye lényegesen nagyobb területű, mint volt hajdanán, hiszen Bihar, Heves, illetve Külső-Szolnok, Arad, Zaránd, Csanád megyéből is kerültek át hozzánk területek. KARÁCSONYI JÁNOS, neves történészünk szerint Békés megye 1279 előtti eredeti határai a következők voltak. Északkeleten a Zsáka és a Darvas közötti *Oros* pusztánál (régén: *Orod* néven), innen nyugat–északnyugat felé, a *bucsa*i pusztánál délnyugat felé fordulva, mindenütt a *Berettyó* régi medrén haladva, a Mezőtúr alatti *Sárkány-fok*-ig tartott a határ. Innentől kezdve egészen *Kunszentmárton*-ig volt a választóvonal Békés és Külső-Szolnok megye között. Ekkor még *Őcsöd*, *Bábocka*, *Kunszentmárton* és *Ecser* megyénkhez tartozott. *Kunszentmárton*-tól délkelet felé fordulva a határ *Fábiánsebestyén*-ig és innen, méginkább délkeleti irányban, *Orosháza*-t felül elkerülve *Apáca*-ig (a mai *Csanádapáca*) haladt. Itt egyenesen keletnek fordult, s ment *Csabá*-nak. A *Fehér-Körös* melletti *Vészé*-t elérve északra visszakanyarodott, s ment *Verebes*, *Bélmegyer*, *Vésztő* felé, s innen *Csökmő*-t is magába foglalva újból *Oros*-nál találkozott az északi határral.

A leírásból ugyan nem teljesen világlik ki, de a helyzet az, hogy Békés megyének a XIII. században nagyrészt természetes határai voltak. Északról a *Berettyó* és a *Hármas-Körös*, nyugatról a *Veker* és a *Kórógy-ér*, délről a *Mágocsi-ér* vagy más néven *Hajdu-völgy* és egyéb kisebb erek, egy kis darabon a *Fehér-Körös*, keleten pedig a *Sarkad* és *Bélmegyer*, *Vésztő* és *Okány*, valamint a *Csökmő* és *Íráz* között levő mocsarak. Közigazgatási székhelye, *Békés*, a megye délkeleti csücskében helyezkedett el. Ma már nehezen hihető el, hogy *Gyula* vára és városa, és az akkor is egyik legvirágzóbb község, *Orosháza* eredetileg, a legrégebbi időkben nem tartozott Békés vármegye joghatósága alá (vö. KARÁCSONYI JÁNOS, *Békés vármegye története*. Gyula, 1896. I, 19–20).

Ha egy kicsit is beletekintünk megyénk történetébe, a települések sorsát tekintve, sommásan a következő képet kapjuk. A XIII. századra *Békés* vára, városa körül kialakult vármegye szépen fejlődött, falvai sorra születtek, alakultak. Jött azonban az 1241–1242. évi tatárdúlás, melynek során, az egyes alföldi megyékben mai számítás szerint a településeknek mintegy a fele elpusztult. Egy régebbi tanulmányomban már két, általam jól ismert települést, Gyomát és Orosházát megvizsgáltam e téren. Eszerint Gyoma határában a középkorban 10 település volt, melyből 8-nak a nevét ma is őrzik a határrészek nevei. Orosháza határában pedig, bármilyen meglepő is a nagy szám, a 23

valamikori faluból csak 6 falu nevét fedezhetjük fel a ma is élő földrajzi neveken. Az Orosháza környékén létezett 23 faluból az 1456. és 1466. évi valamint az 1512. és 1515. évi oklevelek 16-ot már első említésükkor pusztaként rögzítenek. Egyértelmű, hogy ezek a falvak zömében a tatárjáráskor, elenyésző hányaduk esetleg utána szűnhetett meg, de semmiképpen nem a törökök által pusztultak el (vö. HÉVVÍZI SÁNDOR, MNyTK. 170: 67–74).

Szerény számításaim szerint a mai Békés megye területén, a kezdetektől napjainkig, hozzávetőlegesen 290 település volt. A középkori oklevelekben említett birtokokat (feltételezeten lakott helyeket) tekintve azonban van egy bizonytalan pont. Mégpedig az, hogy a felsorolt birtokok közül némelyiknél kétséges az, hogy ténylegesen lakott helyek, falvak voltak-e. Csak egy példát említenék ezzel kapcsolatban. CSÁNKI DEZSŐ a Hunyadiak koráról szóló történelmi földrajzi művének I. kötetében ezt írja a *Sinkavölgye* címszó alatt: „Synkawelgye, Peterkutha al. nom. Zannyayzanthas, Abzakutha, Haromfylev, Thomorchok és Kweghaz nevű birtokok tűnnek fel 1418-ban a Marótiak uradalmában a mai Batonya vidékén ény. felé. Bizonyára nem helységek vagy nem mind helységek voltak” (i. m. I, 744). A fentebb közölt számot tehát ennek tudatában kell szemlélnünk, s a kérdés pontosabbá tétele a feltárt anyag további átgondolását igényli.

Lépjünk azonban eggyel tovább, hiszen bennünket az is érdekel, hogy mely települések álltak még megyénkben, amikor a török elfoglalta ezt a területet, és hány maradt meg a kivonulásuk után. Előadásomban nincs rá mód, hogy a számbavett listákat felsoroljam, ezért hát csak az összesítésnél, a szürke számoknál maradok. Szerencsére Békés megye falvaira vonatkozóan két alapvető munkára is támaszkodhattam e téren. Az egyik GYÖRFFY LAJOS tanulmánya: Adatok az Alföld törökkori településtörténetéhez (Szolnok, 1956), mely az 1571-es szolnoki török defter fordítását tartalmazza, a másik pedig KÁLDY-NAGY GYULA: A gyulai szandzsák 1567. és 1579. évi összeírása (Békéscsaba, 1982), mely munkákban felsorolt falvak szinte teljesen „lefedik” a mai Békés megyét. Eszerint, összességében a török hódítás kezdeti időszakában még 117 település állott, és a defterek 25 pusztát is megemlítenek. Mondhatni, ebben az időben még virágzó falu volt *Apáti*, *Basarág*, *Csudaballa*, *Ege*, *Félhalom*, *Kakucs*, *Nemeskereki*, *Ölyved*, *Szanna*, *Vesze* – hogy csak néhányat emeljek ki a sorból. A puszták közül 8-at Orosházánál sorolnak fel a defterek, mégpedig: *Apácaegyházá-t*, *Gellértegyházá-t*, *Gorzsás-t*, *Homokegyházá-t*, *Ötszögű-t*, *Szilas-t*, *Tompá-t* és *Zöldes-t*.

Eljött azonban a 15 éves háború. Az 1593 közepén kezdődött török elleni harcokban, különösen pedig annak 1596–98 közötti szakaszában megyénk falvai szinte mind elpusztultak, az egy *Gyulá-t* kivéve. A 15 éves háború után Békés még 1610-ben lakatlan, *Gyúr* és *Berény* lakosai csak 1616-ban kerülnek

vissza. *Endrőd* majd 30 évig üresen áll, s a régen leggazdagabb, legnépesebb községek, mint például *Décse*, *Kondoros*, *Csabacsüd*, *Szénás*, *Szentetornya*, *Csákóhegyes*, *Apáca*, *Orosháza*, *Bábocka* az egész időszakon keresztül hiába várják vissza régi lakosaikat (vö. KARÁCSONYI, i. m. I, 292). És bár a török időszaknak ebben a XVII. századi szakaszában is, a falvak újraterelítésére eleink többször tettek kísérletet, ezek nagy része azonban, sajnos csak időleges próbálkozás volt. Egyik-másik falu igyekezett megerősödni, lakosai más elpusztult települések hátsabb földjeit is kezdték használni, művelni. Így például a doboziak Mezőberény, a gerlaiak Csaba és Mezőmegyer, az ölyvediek a Csaba alatti Kerekegyháza pusztáján is szántottak, vetettek, legeltettek.

Gyula várának 1695. évi visszafoglalása után Békés megye területe a budai kamara adminisztrációja alá került. 1696-ban a kinevezett tisztartó, LINDNER FERDINÁND jelentésében siralmas képet fest a Körösök vidékéről. Az általa felsorolt, Gyulához tartozó 25 település közül egyedül csak *Sarkad*-nál említi meg, hogy: „...benne nagy, szép templom van, bár némileg romos fedél nélküli, áll itt még mintegy 20 ház, és ahogy látni lehet, mintegy 60 ház állt” (KRISTÓ GYULA, Olvasókönyv Békés megye történetéhez. Békéscsaba, 1967. 137–139). A többi falut kivétel nélkül lerombolták, s ezek között találjuk például *Békés*-t, *Berény*-t, *Gyomá*-t, *Szarvas*-t, *Szentandrás*-t stb. És bár újból és újból tértek vissza régi lakosok az elhagyott faluhelyekre, ezek megerősödése a török uralom megszűnésével is nagyon lassan, nehezen ment. Mindenesetre idézett forrásaink alapján tudjuk, hogy 1698 és 1703 között 31 helység települt újjá. Hogy azonban még mindig ne legyen vége a megye szenvedéseinek, ezeket a falvakat a gyulai rácok 1703-ban mind egy szálíg feldúlták (vö. KARÁCSONYI, i. m. 315). Békés megye biztonságos fejlődése csak a rácok 1707. évi kiűzését követően, de különösen 1715-től, a megye újjáalakulása után következhetett be. Innentől kezdve beszélhetünk a falvak, városok újjátelepüléséről, újak születéséről, melynek folyamata még a XX. században is tartott. A legelső korabeli összeírásokból kiderül, hogy 1715-ben 2 város (*Békés* és *Gyula*) valamint 7 falu: *Doboz*, *Gerla*, *Füzesgyarmat*, *Körösladány*, *Öcsöd*, *Szeghalom*, *Vésztő* létezett megyénkben a történeti határok között.

1717-ben 11 falut, 1720-ban 13 községet és 16 pusztát, 1730-ban pedig 19 helységet rögzítettek a feljegyzések (EMBER GYÖZÖ, Az újraterelülő Békés megye első összeírásai 1715–1730. Békéscsaba, 1977).

A falvak újjáalakulásakor nagyon fontos volt azok régi határainak a lehetőségekhez képest pontos számbavétele, azonosítása és leírása. Íme egy példa mutatóban. A *Gerla* és *Csaba* közötti határvonalról Csapó István 60 év körüli tanú 1719-ben a következőket mondta: „Én *Eölyvet*-en laktam török világban, sok ideig pásztor voltam és jártam sokáig minden faluk határát, de bizonyos és felhányt határt *Csaba* és *Gella* között soha nem tudok, hanem a

gellaiak ameddig éltek egyfelől is, másfelől is a csabaiak meddig birták azt jól tudom, a *Böttyök*-ön tul soha sem éltek a gellaiak...; ...A *Szigonfoka* gellai s veszei határ, innen a *Szigonfoká*-n gellaiak éltek és a török világban is birták a *Vanthát*-at...; ... soha sem tudom, sem hallottam, hogy a csabaiak birták volna a *Fabianfoká*-t, hanem mindenkor a gellaiak részére tudom s hallottam hogy volt” (HAAN-ZSILINSZKY, Békés megyei oklevéltár. Bp., 1877. 167). E rövid kis idézetből is kiderül, hogy a valamikori határok megállapításához olyan tanúkat hallgattak meg, akik az adott területet nagyon jól ismerték. Az 1744-ben újjátelepült *Orosháza* határát is azok a pásztorok és gulyások azonosították, akik évtizedekig ott legeltettek az orosházi határban és környékén.

Békés megyében azonban végül is a régiekhez viszonyítva csak nagyon kevés település született újjá. Volt olyan falu, *Nemeskereki*, mely 1721-ben újjáalakult, mégpedig a mostani endrődiek elei szállták meg. Több mint kilenc évig igyekeztek itt gyökeret verni, de a folytonos árvizek miatt lakosai úgy döntöttek, hogy mégis másutt próbálnak szerencsét. Így költöztek aztán 1731-ben e tájtól nyugatabbra, a Hármas-Körös mellé, s így alakították meg a mai *Endrőd*-öt. *Nemeskereki* határa pedig végképp árván maradt, s csak határrésznev őrzi emlékét.

Voltak aztán a falvak, puszták XVIII. századi számbavételénél félreértések is. Így például 1729-ben a gyulai bíró és a gyulaiak emlegették, hogy városuktól délnyugatra, a szabadkai pusztán állott *Szabadka* faluja, melynek akkor még a templomhelyét is meg tudták mutatni. Nevét, állították, a rácoktól kapta. Az igazság azonban az, hogy ily nevű középkori falu megyénkben soha nem létezett, hiszen valójában *Boldogasszonyfalva* állott azon a helyen, mely a török defterekben *Bódokfalva* néven, de már pusztaként szerepel.

1733-ban a megye területén még fellelhető romos templomokat is számba vették a falu pontos megjelölésével. A jegyzékbe vett 30 község közül 19 később újjáalakult.

Napjainkban Békés megyében (Mezőmegyert, Reformátuskovácsházát, Gyomát és Endrődöt is önállónak tekintve – hiszen egyesülésük, összevonásuk nem régi keletű) 80 város és község van, s ezek közül 70-nél a régi, középkori elnevezés szerepel. A mai települések közül még ebben az évszázadban is 25 új helység alakult (a legutolsó Kardos, 1969-ben), s köztük a fentebbivel egybevágóan 10-nek olyan neve van, melynek nics középkori előzménye. Persze olyan is megesett, hogy Orosházától, Szentetornyától észak–északnyugatra a múlt század első felében megalakult egy *Bánfalva* nevű község, melyet Karácsonyi János püspök, történész javaslatára 1901-ben *Gádoros*-ra keresztelték át, mivelhogy annak a régi határán született újjá. Ma is ezt a nevet őrzi.

Mindemellett azonban árnyaltabb képet kapunk régi falvaink neveinek továbbéléséről, ha számításba vesszük a határrészneveket is. FÉNYES ELEK geográfiai szótára, PESTY FRIGYES helynévgyűjtése és a helynévtárak anyagának tanúsága szerint végül is mintegy 170-re tehető azoknak a településeknek a száma, amelyek újjászülettek, vagy ha nem is, de nevük a dülő- és határrésznevekben fennmaradt. Köztük olyanoké is, amelyek már a török időszak előtt elpusztultak. Terjedelmi korlátok miatt csak a Doboz melletti *Maró* falut említeném, melynek egyetlen 1295-ben előforduló okleveles adatát ismerjük, viszont neve a *Marói-erdő* elnevezésben ma is él, Doboz határában.

HÉVÍZI SÁNDOR

A spontán névkorrelációs rendszer alakulása a XVIII–XIX. századi helységneveink körében¹

1. A spontán korreláció fogalma. – A természetes helységnevéadásban gyakran előfordul az a jelenség, hogy több elnevezendő település rendelkezik azonos névadó vonással, így több helység kapja meg ugyanazt a névformát az ország területén. A különböző helységeket jelölő azonos településnevek használata félreértésekre, téves lokalizálásra adhat alapot. Ilyen esetekben, a névcserle lehetőségétől eltekintve, a névadók legegyszerűbben úgy szüntethetik meg a homonímiát, hogy a település egy másik jellegzetes sajátosságát (pl. a folyó nevét, amelynek partján fekszik; lakóinak nemzetiségét, foglalkozását; a település jellegzetes növényének nevét stb.) is beemelik az adott helység nevébe differenciáló jelző formájában. Az így létrejött megkülönböztető jelzőkkel egyénített, azonos alapnevet tartalmazó helynevek korrelációban állnak egymással, illetve (ha fennmaradt) az alapnévi alakkal. Ugyanígy az is gyakori jelenség, hogy egy egységes falu kettébomlik, s az így keletkezett települések elkülönülésüket az azonos (régebben közös) alapnévi formához illesztett egyénítő jelzővel is hangsúlyozzák. Ha a jelzővel való megkülönböztetés a nép ajkán keletkezik, tehát nem hivatalos úton, valamely hatóság kezdeményezésére jön létre, s p o n t á n keletkezésű n é v t a n i

¹ A cikk 1996-ban készült szakdolgozatom kivonata. A dolgozatban a helységnevek leírásakor Lipszky helynévtárának helyesírását követtem.

korrelációról beszélhetünk. A rendszeres és módszeres hivatalos helységnévadás Magyarországon az 1898. évi IV. törvénycikkkel veszi kezdetét, amely az ország községneveinek rendezését az egy név egy község elv alapján rendeli el.¹ Az 1898 előttről adatolt névtani korrelációkat tehát elvben spontán keletkezésűeknek kell tartanunk. Természetesen különbséget kell tennünk az elvi és a gyakorlati spontaneitás között, hiszen tudunk példát hozni 1898 előtti, de mesterségesen, hivatalos úton létrehozott korrelációkra is (pl. mesterségesen választotta szét 1743-ban Grassalkovich Antal Debrőt: telepítési szerződést adott ki az idetelepülni szándékozó németeknek, melyben elrendelte, hogy az új települést *Aldebrő*nek, Debrőt pedig *Feldebrő*nek kell nevezni²; a Vas megyei Hidegkút község nevét 1888-ban *Vas-Hidegkútra* változtatta egy belügyminisztériumi rendelet, hogy így különböztesse meg az ország többi azonos nevű településétől³ stb.). Nem tökéletesen igaz tehát az a feltevés, hogy ha egy korreláció korai, akkor minden esetben spontán keletkezésű; akadnak közöttük mesterséges úton létrejött opposíciók is, de igen kis százalékban. Az általam forrásul használt két névtár (*Lexicon Locorum Regni Hungariae Populosorum anno 1773 Officiose Confectum* Bp., 1920. – a továbbiakban *LexLoc.*; *Repertorium Locorum Obsectorumque in XII. Tabulis Mappae Regnorum Hungariae, Slavoniae, Croatiae et Confiniorum Militarum Magni Item Principatus Transylvaniae Occurrentium Quas Aeri Incisas Vulgavit Johannes Lipszky de Szedlicsna. Budae, 1808.* – a továbbiakban *Lipszky*) a XIX. század utolsó negyede előtti időből való, alapján véve tehát a bennük található opposíciókat spontán keletkezésűeknek tarthatjuk. A két helységnévtár gazdag anyaga lehetőséget nyújt arra, hogy a spontán korrelációs rendszert legkiépültebb formájában, a XVIII–XIX. század fordulóján tanulmányozzuk, még az előtt az időszak előtt, mielőtt a hivatalos helységnévrendezés beleszól e természetes módon kialakult állapotba.

2. Az előtagok motivációs tényezői. – A névkorreláció kialakulásakor az azonos alapnévhez kapcsolt megkülönböztető jelző tehát az adott település valamely jellemző sajátosságára utal. Aszerint, hogy az egyénített nevekben a differenciáló jelző milyen típusú információt közöl a helységről, különböző jelentéstani osztályokba sorolhatjuk a településneveket. A jelentéstani csoportosítást MEZŐ ANDRÁS „A magyar hivatalos helységnévadás” (Bp., 1982.) c. könyvének egyik fejezete (A jelzővel való differenciálás: 218–229.)

¹ MEZŐ ANDRÁS, A magyar hivatalos helységnévadás. Bp., 1982. 45-46.

² PELLE BÉLÁNÉ, A helységnevek differenciálódásáról (*al-fel, alsó-felső* előtagokkal). In: Névtudomány és művelődéstörténet. Bp.-Zalaegerszeg, 1989. 153-156

³ MEZŐ i.m. 45.

alapján végeztem el; tőle vettem át némi módosítással a differenciáló jelző tartalmára vonatkozó kategorizálást. A differenciáló jelzők nagyobb része (a település viszonylagos méretére, térbeli helyzetére, lakosságára, birtokosára, korára, lakosságának társadalmi állására, státuszára, egyházi vonatkozásaira, egyéb sajátosságaira utaló előtagok) pusztán megkülönböztető szerepű, kisebb részük (víznévre, másik település nevére, tájegységre, megyére, járásra utaló előtagok) az identifikáció mellett hozzátvetőlegesen lokalizál is.

Jelentéstani osztályok a differenciáló jelző információtartalma alapján	LexLoc.	Lipszky
1. A település viszonylagos méretét kifejező jelzők (pl. <i>Kis-Tureczka, Nagy-Tureczka, Kis-Récse</i>)	417	1101
2. Térbeli viszonyítást kifejező jelzők (pl. <i>Alsó-Helbény, Közép-Iszkáz, Belső-Csobád</i>)	466	840
3. A lakosság etnikai eredetére utaló jelzők (pl. <i>Horváth-Gurab, Német-Gyiróth, Rác-Almás</i>)	131	398
4. Folyónévvel és egyéb víznévvel való egyénítés (pl. <i>Ipoly-Damásd, Rába-Tótfalu, Duna-Keszi</i>)	118	297
5. A településsel kapcsolatban állt személyekre utaló jelzők (pl. <i>Keczer-Pálvágás, Tegzes-Borfő, Usz-Peklin</i>)	128	237
6. Differenciálás egy másik település nevével (pl. <i>Losoncz-Tugár, Kassa-Ujfalú, Regethe-Ruszka</i>)	79	205
7. A település korát viszonylagosan kifejező jelzők (pl. <i>Ó-Szent-Anna, Új-Bars, Új-Szemere</i>)	46	127
8. Differenciálás tájegység nevével (pl. <i>Hegyköz-Kovácsi, Karancs-Berény, Mátra-Szele</i>)	30	103
9. A falu birtokosára utaló jelzők, ha az nem személy volt (pl. <i>Püspök-Hatvan, Divény-Oroszi, Apácz-Körmös</i>)	37	70
10. A lakosság társadalmi állására utaló jelzők (pl. <i>Nemes-Ládony, Pór-Magasi, Paraszt-Bik</i>)	31	63
11. Egyházi vonatkozású jelzők (pl. <i>Mindszent-Kállya, Szent- István-Baksa</i>)	9	15
12. A megye vagy a járás nevével való differenciálás (pl. <i>Fülek-Kovácsi, Seps-Mártonos, Belényes-Lazur</i>)	6	27
13. A település státuszára utaló jelzők (pl. <i>Szabad-Battyán, Falu-Hidvég, Székes-Fehérvár</i>)	4	8
14. A településre utaló egyéb jelzők (pl. <i>Egyházas-Bást, Boros-Jenő, Vámos-Mikola</i>)	133	315
Összesen:	1635	3806
A névtárban található összes helynév száma:	8742	30000
A jelzővel egyénített helynevek aránya:	18,78%	12,68%

3. A korreláció fokozatai. – Míg eddig a jelzővel egyénített helynevek előtagjára figyeltünk, ennek jelentése alapján csoportosítottuk a településneveket, most az azonos alapnév lesz az, ami az egyes helynévcsoportokat összefogja. Az előző részben figyelmen kívül hagytuk a jelzőtlen alapnevet, ebben a részben ezt nem tehetjük meg, hiszen az előtag nélküli alapnév maga is korrelációban áll az egyes jelzőket viselő alapnevekkel. Az előző rész egyes esetekre vonatkoztatott jelentéstani csoportjait most a korreláció egészének viszonylatában értjük. Ha tehát arról beszélünk, hogy a korreláció a települések viszonylagos méretére utal, egy *Kis-Mada-Nagy-Mada* (vagy: *Mada*) típusú szembenállást kell elképzelnünk. Nem szükségszerű természetesen, hogy az alapnévhez tartozó összes jelzős alak előtagja szerint ugyanabba a jelentéstani kategóriába tartozzon pl.: *Alsó-Füged* és *Felső-Füged* jelzője a település helyzetére, *Kis-Füged* és *Nagy-Füged* jelzője a település nagyságára utal.

Az alapnév figyelembevétele kapcsán meg kell azonban jegyeznünk még egy fontos dolgot. A jelzőtlen alapnév megléte még nem jelenti minden esetben azt, hogy ez a név lényegesen befolyásolta a korreláció kialakulását. Jól mutatja ezt az alábbi két példa különbsége: Veszprém megye három *Bánd* nevű községéből a névadók kettőt jelzővel láttak el (*Belső-Bánd* és *Külső-Bánd*), a harmadikat meghagyhatták alapnévi alakban: a differenciáció így is működik. Így egy három tagú korreláció született: nemcsak *Belső-Bánd* és *Külső-Bánd* áll egymással szemben, hanem *Belső-Bánd* és *Bánd*, valamint *Külső-Bánd* és *Bánd* is. Mivel a három község egymás közelében található, az itt lakó emberek vélhetőleg mind a három települést ismerik, s tudatukban valószínűleg ilyen hármasságban áll egymással szemben a három helység. Más eset *Kürtös* példája. Alapnévi alakot kettőt találunk: egyet Somogy és egyet Zala megyében; jelzővel elkülönített alakot is kettőt találunk: *Kis-Kürtöst* és *Nagy-Kürtöst*, mindkettőt Nógrád megyében. Bár a két alapnévi alak is egymás közelében, szomszédos megyékben található, elvárásainkkal szemben nem léptek korrelációba egymással, megmaradtak jelzőtlen alapnévnek. A természetes emberi látókört figyelembe véve nem valószínű, hogy a Nógrád megyei két *Kürtös* megkülönböztetését befolyásolta, hogy Somogyban és Zalában is van egy-egy ilyen nevű település: a XIX. sz. eleji nógrádi ember a nagy távolság miatt valószínűleg nem is tudott a két dunántúli település létezéséről. Ebben az esetben inkább arról van szó, hogy az ország területén négy *Kürtös* nevű település alakult ki, ebből kettő egymás közvetlen közelében volt, ezért ezeket jelzővel különböztették meg egymástól. Így ezt a korrelációt csak kéttagúnak vehetjük, hiszen kevésbé valószínű, hogy a dunántúli alapnévi alakok befolyásolták a nógrádi korreláció létrejöttét. Azt meghatározni azonban, hogy mennyi az a távolság, amelyen belül még a korreláció tagjának

számít az alapnév, s milyen távolságtól esik kívül az oppozíción, szinte lehetetlen. Valami módon mégis definiálnunk kell ezt a távolságot. Az emberi látókört figyelembe véve (lásd később), de bizonyos mértékig mégis önkényesen úgy döntöttem, hogy amennyiben szomszédos megyében található meg az alaptag, még a korreláció tagjának számítom, ha ettől távolabb esik nem.

3.1. A korreláció típusai. Anyagunkban a névtani korrelációk száma 1407, ennyi olyan alapnevet találunk, amelyhez legalább egy jelzővel egyénített névforma tartozik. Aszerint, hogy az egyes korrelációkban hány tag áll szemben egymással, a korrelációkat nagyobb csoportokra oszthatjuk. Megkülönböztethetünk csonka, kéttagú, háromtagú és soktagú korrelációkat. Csonka korrelációról akkor beszélünk, ha a jelzővel egyénített alak pusztán az előtag nélküli alapnévvel áll szemben, tehát a korrelációt az alaptag és az egyetlen jelzős névforma képezi. A kéttagú korrelációk csoportjába azok az oppozíciók tartoznak, ahol két jelzős névforma áll szemben egymással, alapnévi alak pedig nincs. A háromtagú korrelációk egy része úgy lesz három elemű, hogy a két jelzős alak mellett az alapnév is tagja az oppozíciónak, másik csoportjukat az jellemzi, hogy három jelzős alak áll szemben egymással, s a korreláció nem tartalmazza az alapnévi formát. A soktagú korrelációk négy vagy több névalakból állnak.

A csonka korrelációkat két alcsoportra bonthatjuk:

A) a települések kiépülése kapcsán keletkezett csonka korrelációk: amikor az anyatelepülésről kirajzó lakosság új helységet hoz létre, gyakran az anyatelepülés nevének valamely jelzővel egyénített névformáját használja ennek megnevezésére. Ilyenkor gyakran előfordul, hogy az anyatelepülés vagy egyáltalán nem kap, vagy pedig csak jóval később kap megkülönböztető jelzőt (pl.: *Rajtolcz–Kis-Rajtolcz*, *Visnyó–Nagy-Visnyó*, *Radna–Új-Radna* stb.).

B) A települések egyéni sajátosságait megmutató csonka korrelációk: a két azonos nevű egymástól függetlenül keletkezett helység közül csak az egyik település van megjelölve olyan egyéni megkülönböztető vonással, amit be lehet emelni a névbe. Így ezekben az esetekben is az alapnévi forma fog szembenállni egy jelzős alakkal (pl.: *Galgóc–Sajó-Galgóc*, *Buzd–Szász-Buzd* stb.)

A két-, három- és soktagú korrelációk csoportjain belül megkülönböztethetünk szabályos és szabálytalan oppozíciókat. Ha valamennyi jelzős alak azonos jelentéstani kategóriájú előtaggal bír (tehát azonos alapnév mellett pl. minden jelző a lakosság etnikai eredetére utal: *Magyar-Raszlavicza–Tót-Raszlavicza*), szabályos korrelációval van dolgunk (pl.: *Külső-Csobád–Belső-Csobád*, *All-Csúth–Fel-Csúth*, *Alsó-Homoród–Közép-Homoród–Felső-Homoród*, *Horváth-Gurab–Német-Gurab–Tót-Gurab*, a közeli vár nevével egyénített *Váralja* alapnevű települések *Boldogkő-Várallya*, *Detrekő-Várallya*,

Revistye-Várallya, Szinyér-Várallya, Zólyom-Várallya stb. Ha a jelzők eltérő jelentéstani kategóriába tartoznak (tehát pl. az egyik jelző a lakosság etnikai eredetére utal, a másik pedig víznévre: *Rácz-Kevi-Túr-Kevi*), szabálytalan korrelációról beszélhetünk (pl.: *Pilis-Csaba-Rákos-Csaba, Nagy-Vászony-Tót-Vászony, Hévíz-Györk-Tót-Györk-Vámos-Györk, Kis-Militics-Nemes-Militics-Rácz-Militics* stb.).

A két- és háromtagú szabályos korrelációkat tovább csoportosíthatjuk aszerint, hogy az oppozíció befogad-e még további jelzős alakokat is, s ha igen, hányat.

a) Zárt korrelációk: a zárt korrelációk a meglévő jelzős tagokon kívül egyéb jelzős alakot nem fogadnak be: pl. nem találunk példát anyagunkban arra, hogy az *Ó-* és *Új-* jelző mellett az alapnévhez még egy harmadik olyan jelző is kapcsolódna, amely a település korára utal és az előző kettőtől eltérő jelentésű (pl. zárt korrelációra: *Kis-Lónya-Nagy-Lónya, Nemes-Dömölk-Pór-Dömölk, Ó-Dávidháza-Új-Dávidháza* stb.).

b) Félig zárt korrelációk: félig zártnak az olyan korrelációkat nevezzük, amelyek a meglévő jelzős tagok mellé befogadnak ugyan további jelzős alakokat, de csak meghatározott mennyiségben. Anyagunkban több példát találunk arra, hogy az *Alsó-Felső* jelző mellett a települések helyzetére utaló korrelációkban megjelenik a *Közép(ső)-* előtag, más jelzős alakkal azonban nem bővíthető a korreláció (pl. félig zárt korrelációra: *Alsó-Borsad-Felső-Borsad, All-Debrő-Fel-Debrő* stb.). (Megjegyezendő azonban, hogy az alapnevet nem tartalmazó szabályos háromtagú korrelációk csoportjából a félig zárt oppozíciók alcsoportja hiányzik, hiszen ha az *Alsó-Felső* jelzőpár mellé a *Középső-* előtag is beépül a háromtagú korrelációba, a rendszer zárt lesz, nem lehet tovább bővíteni újabb térbeli viszonyra utaló jelzős taggal.)

c) Nyitott korrelációk: a nyitott korrelációk akárhány, a meglévő jelzős tagokkal egy jelentéstani típusba tartozó névformával bővíthetők: pl. bármely alapnév felvehet elvileg korlátlan számban olyan jelzőt, amely a lakosság etnikai eredetére utal: *Magyar-Mecske-Rácz-Mecske*, s az alapnévhez még számos más népnév is bekapcsolódhatna (pl. nyitott korrelációra: *Magyar-Ittebe-Rácz-Ittebe, Garam-Damásd-Ipoly-Damásd, Kapi-Pálvágás-Keczer-Pálvágás, Német-Minihof-Tót-Minihof-Magyar-Minihof* stb.).

A soktagú szabálytalan korrelációk jól megfigyelhető sajátossága, hogy az azonos alapnévhez tartozó jelzős tagok előtagjuk jelentéstani típusa szerint kisebb csoportokra bomlanak, s egy-egy ilyen csoporton belül erősebbnek érezzük a szembenállást, mint az egyes csoportok között. Pl.: *Ipoly-Pásztó* és *Túr-Pásztó* víznévvel egyénített, míg *Alsó-Pásztó* és *Felső-Pásztó* jelzője térbeli viszonyt jelöl; *Alsó-Szálok* és *Felső-Szálok* jelzője térbeli helyzetre utal, *Kis-Szálok* és *Nagy-Szálok* előtagja méretet mutat, *Nemes-Szálok* és *Pór-Szálok*

jelzője a lakosság társadalmi állására utal, *Tisza-Szálók* és *Eger-Szálók* víznévvel egyénített stb.

3.2. Sajátos korrelációk.

A) Többszörösen megkülönböztetett helynevek: az előtaggal egyénített helynevek sajátos csoportját képezik azok a településnevek, ahol az alapnév előtt két különböző típusú jelző található. Egy már eredendően is jelzővel egyénített nevet újabb differenciáló előtaggal toldanak meg a névadók az eredeti település kettészakadásakor. A jelzők közül tehát az egyik „összetartja” a földrajzilag már kettébomlott településeket, a másik pedig épp e különállást hangsúlyozza. Pl.: *Alsó-Tót-Baka* és *Felső-Tót-Baka* esetében a *Tót*-jelző a két falu egykori összetartozását sugallja, a térbeli helyzetre utaló jelzők pedig mai elkülönülésüket hangsúlyozzák. E neveknek szerkezetileg két típusa figyelhető meg:

a) a másodlagosan megkülönböztető jelző a név elején áll: pl. *Ó-Fazekas-Varsánd-Új-Fazekas-Varsánd*, *Alsó-Lendva-Lakos-Felső-Lendva-Lakos*, *Alsó-Kékes-Nyárló-Felső-Kékes-Nyárló* stb.;

b) a másodlagosan megkülönböztető jelző a név közepén áll: pl. *Német-Alsó-Gencs-Német-Felső-Gencs*, *Ipoly-Kis-Kér-Ipoly-Nagy-Kér*, *Garam-Alsó-Veszele-Garam-Felső-Veszele* stb.

B) Változó előtagú helynevek: a településnevek egy részénél ebben az időszakban még csak az bizonyos, hogy differenciáló jelzővel kell ellátni őket, de hogy konkrétan milyennel, az még nem dőlt el, ingadozik: többféle előtag is kapcsolódhat ugyanahhoz a helységnévhez. Ilyenkor nyilván több olyan megkülönböztető sajátosság is előtérbe került, amelyet be lehetett emelni a névbe. Pl.: *Nagy- v. Szunyog-Jaszenincza*, *Felső- v. Német-Keresztúr*, *Felső- v. Pap-Nyárasd*, *Olasz- v. Ó-Pályi* stb.

C) Keveredő rendszerek: a keveredő rendszereknél, ellentétben a B) pontban tárgyalt esetekkel, az alapnévhez kapcsolódó mindkét jelző váltakozó, „duplán” fordul elő a használatban. Ilyen esetekben mind a két település több, a névbe bevonható sajátossággal rendelkezik, s még nem alakult ki véglegesen, hogy a megkülönböztetés pl. a települések kora vagy a lakosság etnikai eredete alapján történik-e: *Ó- v. Magyar-Kanizsa-Új- v. Török-Kanizsa*. Egyéb példák: *Alsó- v. Nagy- v. Német-Borsa-Felső- v. Kis- v. Tót-Borsa*, *Nagy- v. Belső-Rákos-Kis- v. Külső-Rákos*, *Ó- v. Magyar-Vencsellő-Új- v. Német-Vencsellő* stb. A keveredő rendszerek sajátos típusát alkotják azok az esetek, ahol a két rendszer nem fedi le egészében egymást, hanem egy helységnéven keresztül kapcsolódik össze: pl. *Kis-Atád-Nagy- v. Horváth-Atád-Magyar-Atád*, *Kis-Bocskó-Nagy- v. Orosz-Bocskó-Német-Bocskó*. Erdélyi példák: *Szász-Buda-Ó- v. Oláh-Buda-Új-Buda*, *Kis-Budak-Oláh- v. Nagy-Budak-Szász-Budak* stb.

4. Az emberi látókör. – Szakdolgozatomhoz térképeket is készítettem, hogy képet adjak a korreációk térbeli elhelyezkedéséről. E térképek segítségével számszerűleg is jellemezhetjük a korreációk távolságát. A spontán oppozíciók térben történő ábrázolása hozzásegít ahhoz, hogy a természetes emberi látókörrel képet kapjunk.

A térképeket tanulmányozva néhány dolog azonnal feltűnik: például, hogy az emberek térszemlélete nem mindig igazodik a közigazgatási határokhoz, így számos olyan példát találunk a kéttagú korreációknál is, amikor a két tag egymás közelében található ugyan, de más-más megyében helyezkedik el: pl. *Kis-Maros* Nógrád megyében, *Nagy-Maros* Hont megyében található; *Egyházas-Bást* Gömörben, *Ó-Bást* Nógrádban van stb. A sűrűn lakott területeken a korreációban álló helységek közötti távolság is lecsökken. Ilyen területeken a szomszédos települések akár összeépült helységek is lehetnek. *Alsó- és Felső-Topa* (Bihar) ugyanúgy szomszédos település, mint *Alsó- és Felső-Sajó* (Gömör), mégis az előbbi esetben 1,5 km, a másodikban 8,35 km távolságra esik egymástól a két település. (Az általam használt térképekhez mérföldegységű vonalmérték kapcsolódott, a használt váltószám: 1 mérföld=8,35 km. A távolság mindig légvonalban értendő.) Általánosságban azt mondhatjuk, hogy a korreációban álló helységek többnyire egymás közelében találhatók, de az egyes esetekben a korreáció típusa is befolyásolja a távolságot. A *Kis-Nagy* jelzőpárt tartalmazó, méretre utaló korreációk tagjai egymáshoz közeli, gyakran szomszédos települések (pl. *Kis-Barcza-Nagy-Barcza*, Borsod; *Kis-Bégány-Nagy-Bégány*, Bereg; *Kis-Kálna-Nagy-Kálna*, Bars stb.). Néhány olyan példát is találhatunk azonban, ahol a távolság 10 km-en felüli: pl. *Kis-Bisztra-Nagy-Bisztra* (Bereg): 12,5 km, *Kis-Lúcska-Nagy-Lúcska* (Bereg): 18,7 km, *Kis-Oroszi-Nagy-Oroszi* (Nógrád): 20,8 km, *Kis-Dorog-Nagy-Dorog* (Tolna): 25 km, *Kis-Berény-Nagy-Berény* (Somogy): 26 km, *Kis-Körös-Nagy-Körös* (Pest): 50 km. A legnagyobb távolságot felölelő, a település méretére utaló korreáció *Kis-Keveres és Nagy-Keveres* esetében (Temes) figyelhető meg: 58,4 km.

Ugyancsak közeli, gyakran szomszédos települések az *Alsó-Felső, Al-Fel* jelzőpárral differenciált helységek (pl. *Alsó-Telekes-Felső-Telekes*, Borsod; *Alsó-Ábrány-Felső-Ábrány*, Borsod; *Alsó-Czécze-Felső-Czécze*, Abaúj stb.). Itt is van példa néhány távolabbi korreációra is. *Alsó-Hrabonicsa-Felső-Hrabonicsa* (Bereg): 22,9 km, *Alsó-Nána-Felső-Nána* (Tolna): 24 km, *All-Győ-Fel-Győ* (Csongrád): 30,5 km, *Alsó-Nyék-Felső-Nyék* (Tolna): 64,7 km stb.

A lakosság etnikai eredetére utaló korreációk tagjai vagy egymáshoz közel, egy bokorban találhatók (pl. *Magyar-Csanád-Rácz-Csanád-Német-Csanád*, Csanád, Torontál; *Oláh-Boksán-Német-Boksán*, Krassó; *Oláh-Resicza-*

Német-Resicza, *Krassó* stb.), vagy nemzetiségi területeken, ahol nagyobb foltokban települtek le az egyes népcsoportok, egymástól távolabb lelhetők fel: pl. *Német-Egres-Magyar-Egres* (Somogy): 11,6 km, *Tót-Hegymeg-Magyar-Hegymeg* (Gömör): 13,5 km, *Tót-Gurab-Német-Gurab* (Pozsony): 14,6 km, *Tót-Sok-Magyar-Sok* (Nyitra): 41,7 km, *Magyar-Almás-Rácz-Almás* (Fejér): 50 km stb.

A folyónévre utaló jelzőket tartalmazó nevek végig az adott folyó hosszában települtek. Nemcsak közvetlenül a folyóparton levő települések kaphatnak ilyen jelzőt, hanem a folyótól akár 10 km-nyire levő helységek is: pl. *Garam-Soly mos* (Bars).

Az az eset, hogy azonos alapnév több folyónévvel legyen egyénítve, többnyire a soktagú korrelációknál fordul elő, s ilyenkor a távolság a folyók elhelyezkedésének megfelelő: pl. *Sorki-Újfal u* (Vas)–*Kerka-Újfal u* (Zala), *Ipoly-Damásd* (Hont)–*Garam-Damásd* (Bars), *Lajta-Pordány* (Sopron)–*Vulka-Pordány* (Sopron). Ritkán kéttagú korrelációknál is előfordul: pl. *Tisza-Kórod-Szamos-Kórod* (Szatmár): 36,1 km, *Kapos-Szekcső-Duna-Szekcső* (Baranya): 54,2 km.

A víznévre utaló jelzős korrelációkéhoz hasonló a tájegységre utaló korrelációk helyzete. Az azonos tájnévi jelzővel differenciált helységek esnek egy területre (pl. *Búr-* előtagúak Pozsonyban, *Jász-* előtagúak a Jászságban, *Sár-* előtagúak a Sárreten stb.), s az alaptag ugyanezen a területen más típusú jelzővel ellátva áll velük szemben: pl. *Őri-Szent-Márton-Német-Szent-Márton* (Vas), *Búr-Szent-Miklós-Detrekő-Szent-Miklós* (Pozsony). Ugyanígy a víznevekkel egyénített helyneveknél is: *Livina-Apáthi-Bajmócz-Apáthi-Nyitra-Apáthi* (Nyitra), *Dráva-Palkonya-Német-Palkonya* (Baranya) stb.

10 km a jellemző határ a közeli településekre és a birtokos intézményre utaló jelzőknél: a viszonyítási ponttól mint centrumtól számított kb. 10 km sugarú körön belül helyezkednek el az ilyen jelzőkkel egyénített helységek: pl. *Murány*-tól 5,2 km-re helyezkedik el a legtávolabbi *Murány-* jelzővel egyénített település (*Murány-Zdichava*). De itt is találunk néhány rendhagyó példát: *Dévénytől Dévény-Huta* 12,5, míg *Detrekőtől Detrekő-Csötörtök* 20,8 km-nyire található.

Közeli települések az *Ó-Új*, *Nemes-Pór* jelzőpárral ellátott települések, valamint a helység státuszát vagy birtokosának nevét megmutató jelzővel rendelkező települések: pl. *Ó-Bars-Új-Bars* (Bars), *Nemes-Ládony-Pór-Ládony* (Sopron), *Szabad-Battyán-Falu-Battyán* (Fejér), *Kapi-Pálvágás-Keczer-Pálvágás* (Sáros) stb. Egy-egy rendhagyó példát itt is találunk: pl. *Ó-Fejértő-Új-Fejértő* (Szabolcs): 27,1 km, *Lénárd-Darócz-Tibold-Darócz* (Borsod): 27,1 km stb.

Azt is megfigyelhetjük, hogy a szabálytalan két- vagy háromtagú korrelációk gyakrabban helyezkednek el egymástól nagyobb távolságban: pl. *Tót-Nána-Tisza-Nána* (Heves): 37,5 km, *Cseh-Brezó-Száraz-Brezó* (Nógrád): 33,4 km, *Pusztá-Kürth-Tisza-Kürth* (Heves): 52,1 km, *Nyir-Vasvári-Batiz-Vasvári* (Szatmár): 47,3 km, *Tisza-Ladány-Őrmező-Ladány* (Szabolcs): 58,4 km. Bár arra is találunk példát, hogy egy borkorban találhatók a szabálytalan korrelációk: pl. *Karcsák* és *Patonák* Pozsonyban.

Ugyancsak a nagyobb távolság jellemzi a csonka korrelációk térbeli elhelyezkedését: pl. *Új-Bela-Bela* (Szepes): 34,4 km, *Csötörtök-Detrekő-Csötörtök* (Pozsony): 35,4 km.

Azoknál a soktagú korrelációknál, ahol kisebb szabályos korrelációcsoportok alakulnak ki, ez utóbbiak egymás közelében helyezkednek el, az egyes csoportok között azonban nagyobb távolság figyelhető meg: pl. *Nagy-* és *Kis-Lehota* távolsága 6,2 km, *Új-Lehota* pedig tőlük 20 km-re fekszik (Nógrád), *Kis-* és *Nagy-Bisztra* távolsága 12,5 km, tőlük 20,8 km-re található *Felső-Kis-Bisztra* (Bereg), *Kis-* és *Nagy-Hodos* egymástól 2 km-re fekszik, tőlük 37,5 km-re található *Oláh-Hodos* (Szatmár), *Kis-* és *Nagy-Szálok* távolsága 8,3 km, *Felső-Szálok* tőlük 30,2 km-nyire van (Szepes), *Lajta-* és *Vulka-Pordány* egymástól 14,1 km-re fekszik, *Pordány* pedig tőlük 61,2 km-nyire van (Sopron) stb.

Ugyanazon megyében található, egymástól legtávolabb eső korrelációkat Szabolcsban találhatjuk: *Cserepes-Kenész* és *Takta-Kenész* egymástól 65,7 km-re fekszik, *Cserepes-Kenész* és *Ér-Kenész* távolsága 73 km, *Takta-Kenész* *Ér-Kenésztől* pedig 77,2 km-nyire található.

A korrelációban álló helynevek között a legkisebb távolság tehát a szomszédos települések között található, a legnagyobb távolság pedig 77 km körül van.

Anyagunkban arra is találunk példát, hogy ugyanahhoz az alapnévhez ugyanaz a jelzőpár két (esetleg három) ízben kapcsolódik. Ilyenkor a két korreláció általában földrajzilag távol helyezkedik el egymástól. Pl.: *Kis-Bajom-Nagy-Bajom* szembenállással Biharban és Somogyban találkozunk, *Alsó-Ludány* és *Felső-Ludány* korrelációt Nógrádban és Nyitrában találunk, *Kis-Szlatina-Nagy-Szlatina* Trencsénben és Ung megyében is van. De néhány esetben szomszédos megyékben is találhatók ilyen korrelációpárok: pl. *Kis-Gúth-Nagy-Gúth* Beregben és Szabolcsban, *Alsó-Nána-Felső-Nána* Fejérben és Tolnában, *Kis-Szőllős-Nagy-Szőllős* Vasban és Veszprémbe is van. Még érdekesebb *Alsó-Szent-Erzsébet* és *Felső-Szent-Erzsébet* esete: ugyanabban a megyében, Zalában három ilyen korreláció található. Úgy látszik tehát, hogy a természetes névadás korában a homonímia még ugyanazon a megyén belül sem

mindig zavazó, igaz, az azonos alakok más-más járásban találhatók, tehát a megyén belül távol esnek egymástól.

A fenti adatokból, valamint abból a tényből, hogy az azonos alapnévhez tartozó teljesen azonos korrelációkat járásnyi távolságban találjuk egymástól, általánosságban azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a spontán korrelációk elhelyezkedése alapján a természetes névadásban az emberi látókör körülbelül egy-egy járásnak, esetleg megyének megfelelő nagyságú területre terjed ki (20-25 km-es sugarú kör), de nem mindig igazodik a mesterségesen létrehozott közigazgatási határokhoz.

5. Összegzés. – A megfigyeléseinkből levonható főbb következtetések:

1. A helységnevek jelzővel történő egyénítése nemcsak a hivatalos névadásnak, de a természetes névadásnak is fontos sajátja.
2. A XVIII-XIX. század fordulójára a spontán névkorrelációs rendszer elérte legkiépültebb formáját.
3. A differenciáló előtagok határozott jelentéstani csoportokba sorolhatók.
4. Az azonos alapnév által összetartott korrelációk első renden a szembenálló helységnevek száma szerint, a továbbiakban pedig szemantikai csoportok szerint tipizálhatók.
5. A spontán névkorrelációk térbeli elhelyezkedése alapján a természetes névadásban működő emberi látókört az jellemzi, hogy leginkább egy-egy járásnak megfelelő nagyságú területre terjed ki.
6. A dolgozat szinkrón képet nyújt a spontán névkorrelációs rendszer végső állapotáról. Kutatásaimat diakrón irányba szeretném bővíteni, megrajzolva azt a folyamatot, amely során ez a természetes oppozíciós rendszer kiépült.

BÖLCSKEI ANDREA

Szatmári helynévtípusok és történeti rétegződésük¹

Amikor előadásom témáját megfogalmaztam, túlzott optimizmussal arra számítottam, hogy névtani konferenciánk idejére sikerül megjelentetni a fenti címet viselő kéziratomat, amely az 1990-ben megvédett kandidátusi

¹ Az előadás az V. magyar névtudományi konferencia kötetéből (MNyTK. 209. szám) szerkesztési hiba miatt kimaradt.

értekezésem kibővített változata.¹ Az alapmű három szatmári járás (a Fehérgyarmati, Mátészalkai és Nyírbátori) helynévanyagának elemzését tartalmazza. 1993-ban napvilágot látott a Csengeri járás földrajzi nevei című kötet is, ezzel befejeződött a tájegység helyneveinek publikálása.

Előljáróban néhány általánosabb gondolat: Munkámban a szinkrón tipológia és a helynévtörténeti rétegek szembesítésére tettem kísérletet. Abból a felismerésből indultam ki, hogy a ma élő helynévrendszer sem napjainkban jött létre, egyes tagjai (típusai) korábban, mások később jelentek meg. A szinkroniát tehát nem az jellemzi, hogy csupán hasonló korú névegyedek élhetnek együtt, hanem több, különböző rendszerhullám tagjai, csoportjai is megtalálhatók benne. Nyelvtudományunk ezt a vizsgálati aspektust dinamikus szinkroniának nevezi (vö. RÁCZ ENDRE: MNy. 82: 49).

Elemzéseimben a komplex módszert alkalmaztam, ezt a névélettani és a történeti szempontú vizsgálódás együttes alkalmazása jellemzi. Mindez szorosan összefügg BÁRCZI GÉZA alábbi véleményével: „A nyelvnek...nemcsak alakja, hanem funkcionális arca is van, és a nyelvtudomány feladata a kettőnek egyenrangú vizsgálata, sőt a nyelvből a társadalmi, gazdasági, történeti események felé vezető szálaknak a kibontása is” (A magyar nyelv múltja és jelene. Bp. 1980. 211).

A több mint 35 ezer helynév vizsgálatát az egyes objektumtípusok szerinti tagolásban végeztem el. Ennek megfelelően külön fejezetben tárgyalom a településneveket, belterületi neveket, határrészneveket, vízneveket, tanyaneveket és létesítményneveket. Mindegyiken belül a kategória lényegéből fakadó történeti rétegeket különítettem el. A rendelkezésemre álló néhány perc természetesen nem elegendő elért eredményeim akár vázlatos bemutatására sem, így most néhány általánosabb észrevétel megfogalmazásán kívül csupán annak felvillantására vállalkozom, hogy milyen gyarapodást jelent a nemrég kiadott csengeri helynévgyűjtemény a fenti objektumtípusok vonatkozásában.

A **településnevek** történeti rétegeinek vizsgálatában fontos eredménynek tekintem, hogy az eddigieknél teljesebb képünk van a történeti Szatmár megye hazánkhoz tartozó részének Árpád-kori településrendszeréről (vö. BOROVSKY, Szatmár vármegye, MAKSAI, A középkori Szatmár megye, SzabSzatm., ComSzat. stb.). Ennek jelentőségét a honfoglalás közelgő 1100 éves évfordulója még hangsúlyozottabbá teszi. Külön kiemelném, hogy a helyszíni gyűjtésnek köszönhetően megnyugtatóan tisztázni lehetett, miszerint az elpusztult *Sénye* falu nem Tiszabecs határában feküdt, miként azt a történeti munkák (SzabSzatm., 119, ComSzat., 153) tartják, hanem Szamosbecsnek a

¹ A kézirat könyv alakban 1996-ban jelent meg.

közelében, egészen pontosan Csenger határában, a Sanyi-kert néven ismert dűlőnek a területén.

A **belterületi nevek** fejezetének kiegészítése nemcsak az új kötet anyagának beépítése miatt jelentett gondot. Tudjuk, hogy a rendszerváltással hivatalos utcaneveink egy részét ki kellett (volna) cserélni. Bár nem állt módomban a korábbi kötetekben szereplő települések mindegyikén ennek a munkának az elvégzéséről vagy éppen elhanyagolásáról adatokat gyűjteni, a városokból, így Mátészalkáról, Nyírbátorból és Fehérgyarmatról megszereztem a megváltoztatott utcanevek jegyzékét. Csengerben és a járás falvaiban pedig pótgűjtést végeztem, az új nevek bekerültek az adattárba is. Mivel a névváltoztatással kapcsolatos tapasztalataimat megírtam a Rendszerváltás – utcanév-változtatás (MNYj. XXXII, 55–63) című tanulmányomban, most csupán arra utalnék, hogy véleményem szerint névtudományunk az események után kullogott, az utcanévváltoztatási folyamatokba csupán a nagyobb városokban volt lehetősége a névtanos szakembereknek beleszólni.

A **határrésznevek** egy sajátos típusára a Csengeri járás adattára hívta fel a figyelmemet. Az idvonható példákban a mai névalakok – néhány kivételtől eltekintve – a megkülönböztető elem + *tava* birtokos jelzős szerkezetből (összetételből) a *falva* → *fa* rövidüléshez hasonlóan (vö. KÁZMÉR, A „falu” a magyar helynevekben. Bp. 1970, 64–80) az alapelem megrövidülésével keletkeztek: *tava* → *ta*. A rövidülés egyik oka és elősegítője nyilvánvalóan a jelentéselhomályosulás, amikor a tulajdonnevet alkotó elemek eredeti közszói vagy személynévi funkciója a helynévben háttérbe szorul vagy meg is szűnik. A jelentéselhomályosulást más okok is erősíthették. 1. A név és a jelölt között a kapcsolat addig volt reális, ameddig az eredeti birtokviszony nem változott meg. 2. A *tó* az északkeleti nyelvjárásban igen korán egyalakú tövé vált, de a helynevekben a *v-s* tö (*tava*, *tova*) megmaradt, és elszigetelődött az egyalakú *tó* ~ *tója* formától. 3. A redukciót a tájjelleg megváltozása is siettethette, az egykori víznevek már régóta határrészt jelölnek. 4. A nevekben lezajlott változást talán más *-ta* végű helynevek analógiás hatása is elősegítette: *Szilonta*, *Szomita*, *Tarkuta*, *Zajta*, *Milota* stb. A felsorolt okok elegendők lehetnek arra, hogy az elszigetelődött *tava* helynevek a nyelvi vátozásnak (az erős rövidülésnek) ne tudjanak ellenállni. Ezt a jelenséget az ismert hangtani tendenciák közé nem tudjuk besorolni. Valószínűleg olyan nagy fokú redukcióról van szó, amilyent határozóragjaink egy csoportjában (*-be*, *-re*) tapasztalunk, ahol a hangváltozást ugyancsak funkcióváltozás előzte meg (vö. KÁZMÉR, i. h.).

Most nézzük az egyes adatokat! Teljes bizonyossággal idevonhatók a következő határrésznevek: 1. *Bánta* (5: 77). Írásos említései: 1665: *Bantova*, *Bánta*, 1752, 1762: *Bánta*, 1778: *Bántova*, 1809: *Bantova*, 1864: *Bán tava*,

1935: *Bántova*, 1981: *Bánta*. A név a *bán* „méltóságnév” (Csenger földesuráról, Melith Pálról van szó) + *tava* összetételből alakult. Érdekes, hogy első említésekor az eredeti névalak mellett a mai rövidült formát is rögzítették. A párhuzamos alakok alapján a változás kezdetét is kb. erre az időre tehetjük. A később is felbukkanó *Bántova* (*Bántava*) arra utal, hogy a név (etimológiai) szerkezete csak a legutóbbi időkben homályosult el teljesen. A nevet ma a helyi hagyomány a *meqbánta* igealakkal kapcsolja össze. A *Bánta tava* tudálékos névalak. 2. *Tibota*. (5: 108). Előfordulásai: 1686: *Tibota tava*, 1738: *Tibota*, 1766: *Tibota tava*. 1776-tól *Tibota*. A név a *Tiba* szn. + *tava* összetételből alakult. (Csenger határából 1429-ben egy *Thybatelke* nevű helyet említenek.) A *Tibota tava* a *Bánta tavához* hasonló módon keletkezett. 3. *Botosta* (5: 79, 139). Előfordulásai: 1713-ban *Botos tava*, 1736-ban *Botos tó*, 1764-től *Botosta*. A név a *Botos* szn. + *tava* alakból való. 4. *Meggyesta* (5: 148). Ezt 1428-ban *Meggestho*, 1806-ban *Meggyesta*, *Meggyestó*, 1864-ben *Meggyesta* alakban említik. Az első adat tanúsága szerint eredetileg minőségjelzős összetétel volt: *Meggyes* köznév + *tó*. (Az ugyaninnen, Csengerből említett *Meggyes* nevű falu létezését a történeti források nem támasztják alá.). A mai névalak analógia eredménye lehet, a névhasználók beillesztették az előbbi helynevek sorába. 5. *Tyukosta* (5: 367). Kihalt név 1864-ben említik *Tyukosta* alakban. Feltehetőleg egy *Tyukostó* előzményre vezethető vissza, melyben a megkülönböztető elem a *tyukos* köznév, így ez a név is a *Bánta*, *Tibota* analógiájára alakulhatott. Kevésbé valószínűen egy *Tyukos* szn. + *tava* összetétellel is számolhatunk. Talán idesorolható a csengeri *Szógota* (5: 105) adat is, amely esetleg a *szóga* „szolga” + *tava* összetételből alakult hasonló hangtani változással, miként a *Tiba tavából* a *Tibota*. Csenger közelében hajdan volt *Szolga-ér* (5: 153) is. 7. Nagy valószínűséggel idevehető a szatmárcsekei *Espánta* (*espán* „ispán” + *tava*, 2:360). A közszo ilyen ejtését más helynevek is őrzik vidékünkön: *Espándomb*, *Espáné*, *Espán-lapos* stb. (4:163) A SzamSz. szerint Olcsvaapáti határában volt *Espántó* is. 8. Feltehetőleg a kömörői *Malomta* (2: 218) sem a középkori *Malonta* falu emlékét őrzi, mint eddig gondoltuk (S.Varjú: MNyj. 145: 73, SzabSzatm. 67) –, hanem a *malom* + *tava* összetételből rövidült. A Nyírbátori járásból talán a penészleki *Laposta* (*lapos* + *tava*, 3: 359) vonható ide, a névnek van *Lapos-tó* változata is. Más *-ta* végű helynevek (*Szomita*, 4: 456, *Csomota*, 2:71 stb. idesorolását etimológiai jelentésük tisztázatlansága, illetve történeti adatok hiánya miatt nem tartom bizonyíthatónak.

A Csengeri járás helynévgyűjteménye a korábbi szatmári kötetek **víznévi** anyagánál is többet nyújt. Most e gazdag anyagból egy sajátos vízrajzi köznév bemutatására kerítenék sort. Eddig is tudtuk, hogy a „lapos, mocsaras ér” (SzamSz.) jelentésű szláv eredetű *erge* az északkeleti nyelvjárás jellegzetes tájszava, víznévi alapeleme (vö. SZABÓ T. ATTILA, A kalotaszegi helynévanyag

vízrajzi szókinccse. Nyelv és település. Bp. 1988, 193; BENKŐ LORÁND, Magyar nyelvjárástörténet. Bp. 1957, 83). Az új kötet segítségével elég nagy biztonsággal megrajzolható az *erge* hazai szóföldrajzi térképe. A szó történeti és élő víznévben 46-szor fordul elő gyűjteményeimben. Az adatok zöme a Csengeri járásból való, csak két adat van a Fehérgyarmati járás északi részéről, Kisarból és Nagyarból, egy kihalt név pedig a Csengeri járással határos Jánkmajtisról. Az *ergét* a TESz. 1339-ből említi éppen vidékünkéről Géc (Nagygéc) határából. Ezen a vízfolyáson zúdult le 1970. május 14-én a Szamos menti árvíz jelentős része. Régi történeti adat még a *Thulsoerge* (1501: Pátyod), *Erge*, *Nádas Erge* (1665, 1736: Csenger). PESTY 1864. évi gyűjtésében szintén találunk rá példákat: *Czigány ergéje*, *Nyíres erge*, *Temető ergéje* (Császló), *Csinál erge* (Gacsály), *Galambos erge* (Csegöld). Élő nevekben: *Erge* (Kisar, Nagyar, Csegöld, Nagygéc stb.), *Horgas-erge* (Császló), *Csinád-erge*, *Közös-erge* (Gacsály), *Szederjes-erge* (Csengerima).

A **tanyanevek** és a szorosan vett **létesítménynevek** körében két területen hozott a csengeri kötet szembetűnő gyarapodást. Az egyik az útmenti csárdák, fogadók elnevezéseinek csoportja. Ennek oka, hogy a járáson vezet keresztül a Szatmári út, amely különösen a múltban fontos szerepet játszott a közlekedésben. Csupán Nagygéc határában az említett út egy-egy szakaszán három ilyen épület is állt: a *Rózsa csárda*, *Szalmás csárda* és a *Szűnyog fogadó* (5: 281–2). – A vízimalmokra vonatkozó adatok számát is lényegesen megnövelte az új kötet. A járás kisebb-nagyobb vízfolyásai (Szamos, Túr, Erge, Sár stb.) alkalmasak voltak vízimalmok működtetésére. Vízimalom állt Szamosangyalos, Szamostatárfalva, Tisztaberek, Garbolc, Nagyhódos, Kishódos területén is. Az adatok közül az 1314-ben feljegyzett Rozsályi *Béna molna* (5: 355) a legértékesebb, ennek alapeleme a hozzánk szláv közvetítéssel került latin *malinae* „malom” birtokos személyragos alakját őrizte meg.

KÁLNÁSI ÁRPÁD

Egri szakmunkástanulók névhasználata

A XX. sz. végének magyar valóságában is igaz az a régi ismeretünk, hogy mind a társadalmi együttélés, mind a nyelvi kommunikáció egyik feltétele az egyes emberek és az embercsoportok tagjai közötti kapcsolat megléte. E kapcsolat megteremtésében, fenntartásában pedig igen fontos szerep jut a

nyelvnek. A nyelvi kommunikáció kontaktusteremtő, -fenntartó szerepe a szakirodalomban leginkább fatikus funkció megnevezéssel fordul elő. A kommunikációban a beszélő és a hallgató kapcsolatára különböző nyelvi lehetőségekkel utalhatunk: a köszönésformákkal, a megszólításokkal, bizonyos konvencionális kifejezésekkel (formulák, közhelyek, szólások, közmondások), köszöntőkkel stb. (vö. BALÁZS GÉZA, Kapcsolatra utaló (fatikus) elemek a magyar nyelvben. NytudÉrt. 137. sz. Bp., 1993. 38–45).

E dolgozatban a felsoroltak közül pusztán a megszólításformákkal foglalkozom.

A megszólítás a beszédpartnerünknek, a hallgató személyének külön szóval történő megjelölése. Vele kapcsolatban a nyelvvel foglalkozó kutató a következő kérdésekre keresi a választ.

1. Hogyan fordulunk egy másik emberhez, milyen nyelvi eszközökkel szólítjuk meg? Igen gyakran használjuk e célra egyrészt a névmásokat, másrészt a beszédárs bizonyos fogalmi jegyére utaló közneveket (címek, rangok, foglalkozások, beosztások, rokonsági viszonyok, nemek stb. neveit, tiszteleti formákat, metaforikusan értett szavakat stb.), harmadrészt a tulajdonneveket (család-, keresztn-, becéző- és ragadványneveket); valamint kombinációban a köz- és tulajdonneveket, illetve egymással a személynév-fajtákat.

2. Mi a beszélő célja, szándéka a megszólítással mint nyelvi kommunikációs tevékenységgel? Nyelvhasználati oldalról (mint már utaltam rá) az az elsődleges, hogy verbális kommunikációs kapcsolatot valósítson meg a megszólítottal, vagy fenntartsa, formálja, esetleg lezárja azt a köszönésformával együtt, ugyanakkor a kapcsolat állásáról gyorsan és hatékonyan tájékoztassa a kommunikáló társat. A beszélőnek a hallgatóhoz (tehát az embernek az embertársához) való viszonya oldaláról azért használjuk és ismételjük a megszólításformákat, hogy társas kapcsolatot teremtsünk és tartsunk fenn, s egyúttal jelezzük a hozzá való viszonyulásunkat: tiszteletünket és a legkülönbözőbb érzéseinket (szeretetünket, gyűlöletünket, közönyünket, szimpátiánkat, megvetésünket, csodálatunkat, ragaszkodásunkat, alázatosságunkat, hódolatunkat stb.), tudatosan vagy ösztönösen utalhatunk (az éppen érvényes társadalmi szokásrendünk alapján, amely meghatározza a társadalmon és annak alcsoportjain belüli hierarchiát) az életkori azonosságunkra vagy különbségünkre; a nemünk, a társadalmi helyzetünk egyformaságaira vagy különbözőseire, a beszédpartnerhez való viszonyunk bizalmasságára, szorosságára; kifejezhetjük akaratlanul is a mindenkori kedélyállapotunkat stb.

Általános emberi vonás az a szükséglet, hogy kapcsolataink állásáról szüntelenül információkat adjunk és kapjunk (vö. KISS JENŐ, Társadalom és nyelvhasználat. Bp., 1995. 268–70.).

3. Mi minden játszik szerepet egy másik ember megszólításakor a nyelvi formák megválasztásában, tehát melyek a megszólítási, tiszteletadási formák választását és használatát meghatározó legfontosabb tényezők? Amint az eddigiekből is látható, egyrészt döntően társadalmi tényezők befolyásolják, irányítják terminusválasztásunkat: a beszédpartnerek neme, életkora, családi állapota, társadalmi rangja, státusa, ismeretségi foka, a kapcsolat intimitásának mértéke, a foglalkozási hierarchia, az iskolai végzettség, származási és lakóhely; a beszélőközösség szociokulturális alcsoportjaiba való tartozás, az adott társadalom viselkedéskultúrájának állapota, normái, a szokásrend, a politikai változások, az egyes emberek egyéni beállítottsága stb. Másrészt alapvetően a mindenkori beszédhelyzettől és kommunikációs helyzettípustól függ a nyelvi viselkedésünk, így megszólításaink nyelvi eszközeinek a megválasztása is. Végül az adott korban erősen hatnak nyelvi és nyelvhasználati hagyományaink is.

4. Milyen nyelven kívüli következtetéseket vonhatunk le kisebb-nagyobb közösségeink megszólítási formáinak az ismeretében? A megszólítási formák árulkodnak a beszédpartnereknek, a közösség tagjainak a kapcsolatairól, az emberi viszonyokról. Fontos információval bírnak a kapcsolat állása felől. A megszólításra használt nyelvi eszközök általában nem fogalmi jelentésükkel mondanak valamit a beszédpartnerek kontaktusáról, hanem már maguknak a megszólításra alkalmazott nyelvi eszközöknek a megválasztásával, kombinálásával, azzal, hogyan kötődnek bizonyos formák bizonyos társadalmi rétegekhez, életkorhoz, nemhez, beszédhelyzethez, kulturális háttérhez, vagyis az előzőekben felsorolt tényezőkhez. Ugyanúgy a megszólítások mint nyelvi tiszteletadási formák tükrözik is az adott társadalom udvariassági állapotát, megnyilvánulnak bennük emberi kapcsolataink, embertársainkhoz fűződő viszonyunk: társadalmi különbségünk vagy „egyenrangúságunk”. Nemritkán felismerhető bennük a beszélő hangulata, érzelmi állapota; a hallgató iránt érzett rokonszenve vagy ellenszenve, vagyis érzelmi hangoltsága. Kitérnek az azonos beszédhelyzetben normaként elfogadott megoldásokkal összevetve a vizsgált megszólítások eltérései, a norma betartása vagy megsértése.

Milyen sok mindent elárul például egy tanárnak az osztályába járó tanulók szülei részéről történő megszólítása egy utcai találkozón, attól függően, hogy a következők közül melyiket használják: *uram*, *Szabó úr*, *tanár úr*, *Szabó Gábor*, *Szabó Gábor úr*, *tanárkám*, *Szabó tanár úr*, *Gábor*, *Gáborkám*, *Gabi*, *öreg haver* stb. Sorba tudnánk ezeket állítani a legnagyobb egyenlőtlenséget-idegenséget-távolságtartást kifejezőktől a legteljesebb egyenlőséget-közelséget-bizalmasságot mutatókig.

Az egyes kisközösségek megszólításformáinak és azok rendszerének a közösségi, emberi viszonyokat tükröző jellegük és így az oktatásban-nevelésben

való felhasználhatóságuk ösztönzött arra, hogy a XX. sz. utolsó évtizedében főiskolai hallgatók segítségével Eger összes középiskolájában összegyűjtsem a diákok megszólításformáit. A gyűjtést kérdőíves módszerrel végeztük, mégpedig úgy hogy minden iskola minden osztályában valamennyi tanuló közölte mindegyik osztálytársára és saját magára vonatkozó megszólításformákat. Ennek következtében egy 30 fős közösségben (egy-egy szólító alakot feltételezve is) 900 adattal számolhatunk, 100 osztályban már 90 000-rel. Mivel az egy tanulóra használt megszólítások és az osztályok száma is jóval magasabb ennél, valószínűleg 300 000-nél is több adat gyűlt össze. Ennek az óriási mennyiségű anyagnak a teljes feldolgozása még várat magára.

A mostani dolgozat elkészítéséhez egyetlen iskolát választottam ki, az egri Bornemissza Gergely Szakképzési Intézetet, ennek is csupán tíz osztályát. A tíz osztálynak összesen 253 tanuló a tagja. A felmérés idején mindnyájan a 2. és a 3. évfolyamra jártak, tehát 16-17 évesek. Elsősorban a fiúk megszólításformáit szándékoztam vizsgálni, épp ezért a kiválasztott tízből nyolc homogén osztály, kettő pedig vegyes, de ezekbe is mindössze kilenc (5 és 4) lány jár; szakmájuk alapján a fém- és az építőipariak közé tartoznak. Nyelvi érintkezésük az osztálytársakkal a hétköznapi élet színterein, az úgynevezett informális kommunikációs helyzetben zajlik. Az egyes osztályok tagjai közül igen sokan egy-egy, ún. többszörös háló részesei, vagyis többféleképpen, intenzívebben kapcsolódnak egymáshoz, nemcsak ugyanannak az iskolai osztálynak a tagjai, hanem azonos szakmájúak, gyakorlati foglalkozáson azonos munkahelyen (vállalatnál) dolgoznak, ugyanabban a kollégiumban laknak, egyféle sportjátékkal töltik szabad idejüket, egyazon településről valók stb.

A megszólításformáknak a szakirodalomban elkülönített két nyelvi típusát: a szólítót (fölhívót) és az említőt (megnevezőt) általában nem választom szét (vö. ÖRDÖG FERENC, Személynévvizsgálatok Göcsej és Hetés területén. Bp., 1973. 80,150). Bár a kérdőíven külön-külön kérdeztünk e két alcsoportra, de a válaszokból az derült ki, hogy alig van lényeges eltérés az alakok használatában. Egyébként a megkérdezett 253 tanuló mindegyike közölte minden osztálytársának a szólító és említő alakváltozatát, így a különböző osztálylétszámok miatt 6333 „nyilatkozatot” kellett áttekinteni, mivel azonban egy-egy személyhez nem két, hanem gyakran 5-6 variánst kapcsoltak, a kapott szóelőfordulások száma ennél jóval magasabb.

A megszólítások említett nyelvi eszközei közül a névmásiak egyáltalán nem is szerepeltek a kérdőíven, a köznéveket pedig mellőzöm a következő áttekintésben, pusztán az előforduló tulajdonneveket kategorizálom, és mutatom be a választott nyelvi funkcióban, vagyis az egyes személynévfajták használatával, gyakoriságával foglalkozom. Így próbálok az ifjúságunk

bizonyos csoportjaiban tapasztalható neveltségi értékekre vagy éppen a nevelési torzulásokra, hiányosságokra közvetett bizonyítékokat adni.

A gyűjtött anyagban a legkülönbözőbb megterheléssel fordulnak elő az egyes személynév-fajták. Az előzőekben jelzett összes adatból a tíz osztályban összesen 5419 a szólító névelőfordulás, 4977 pedig az említő. Mindezekből a 253 tanuló szólítására 1048, említésére pedig 1070 névváltozat szolgál, a két funkciót együtt tekintve 1154. A személynévek típusainak az elkülönítését a névtan hagyományai szerint végeztem. Az osztályközösségekben használt szólító- és említőnevek névrészeinek a száma alapján egy- és kétrészes neveket állapíthatunk meg (vö. HOFFMANN ISTVÁN, Helynevek nyelvi elemzése. Debrecen, 1993. 43–5). Az utóbbiaknak a kommunikációban előforduló száma és aránya csekély az előbbiekhöz képest. A vizsgálódást kezdjük a kisebb és egyszerűbb csoporttal!

I. A kétrészes nevek

Az összes (253) tanuló közül csupán 72-t (28,45%) szólítanak/említenek kétrészes névvel, mégpedig együttesen 103 névváltozattal (8,92%). A névvisezőkre eső átlag 1,43, a teljes létszámhoz viszonyítva pedig 0,40 név. A típusok szerinti megterhelés a következő: 1. A saját személynév részeivel: Cs+K 22; Cs+B 44; Cs+Be 2; Cs+R 6; R+Cs 8; R+K 1; R+Be 3; R+B 2; R+R 6. 2. Idegen személy neve ragadványnévként metaforikusan (fonetikusan írva): 9 (*Csala Zsuzsika*, *Gózon Gyula*, *Iffú Grécsi*, *Misel Dzsorden*, *Misztér Bín*, *Tell Vilmos*, *Zsan Klód*, *Zsan Klód van Damme*, *Zsuzsi Mari*).

A kategóriának a névhasználók száma szerinti megoszlása: igen ritka (1-2 tanuló használja) 57, ritka (3-5 tanulótól való) 38, átlagos (6-10 tanuló használja) 8 névváltozat. A leggyakoribbak: *Tóth Kákettő* (9; Cs+R), *Csehszlovák Bábfigura* (7; R+R), *Pócs Ákos* (7; Cs+K), *Tóth Gabi* (7; Cs+B), *Nagy Bori* (6; Cs+R); *Iffú Grécsi* (10; R+R), *Misztér Bín* (5; R+R).

Az osztályok kételemű neveinek a névrészeit külön-külön vizsgálva kitűnik: 1. azonos családnevek osztályonként alig-alig fordulnak elő; 2. a keresztnemekkel hasonló a helyzet, bár más névrészekkel használva nincs sok jelentősége az azonosságnak, különbségnek; 3. a becézőnevek igen egysíkú morfológiai felépítésűek, uralkodó típus a rövidült keresztnév -i képzős formája; [A kétrészes nevekben előforduló becézőnevek betűrendben a névvisezők számával: *Anti* 1, *Berci* 1, *Csabi* 4, *Gabi* 2, *Gyuri* 4, *Jani* 2, *Laci* 2, *Nándi* 1, *Norbi* 1, *Peti* 5, *Robi* 3, *Tibi* 1, *Tomi* 4, *Viki* 1, *Zoli* 3, *Zsolti* 2; *Di* 1; *Fecó* 1; *Pitty* 2; *Jóska* 1; *Pista* 1; *Imrus* 1.] 4. a becenevek nagyon ritkák: *Öcsi* 4, *Tata* 1; 5. a névrészek közül a ragadványnevek mutatják a legváltozatosabb képet, csak két azonos névelem fordul elő két osztály egy-egy tanulója nevében: a *Kis* és a *Szippancs*; altípusonként a következők: R+Cs: *Büdös Csőgér*, *Csepp*

Mata, Kakukk Kakukk, Kis Lehó, Kis Mata, Nagy Hergert, Szippancs Csáki; R+K: Pukk Emese; R+B: Atom Anti, Szűz Pitty; R+Be: Bucsi Öcsi, Flipper Öcsi, Tótika Tata; R+R: Csehszlovák Bábfigura, Don Kartács, Szőke Kurva, Szűz Manca, Szűz Mancsi, Tenki Cigány; Cs+R: Fodor Bugyi, Lakatos Dzsoki, Nagy Zoli, Sári Dáma Suty, Tóth Káegy, Tóth Kákettő.

A szólító/említő kétrészes nevek használatáról röviden azt mondhatom, hogy a szakmunkástanulók csak majd minden negyedik társukra alkalmazzák ezt a szerkezeti formát, de ami ennél még fontosabb, az összes névváltozatnak még a 10%-át sem teszik ki ezen alakok, a használatuk gyakorisága pedig az egyrészesekéhez képest elenyésző. Mindemellett feltűnő az, hogy a tanulóknak majdnem a 20%-át (52 ifjút 62 névváltozattal) a társak szemtől szemben szólítják kétrészes névvel, legnagyobbbrészt a hivatalos család- és keresztnévvel, s ez utóbbi ebben az életkorban nem a legtermészetesebb emberi kapcsolatra mutat(hat).

II. Az egyrészses nevek

A családnevek

Tanulóink a pusztá családneveket minden osztályban igen jelentős módon felhasználják szólításra/említésre. Természetesen e családneveknek az egyes osztályok létszámához viszonyított mértékében, az ilyen módon (vagyis családnévvel) való szólítás/említés személyenként és osztályonként is nagy eltérést mutat, harmadrészt különbség van abban is, hogy az egyes közösségek inkább szólításra, mások inkább megnevezésre használják a családneveket.

A 253 tanulóból 60-at (23,71%) egyáltalán nem szólít meg vagy fel a közössége családnévén, 52-t (20,55%) pedig nem említ ugyanígy, ezekből összesen 37 (14,62%) olyan fiatal van, akinek a családnevét egyik funkcióban sem használják önmagában. Talán meglepő, de a tíz osztályból összesen csak nyolc családnévvel kevesebbet alkalmaznak szólításra, mint említésre, a felhasználás aktuális gyakorisága 1121:1198, tehát a szólító formák száma és megterhelése alig marad el az említőké mögött.

Az egyrészses családnéven szólítottak száma így 193, rájuk átlagban 5,8 név jut, a teljes létszámot figyelembe véve pedig az egy személyre eső átlag 4,43. Ugyanezzel a névtípussal említenek összesen 201 fiatalt, rájuk átlagosan 5,96 névelőfordulás jut, a teljes létszám alapján számítva 4,73. Az előzőekben előrt különbségeket valószínűleg sok tényező indukálja: maga a névviselő, a jelleme, a család- és keresztnéve, a közösség minősége, a hivatalos nevek rendszere, a társak képzelőereje stb. Ezekről pontosabbat csak a tanulók alaposabb ismeretével mondhatnánk. Így, csupán a nevekből keveset tudunk valószínűsíteni. 1. Nem vagy alig használják az egyrészses vezetékeveket

szólító/említő névként a magyarság körében általánosan nagy gyakoriságú, egyszerű (igen ősi) családnevek esetén: *Kis, Nagy; Balogh, Gál, Kovács, Papp, Tóth* stb. 2. Hasonlóan járnak el az igen hosszú hangtestű, az idegen hangzású vagy a többféle asszociáció lehetőségét rejtő családnevekkel: *Bucsánszki, Felföldi, Gergyesi, Kaposvári, Kerékgyártó, Kobolák, Leibinger, Madarász, Nádudvari, Pálkovács, Puporka, Szaniszló, Tihanyi, Úrvölgyi, Utasi, Veréb* stb. 3. Ezek mellett a névviselő feltűnő, jellegzetes külső tulajdonsága is gátja lehet a családnév kerülésének (*Burai, Lakatos, Rácz* stb.). 4. Meglátásom szerint a nemek is befolyásolják a magában álló vezetéknev használatát, a kilenc lány közül az egyik osztályba öt jár, itt egyiket sem szólítják/említik ilyen módon, a másik közösségben mind a négyet említik így (összesen tízen), szólítani viszont csak kettőt (2-2 társ). 5. Végül valószínűleg a közösségek bensőségebb viszonyai, jobb baráti légköre, erősebb szálai, a hálóviszonyok, a gyengédebb jellemek, a szorosabb érzelmi kapcsolatok gátolják a pusztán családnéven való szólítást/említést. Amely osztályokban viszont uralkodik az effajta névhasználat, azokban ez azt jelezheti, hogy igen gyengék az emberi kapcsolatok, laza mellérendelő vagy éppen szervesen viszonyban élnek egymás mellett a csoporttagok, még egymás negatív tulajdonságaira sem figyelnek, közömbösségükben csak társaik családnévének a megismeréséig jutnak el.

A keresztnévek

A szakmunkástanulók kommunikációjában a felnőttek körében tapasztaltnál sokkal ritkábban bukkannak fel a keresztnévek, sokkal kevesebben és kevesebb társukat szólítják/említik hivatalos utónevükön. Az összesítésből kiderül, hogy a 253 tanuló keresztnéve közül 145-öt (57,31%) egyáltalán nem használnak, vagyis egyik funkcióban sem; szólításra 155-öt (61,27%), megnevezésre pedig 164-et (64,82%) nem.

A megszólításban szereplő utónevek száma tehát 98, természetesen ugyanennyi a megszólított is (38,73%); a névelőfordulási szám 345, így egy nevet átlagban 3,51-szer használnak ebben a funkcióban, a teljes létszámra vetítve az átlag 1,36. Nem csoda, hogy ilyen alacsony ez a szám, hiszen a megszólítottak többségéhez csak egy-két társa fordul ilyen módon. Legtöbbször (ötnél is többször) a következő nevek bukkannak fel megszólításra (zárójelben, ha egynél több személyre vonatkozik, a névviselők száma): *Ákos* (2), *Anett, Arnold, Áron, Balázs, Bálint* (2), *Béla, Csaba* (3), *Edit, Emese, Konrád, Krisztián, Márk, Szabolcs* (2), *Szilárd, Tamás, Zsolt*.

Említésként 89 utónév (35,17%) mindössze 291 előfordulásban szerepel, ezek átlaga 3,26, a teljes létszámhoz vetítve 1,15. Látható, hogy ezek a számok alig különböznek a szólításéitól. A 89 tanuló többségét csak 1-2 társa szokta ilyen formában említeni. A legtöbbször keresztnéven említett tanulók szinte

ugyanazok, mint a fentebb felsoroltak: *Ákos* (2), *Anett*, *Arnold*, *Áron*, *Balázs*, *Bálint*, *Béla*, *Csaba* (4), *Edit*, *Emese*, *Konrád*, *Márk*, *Szabolcs*, *Szilárd*, *Tamás*, *Zsolt* (2).

Ha megnézzük külön a lányok keresztnévhasználatát, azt tapasztaljuk, hogy igen végletes. Három utónevet (*Anett*, *Edit*, *Emese*) az osztálytársak többsége egységesen használ mindkét funkcióban, a többi hatot pedig soha senki.

Osztályonként is óriási különbségek figyelhetők meg a keresztnévek felhasználásában, a tízből két közösségben egyáltalán nem szólítanak meg és nem említenek senkit ilyen módon.

Összegezve: az egyrészes nevek közül mindkét funkcióban és minden tekintetben (a megszólítottak/megnevezettek, a nyelvi eszközök számában, a névelőfordulás mennyiségében, az egy főre jutó névátlagokban stb.) a keresztnéviiek foglalják el az utolsó helyet, másképpen mondva a legkevesebb tanulót a legkevesebb társa, a legcsekélyebb formával és a legritkábban szólítja/említi a hivatalos név eme részével, pedig koránt sincs olyan sok egyező utónév az osztályokban, hogy ez akadályozná az alkalmazásukat. Úgy látszik, a keresztnévek a legközömbösebb, legérzelemtelenebb társas viszonyt tükrözik a vizsgált fiatalok körében, rájuk pedig az érzelmi végletesség erősen jellemző.

A becézőnevek

A keresztnévek becéző változatainak a kommunikációs használatáról ugyancsak azt állapíthatom meg, hogy a szakmunkástanulók kevésbé vagy alig élnek régi és újabb keletkezésű becézőneveinkkel. A 253 névviselő közül 64 (25,29%) egyik kommunikációs helyzetben sem szokta megkapni egyetlen becézőnevét sem; 79-et (31,22%) nem szólítanak, 90-et (35,57%) pedig nem említenek így. A 174 (68,78%) becézőnéven is szólított ifjúra összesen 814 becézőnév-előfordulás jut, átlagosan egy személyre 4,67. A teljes létszámot figyelembe véve az átlag 3,21. Ugyanilyen módon 163 (64,43%) iskolást neveznek meg, 646-szor említve együttesen őket, így az átlag 3,96; a teljes létszámra vetítve 2,55. Különösen kicsi a jelentősége e személynévtípusnak, mivel igen magas a csak egy-két „adatközlőtől” származó formák száma. Ötnél több társ tisztel meg becézőnévvvel a tíz osztályból 52 (20,55%) tanulót. Érdekes az egy-egy tanulóra jutó becézőnevek száma is. Egy osztálytársat szólítanak/említenek 4, tizenegyet 3, huszonhármat 2 becézőnévvvel. E nevek változatossága általában a fiatalok bensőségesebb viszonyára utalhat.

A két- vagy többváltozatú becézőnevek (keresztnevenként) a következők: *Andris*, *Bandi*, *Bangyi*; *Atesz*, *Atti*; *Béci*, *Bélu*, *Bélus*; *Csabi*, *Csabika*; *Emisi*, *Mesi*; *Fece*, *Fecó*, *Feri*, *Ferike*, *Ferkó*; *Gabi*, *Gabika*; *Gyuri*, *Gyurika*; *Imi*, *Imike*, *Imrus*; *Jancsi*, *Jani*, *Janika*, *Jankó*, *Janó*; *Joci*, *Jocó*, *Jóska*, *Józsi*,

Józsika; Karcsi, Karesz; Konrádó; Krisz, Kriszti; Kriszta, Kriszti; Laca, Laci, Lackó; Marci, Márki; Micu, Miki; Nándi, Nángyi; Peti, Petya, Petyka; Pista, Pisti, Pityu; Sanya, Sanyi, Sanyiló; Szabi, Szabó; Szili, Szilkó; Tom, Tomi, Toncs, Toncsi; Zoli, Zolika, Zotya, Zoty, Zotyó.

Az egyváltozatúak: *Ákoska, Áronka, Andi, Anti, Árpi, Bea, Berci, Betti, Dia, Editke, Marci, Netti, Norbi, Ricse, Robi, Roli, Tibi, Viki, Vili, Zsolti.*

Ha a 92 becézőnév-változat típusait és azok gyakoriságát tekintjük, szembevetve az *-i* képzős forma kedveltsége elsősorban a rövidült többől: a 38 *-i* képzősből 31 ilyen. A fennmaradó 54 becézőnévformán 17 különböző, más típusú változat osztozik. Képzőként a következő a helyzet: *-a* 7; *-ó* 4; *-u* 2; *-ca/-ce* 2; *-ci* 4; *-có* 2; *-cu* 1; *-cse* 1; *-csi* 4; *-ka/-ke* 5; *-kó* 4; *-ika/-ike* 8; *-us* 2; *-is* 1; *-esz* 2; egyéb módon keletkezett négy. Még szembeötlőbb az *-i* képzős becézőnevek aktuális gyakorisága, vagyis az ilyen módon megszólított/említett tanulók száma. Ezt a formát (is) használják 142 tanulóra, tehát a teljes létszám több mint felére, a 17 másféle változatút (is) csupán 73-ra. Mindezekből úgy tűnik, az egi szakmunkásképzős tanulók is az *-i* képzős formákat találják a legalkalmasabbnak a mindennapi érintkezésben az egymáshoz való pozitív viszonyok: az egymás iránti szeretet, megbecsülés, az együvé tartozás érzésének e korosztályban még elviselhető kifejezésére. Az azonos érzésekre, emberi viszonyulásokra azonos nyelvi eszközt használnak, kerülnek a feltűnőt, a túlzottan kedveskedőt, így ez az alak az érzelmi kapcsolatok visszafogottságának az egyik eszköze és megvalósulási módja.

Ha az egyes osztályokban a kereszt- és becézőneveket személyenként egymásra vetítjük, azonnal kiderül, mely tanulókat nem szólítják-említik ezek egyikével sem, s ez esetleg figyelmeztető jel lehet az emberi kapcsolataik negatív voltára. Sajnos a tíz osztályban a 253 ifjú közül 51-et egyetlen társa egyetlen esetben sem szólítja-említi kereszt- vagy becézőnéven.

Az egyrészes ragadványnevek

Mint más iskolákban, az egi Bornemissza Gergely Szakképzési Intézetben is mindkét funkcióban a legkedveltebb személynévtípus az egyrészes ragadványnév vagy újabb terminussal a szlengnév (vö. KISS TAMÁS, Személynevek a szlengben. MNy. XXXIII. 93–104.). Az adott közösségek ezt a névtípust érzik és tartják leginkább sajátjukénak, mint ahogy az is, hiszen ők maguk, a közösség tagjai alkotják; formálják, változtatják, finomítják vagy keményítik; őrzik, terjesztik vagy másokra cserélik. A tanulók több kisebb-nagyobb zárt közösségnek a tagjai (baráti, szakmai, lakóhelyi, szórakozó stb.) egyszerre, másrészt a legkülönbözőbb jegyeik jelenthetik a névadás indítékát, így több nevet kap(hat)nak, visel(het)nek egy időben.

Ismét elmondhatom, hogy a vizsgált osztályok a szólítás és említés funkciójára majdnem teljesen egyező módon használják a ragadványneveket is, összesen 505 különbözőt (és ezek változatait). Ez a szám alig kevesebb, mint az eddig felsorolt típus minden neve. Egyrészes ragadványnevet csak 32 tanuló nem „visel”. Hárommal kevesebb tanulót (218-at) szólítanak kilencel kevesebb néven (487), mint amennyit (221) és ahánnyal (496) említene, viszont a szólítónevek összes előfordulása 368-cal több, vagyis 2972, az említőké 2604; tehát átlagosan többször, sűrűbben szólítanak fel és meg ragadványnévvel, mint ahányszor említene. Mind a szólító, mind az említő szerepű ragadványnevek összes előfordulása magasabb, mint a többi névtípusé együttvéve. Ez természetes, hiszen a vizsgált közösségekben is megfigyelhető, hogy ezekkel a nevekkkel a közösség tagjai kifejezik összetartozásukat, közvetlenségüket, egyszerűségüket, mesterkélttség nélkülségüket; egymás iránti bizalmukat, kedvességüket, játékoságukat, ötletességüket, szellemességüket; csipkelődésüket, enyhébb vagy erősebb gúnyolódásukat, csúfolódásukat; sajnos esetenként az elutasításukat, megvetésüket, taszításukat is. Mindent egybevetve ezek a nevek célszerűek, rövidek, egyértelműen azonosítják viselőjüket, egyedítik, másoktól elkülönítik, ugyanakkor erős érzelmi töltésűek, kifejezik a névadó-névhasználó(k)nak a névviselővel kapcsolatos pozitív vagy negatív viszonyulását. A diákok ragadványnév-alkotásáról, a névkeletkezési módokról hasonlókat figyelhetünk meg, mint amit KISS TAMÁS általában a szlengről állapít meg. „A szleng szóalkotásában a jelentésbeli, elsősorban a metaforikus, metonimikus szóalkotás játszik nagy szerepet. Még az alaki szóalkotásmódok esetében is megfigyelhető a képzettársítások gyakorisága. A szleng tekintélyes peremszókincsét a viszonylag nagy változékonyság és a szinonimabőség jellemzi” (i. m. 98).

Az 505 ragadványnévnek (és ezek változatainak) az elemzését a névadás indítékai (motívumai), a felhasznált lexikális nyelvi eszközök és a névalkotási módok típusainak az elkülönítésével végzem el. Elsősorban ÖRDÖG FERENC (i. m.) és B. GERGELY PIROSKA (A kalotaszegi magyar ragadványnevek rendszere. Bukarest, 1977. 84–203) hasonló jellegű feldolgozásaira támaszkodtam a kategorizálásban.

A ragadványnevekben szereplő közszók jelentéséhez megjegyzésként ide kívánczik, hogy a többszöri előfordulású és névnek tekintett alakok között még kevés igazán durva, szélsőségesen negatív tartalmú található, de a névnek még nem számítható, csak 1-2 ifjú által használt formák között annál több. Íme az elviselhetőbbek közül egy csokorra való: *Ganéj*, *Bunkó*, *Tuskó*, *Görény*, *Buzi*, *Tahó* stb. Ezek a szavak, köznevek mutatják legjobban a pedagógusok nevelési tennivalóit.

A) A névasszociációs indítékú ragadványnevek

A névadás indítéka: a család-, kereszt- vagy ragadványnév idegen vagy túl hosszú volta, nehézkes kiejtése, a névrövidítésre való nyelvi hajlam; a közösség játékos, csúfolódó ösztöne. A keletkező névalak gyakran egybeesik egy másik élő lexémánkkal, annak jelentése is felidéződik a név használatakor.

A névadás alapjául szolgáló nyelvi eszközök és a névalkotási módok a következők.

1. A megnevezettnak a családneve. Ebből alkothattak ragadványnevet:

a) rövidítéssel (a névalak után szerepel a szólító/említő névhasználók száma, vagyis a névelőfordulás és az alapot jelentő névforma): *Borda* 8/10 (<Bordás), *Fej* 11/6 (<Fejes), *Galamb* 5/6 (<Galambos), *Gergye* 5/4 (<Gergyesi), *Gomba* 4/4 (<Gombás), *Kana* 13/5 (<Kanalovics), *Kele* 1/1 (<Kelemen), *Lakat* 14/12 (<Lakatos), *Lakat* 2/2 (<Lakatos), *Medve* 11/13 (<Medveczki), *Nahó* 5/6 (<Nahóczki), *Réka* 6/4 (<Rékasi), *Sala* 16/11 (<Salamon), *Stregó* 6/7 (<Stregova), *Telek* 2/1 (<Telekes);

b) rövidítéssel és képzéssel: – -i képzővel: *Bajzi* 2/2 (<Bajzáth), *Bali* 1/- (<Balajti), *Beri* 1/1 (<Bercsényi), *Beszi* 2/- (<Beszeda), *Borbi* 1/3 (<Borbás), *Bucsi* 16/16 (<Bucsánszki), *Cini* 4/3 (<Cinege), *Csonti* 19/12 (<Csontos), *Csögi* 3/2 (<Csögér), *Déni* 6/5 (<Dénes), *Dudi* 10/3 (<Dudás), *Epi* 16/16 (<Eperjesi), *Fodi* 2/1 (<Fodor), *Gombi* 4/2 (<Gombás), *Gyeni* 6/1 (<Gyenes), *Hadi* 6/3 (<Hadas), *Honvi* 1/1 (<Honvicsák), *Juhi* 10/4 (<Juhász), *Kadi* 3/1 (<Kadlok), *Kaszi* 4/4 (<Kaszás), *Kelli* 5/5 (<Kelemen), *Képi* 14/9 (<Képes), *Kobi* 11/11 (<Kobolák), *Kormi* 5/5 (<Kormos), *Kovi* 7/4 (<Kovács), *Kovi* 1/1 (<Kovács), *Laki* 4/4 (<Lakatos), *Laki* 6/5 (<Lakatos), *Lizi* 2/- (<Lizák), *Maki* 18/17 (<Maklári), *Marci* 9/- (<Marcis), *Papi* 13/18 (<Papp), *Pogi* 18/15 (<Pogonyi), *Proki* 15/10 (<Prokai), *Proki* 2/2 (<Prokai), *Pupi* -/1 (<Puporka), *Rosti* 2/2 (<Rostás), *Sanyi* 12/6 (<Sándor), *Smaki* 2/2 (<Smakk), *Stefi* 1/- (<Stefán), *Szani* 15/13 (<Szaniszló), *Szegi* 5/6 (<Szeghalmi), *Szimi* 1/1 (<Szimcsák), *Teli* 14/11 (<Telekes), *Tumbi* 13/12 (<Tumbász), *Vesti* 16/14 (<Vester), *Viri* 7/1 (<Virág), *Zagyi* 2/1 (<Zagyva);

– egyéb képzővel: *Bazsi* 16/12 (<Balázs), *Dudu* 3/1 (<Dudás), *Kiru* 13/12 (<Király), *Madka* 12/12 (<Madarász), *Menyus* 8/6 (<Menyhárt), *Ortisz* 2/1 (<Ortó), *Pálka* 3/3 (<Pálkovács), *Papci* 6/5 (<Papp), *Prokesz* 7/5 (<Prokaj), *Prokesz* 5/5 (<Prokaj), *Ricsi* 10/9 (<Rideg), *Sanci* 12/6 (<Sándor), *Suhu* 2/2 (<Suha), *Suhusz* 2/2 (<Suha), *Szekus* 3/7 (<Szeghalmi), *Varguci* 1/- (<Varga), *Veszkó* 1/1 (<Vester), *Vizdu* 11/17 (<Vizdák), *Zanek* 5/3 (<Zana), *Zanix* 1/1 (<Zana), *Zvarek* 10/7 (<Zvara);

c) az alapnév képzésével: *Konci* 7/5 (<Konc), *Mataoti* 2/3 (<Mata), *Nagyi* 2/- (<Nagy), *Pappi* 1/1 (<Papp), *Toti* 4/3 (<Tóth);

d) csonkítással és képzéssel: *Maki* 1/1 (<Smakk), *Orsi* 1/1 (<Borsi);

e) erősebb fokú torzítással és alaki variálással: *Csoje* 13/13 (<Csehó), *Debi* 15/9 (<Demjén), *Dönci* 4/1 (<Dénes), *Dzsuhesz* 1/1 (<Juhász), *Fidó* 15/13 (<Fülöp), *Kadol* 6/3 (<Kadlok), *Libi* 7/4 (<Leibinger), *Matata* 2/2 (<Mata), *Pákövi* 1/2 (<Pálkovács), *Pocsek* 3/3 (<Galambos), *Vacc* 5/2 (<Rác), *Venyó* 1/1 (<Vanyó), *Wach* 6/2 (<Rác);

f) mozaikszó alkotása az első szótag vagy hangcsoport betűiből: *Bibi* 2/2 (<Bíró), *Cincin* 2/2 (<Cinege), *Kokó* 18/16 (<Kovács), *Kokó* 2/2 (<Kovács), *Kökö* 4/3 (<Kömműves), *Mimi* 4/4 (<Mirkóczki), *Szisi* 1/1 (<Szimcsák);

g) a megfelelő közszói előzménynek valamilyen jelentéstani vonatkozású, rokon vagy ellentétes értelmű párjával való felcserélésével: *Acél* 1/1 (<Vas), *Barna* 1/- (<Szőke), *Bugyi* 17/12 (<Fodor), *Cucu* 5/3 (<Bozsik), *Csipasz* 3/3 (<Veréb), *Csuri* 13/13 (<Veréb), *Ibolya* 2/1 (<Virág), *Kakukkmadár* 2/2 (<Kakukk), *Kerek* 2/1 (<Kocsis), *Kicsi* 25/20 (<Kiss), *Kicsi* 1/- (<Kiss), *Kovács* 7/7 (<Lakatos), *Kutya* 7/1 (<Veres), *Paprika* 10/6 (<Szegedi), *Pásztor* 1/- (<Juhász), *Pipi* 5/6 (<Csirke), *Róka* 2/4 (<Veres);

h) a családnév értelmesítésével (népetimológiával), deetimologizációjával vagy egy hasonló hangzású névnek, esetleg az alakváltozatának a cseréjével: *Atom* 1/3 (<Antal), *Bakondi* 4/4 (<Bakos), *Balalajka* 1/1 (<Balajti), *Benő* 21/20 (<Bene), *Bosnyák* 1/2 (<Balázs), *Botanika* 2/2 (<Bóta), *Ciceró* 1/3 (<Ficzere), *Csacsó* 3/1 (<Jacsó), *Csíboros* 1/1 (<Boros), *Csimcsák* 1/1 (<Szimcsák), *Csokis* 6/5 (<Kicsis), *Dohos* 1/1 (<Dohnál), *Dózsa* 3/2 (<Józsa), *Dzsuhasz* 2/2 (<Juhász), *Egyenes* 2/5 (<Gyenes), *Gagyaráz* 1/- (<Madarász), *Geccső* 6/1 (<Jacsó), *Heves* 3/1 (<Veres), *Kalapálok* 4/4 (<Pálok), *Kanál* 1/3 (<Kanalovics), *Kalicka* 7/4 (<Kalicz), *Kartács* 9/7 (<Tács), *Kelep* 1/1 (<Kele), *Lacos* 10/9 (<Bakos), *Liaz* 2/2 (<Lizák), *Maci* 10/12 (<Marcis), *Maszatos* 3/3 (<Lakatos), *Melák* 5/5 (<Milák), *Normál* 3/2 (<Molnár), *Pecere* 1/3 (<Ficzere), *Pogány* 3/- (<Pogonyi), *Pókafalon* 1/1 (<Póka), *Pongrácz* 2/2 (<Rác), *Potyoró* 4/4 (<Prokaj), *Rezes* 7/8 (<Révész), *Rolmán* 3/4 (<Molnár), *Savas* 7/6 (<Vas), *Savó* 7/9 (<Lehó), *Strigonya* 2/2 (<Stregova), *Szabina* 12/12 (<Szabó), *Szűjjács* 3/2 (<Székács), *Szögedi* 4/4 (<Szegedi), *Szőghalom* 2/2 (<Szeghalmi), *Szőgvas* 8/6 (<Vas), *Szubóta* 1/1 (<Bóta), *Tahó* 2/2 (<Lehó), *Takács* 2/2 (<Tács), *Táltos* 4/3 (<Tálos), *Tasziló* 2/2 (<Szaniszló), *Tejfel* 4/4 (<Neufeld), *Telek* 1/1 (<Szimcsák), *Terek* 2/1 (<Török), *Uborka* 1/1 (<Puporka), *Vargánya* 14/6 (<Varga), *Zsiga* 6/6 (<Zsikai), *Zsike* 4/4 (<Zsikai).

2. A névviselő keresztnéve. Ennek értelmesítésével (népetimológiával), deetimologizációjával, hasonló hangzású szóval való felcserélésével, esetleg rövidítésével alkotják az új formát: *Berci* 5/5 (<Róbert), *Bertalan* 1/1 (<Róbert), *Bori* 1/4 (<Róbert), *Briganti* 3/4 (<Antal), *Csacsi* 11/7 (<Csaba), *Csíbor* 6/6 (<Tibor), *Frici* 1/1 (<Ferenc), *Gyurma* 23/13 (<György), *Kázmér*

2/1 (<Károly), *Kiszcsön* 2/1 (<Krisztián), *Lulu* 7/3 (<Béla, Bélu), *Mikrobi* 2/- (<Róbert), *Nolett* 3/3 (<Norbert), *Peták* 2/1 (<Péter), *Pite* 11/10 (Péter, Peti), *Rece* 1/1 (<Ferenc), *Szepa* 30/31 (<Szebasztián), *Szilas* 3/- (<Szilárd), *Tacsi* 3/1 (<Károly, Karcsi), *Thomas* 3/3 (<Tamás), *Zászló* -/2 (<László).

3. A névvisező korábbi ragadványneve. Ebből újabbat létrehozhattak:

a) képzéssel: *Bimbi* 3/2 (<Bimbó), *Cipi* 2/2 (<Cipó), *Gagyi* 18/17 (<Gagyarász), *Kóbi* 5/9 (<Kolbász), *Kolbi* 1/4 (<Kolbász), *Savas* 3/3 (<Savó), *Savós* 10/10 (<Savó), *Toji* -/4 (<Tojas), *Toki* 6/5 (<Tokmány);

b) a megfelelő közszói előzmény valamilyen jelentéstani vonatkozású, rokon vagy ellentétes értelmű párjával való felcserélésével: *Állkapca* 1/- (<Állkapocs), *Bábfigura* 12/5 (<Maci), *Cipó* 9/8 (<Kenyér), *Galóca* 5/3 (<Gomba), *Gózon* 15/15 (<Gyula), *Kolbász* 14/11 (<Csabai), *Kuknya* 9/3 (<Bukta), *Kutya* 1/1 (<Csöpi), *Mustár* 1/1 (<Kefir), *Vajda* 7/7 (<Cigány), *Zsömle* 2/1 (<Kenyér);

c) a korábbi ragadványnév értelmesítésével (népetimológiával), deetimológiai-zációjával vagy hasonló hangzású szóval való felcseréléssel: *Csala* 3/2 (<Sala), *Csíbor* 15/13 (<Csíboros), *Dzsoki* 7/6 (<Csoki), *Erika* 3/2 (<Erik), *Kövi* 10/9 (<Kovi), *Maci* 3/2 (<Szaniszló), *Maszat* 2/2 (<Maszatos), *Mikulás* 2/1 (<Miklós), *Pacsirta* 1/1 (<Izompacsirta), *Páka* 8/6 (<Pálka), *Velő* 10/8 (<Élő);

4. A megnevezett család- és keresztnév együtt. Betű- és mozaikszóalkotással ezek kezdőbetűiből, első szótagjukból, hangcsoportjukból: *Dégé* 3/3 (<Dénes Gábor), *Kiská* 12/12 (<Kiss Krisztián), *Kiská* 16/16 (<Kiss Krisztián), *Kispé* 21/18 (<Kiss Péter), *Papzö* 1/1 (<Papp Zoltán), *Tébé* 1/1 (<Tóth Balázs), *Tócsa* 4/2 (<Tóth Csaba), *Tótgé* 3/3 (<Tóth Gábor), *Úzé* 5/5 (<Úrvölgyi Zoltán), *Vapepe* 1/- (<Varga Péter), *Vazsó* 1/1, *Vazzs* 1/- (<Vas Zsolt), *Vépe* 10/12 (<Vályi Péter).

B) Az elnevezett személy valamely jellegzetes vonása szolgál a névadás indítékául.

1. A testi tulajdonságai:

a) az átlagostól jelentősen elütő (túl alacsony vagy magas, kövér vagy sovány) termet – ezt kifejezhetik a tulajdonság közvetlen megnevezésével: *Colos* 6/4, *Csepp* 1/2, *Dagadt* 2/1, *Dagadt* 2/2, *Dagadt* 2/2, *Dagi* 3/3, *Dufi* 17/18, *Egybelű* -/3, *Egytestű* 4/5, *Girnyó* 4/7, *Hosszú* 3/2, *Hosszú* 2/1, *Kicsi* 1/1, *Kicsi* 17/16, *Melák* 9/9, *Melák* 15/17, *Melák* 3/7, *Pici* 4/3, *Pici* 12/13, *Puffadt* 2/1, *Puhos* 2/1, *Puhos* 2/3, *Puhos* 5/8, *Pukkadt* 4/-, *Pukkadt* 2/2, *Pupi* 2/1, *Tuffi* 2/1; – metaforikusan az alacsony termetet: *Bütyök* 7/4, *Malacka* 2/1, *Mau* 'egér' 22/17, *Mauser* 5/4, *Popci* 7/4, *Törpe* 2/1, *Törpe* 2/10, *Törpe* 2/4; a feltűnően

magas, esetleg testes alkatot: *Colostok* 1/2, *Hústorony* 2/2, *Jeti* 2/2, *Kígyó* 17/12, *Létra* 1/1, *Létra* 10/8, *Ló* 4/4, *Paci* 2/1, *Paripa* 5/4; a kövérséget: *Béka* 2/1, *Bubu* 10/7, *Csülök* 5/3, *Homokzsák* 2/2, *Husi* 3/2, *Husi* 10/8, *Istállómester* 2/2, *Kuci* 2/2, *Popocici* 4/5, *Vitamingolyó* 1/2; – ellentétes jelentésű szóval: *Izompacsirta* 1/1, *Pici* 1/1, *Szirom* 11/9;

b) a haj-, arc- és testszín: – a tulajdonság közvetlen megnevezésével: *Bokszos* 2/3, *Bokszos* 2/2, *Szőke* 3/2; – metaforikusan, metonimikusan: *Bennszüöltt* 3/–, *Brazil* 6/4, *Csoki* 6/6, *Hipó* 4/1, *Mongol* 2/1, *Néger* 5/4, *Negró* 2/1, *Nigger* 2/3, *Szmöre* 2/2, *Varjú* 6/5;

c) a testi hiba, fogyatékoság, valamely testrész rendellenes vagy feltűnően nagy volta: – a tulajdonság közvetlen megnevezésével: *Csupasz* 1/2, *Fogas* 11/11, *Kandzsi* 17/14, *Kopasz* 2/2, *Lófejű* 11/12, *Nagyfejű* 2/2, *Ragyás* 1/1, *Szemes* 5/9; – metaforikusan: *Állkapocs* 5/4, *Bontó* 11/11 (orráról), *Bontógép* 2/2, *Combi* 2/3, *Csipa* 12/16, *Csita* 3/3 (füléről), *Csőorr* 2/2, *Golyó* 12/16, *Hányinger* –/4, *Harcsa* –/2, *Kecske* 3/–, *Kínai* 1/6, *Kobak* 9/6, *Kompér* 3/1, *Lapátfül* 6/7, *Ló* 3/– (fogáról), *Lovi* 2/2, *Pók* 7/9, *Puding* 3/3 (fejéről), *Tokmány* 22/12, *Ufó* 18/18 (füléről); – játszi képzésű vagy hangutánzó szóval: *Kipüli* 5/4 (füléről), *Pupi* 11/6 (hátáról), *Szippants* –/5, *Vicsi* 15/12;

d) a járásmód, testtartás, általános külső kép, valakihez való hasonlóság: – csak metaforával: *Adolf* 2/4, *Bubu* 3/5, *Csiski* 4/7, *Csontrakéta* 2/10, *Keó* 21/21, *Malac* 7/4, *Muppi* 5/9, *Petőfi* 6/7, *Teknős* 4/3, *Tetyű* 7/5, *Vakond* 3/2, *Vilmányi* 7/3, *Zerge* 21/20;

e) az öltözködés, ruházat, a haj- és szakállviselet, a testfelület: – az egyes jegyek közvetlen megnevezésével: *Bundás* 3/3 'szakállas', *Mezítlábas* 16/12, *Retkes* –/3, *Szőrös* 11/10; – metaforával vagy metonímiával: *Búvár* 18/5, *Csíkos* 13/11, *Dzsigoló* 1/3, *Gilette* 3/3, *Gizi* 3/3, *Gomba* 16/7, *Jámbor* 6/6, *Jézus* 2/2, *Kaktusz* –/4, *Légy* 1/4, *Manci* 2/4, *Mocsok* 4/4, *Optik* 4/3, *Oroszlán* 11/8, *Pajesz* 2/2, *Pierre* 2/2, *Ragacs* 3/4, *Retek* 1/5, *Retek* 3/6, *Sárkánygyík* 1/2, *Szódásüveg* 2/1;

f) a beszédmód: – metaforikusan: *Egérke* 2/3, *Hankiss* –/3; – hangutánzó szóval: *Búú* 17/19.

2. A belső, lelki tulajdonság:

a) az észbeli tehetség vagy a szellemi fogyatékoság: – a tulajdonság megnevezésével: *Gyagyás* 12/12, *Okoska* 6/4; – metaforával: *Izomagy* 2/1, *Teknős* 4/2, *Varázscerka* 3/3, *Vili* 3/3, *Zsíragy* –/1; – ellentétes jelentésű szóval: *Okos* 24/21, *Ügyes* 7/5;

b) az általános benyomást keltő, feltűnő jellemvonás: – a tulajdonság megnevezésével: *Alkoholista* 6/5, *Buzi* 4/13, *Csicskás* 13/11, *Csicskás* 2/12, *Csicskás* 1/5, *Csicskás* –/3, *Éhenkórász* –/3, *Hóbortos* 3/–, *Homokos* 2/–, *Lopós* 2/3, *Nyálás* 2/2, *Nyálás* –/6, *Nyali* 3/4, *Nyalvi* 4/1, *Részeget* 2/2, *Stréber* 4/4,

Talpnyaló 2/2, *Zsivány* 4/6; – metaforával, metonímiával: *Biciklista* 1/1, *Cica* 2/1, *Dugó* 3/4, *Mountain bike* -/3, *Oxford* 8/8, *Ördög* 3/1, *Pedál* 5/5, *Pedál* 6/7, *Zsidó* 23/21;

c) a kedvelt tevékenység, étel, ital, valamilyen szenvedély: – közvetlen megnevezéssel: *Bengáli* 9/9, *Kalács* 2/2, *Kefir* 15/15, *Pit bull* 7/9, *Tojás* 21/21; – metaforával, metonímiával: *Csöpi* 23/11, *Gázkamra* 2/2, *Kitt* 9/10, *Pedigrel pal* 2/2, *Tüdő* 10/7; – hangulatfestő szóval: *Trotyi* 7/7.

3. Szavajárásra, egyszeri vagy többszöri mondásra utalók:

a) a névvisező gyakran használt szavából: *Gyeka* 11/11, *Megisszúk* 1/3, *Tuskó* -/3;

b) a közösségen kívüli személy mondta a névvisezőre: *Bimbó* 24/21, *Egon* 2/3, *Gyetvai* 1/3, *Gyula* /8, *Gyurma* 5/4, *Öcsi* 18/10, *Székely* 2/3, *Turcu* 6/8.

4. Valamilyen esemény, történet. Ennek valamely mozzanatát, résztvevőjét megnevező főnévből: *Disznó* 6/3, *Doki* 12/10, *Gusztáv* 1/7, *Gusztai* 23/8.

5. Az iskolán kívüli tevékenység, foglalatosság, illetve a szülők foglalkozása, munkahelye. Az ezeket megnevező köznevekből: *Csigahajcsár* 3/1, *Diszko* 3/2, *Dohánygyár* -/2, *Dzsúdó* 3/5, *ETA-tag* 2/1, *Focista* 3/3, *Kulák* 2/1, *Polgármester* 3/2, *Pólós* 1/1, *Rendő* 2/1, *Színház* 4/2, *Töltőmester* 2/2.

6. A származási hely. A helységnév, esetleg -i képzővel: *Balaton* -/1, *Besenyő* 2/2, *Csernely* 4/5, *Cserépfalu* 1/-, *Istenmezeje* 2/-, *Káli* 3/2, *Maklár* 1/1, *Nagyfüged* 4/3, *Noszvaj* 3/2, *Pata* 5/5, *Szalók* 1/2, *Szilvási* 1/2, *Tárkány* 1/-, *Tenki* 2/2, *Tenki* 1/2; – rövidült, képzős forma: *Szomi* 15/13 (<Szomolya).

7. Az eltérő etnikumhoz való tartozás. A népcsoport nevével: *Bosnyák* 2/2, *Cigány* 2/-, *Cigány* 8/10, *Cigány* 5/7.

C) A névvisező személyen kívüli indítékok.

Az elődök, rokonok neveiről:

1. az apa becézőnevéből: *Rudi* 23/21, *Zoli* 2/3;

2. a fiútestvér ragadványnevéről: *Tata* 3/3, *Tütyi* 11/10.

Egy szakmunkásképző intézet tíz osztályának a szóbeli névhasználatát áttekintve a következőkben tudom összefoglalni a tapasztalt jellemzőket:

1. Az összegyűjtött nevek szerkezetét tekintve egyértelmű, hogy kevés kétrészes nevet kevés személyre, igen ritkán használnak fel mindkét funkcióban.

2. Minden osztálytársra mindkét funkcióban vonatkoztatnak egy vagy (még inkább) több egyrészes nevet.

3. Az egyrészes személynevek típusai közül a legkedveltebbek a család- és ragadványnevek, az utóbbiak minden tekintetben a legmegterheltebbek: folyamatosan, rendszeresen és csaknem általánosan ezeket alkalmazzák egymásra a közösség tagjai.

4. Az egyes nevek nagyobb hányadának hangalaki jellemzői: a rövidség, elsősorban a két szótagúság, a nyílt szótagra való végződés.

5. A szólításban/említésben felhasznált nevek típusai és a ragadványnevek asszociált közszoji jelentései jellemzőek egy-egy osztály közösségi viszonyaira, emberi kapcsolataira, a névhasználó/névadó és névviselő egyének jellembeli sajátosságaira, ennek következtében az iskolai névhasználat ismerete segítheti a pedagógusokat nevelési feladataik pontosításában.

BÍRÓ FERENC

Névválasztási és becenévhasználati sajátosságok egy szlovákiai vegyes iskola neveinek tükrében

A felvidéki magyarlakta területeken különösen neuralgikus kérdéssé vált a keresztnévválasztás, s annak bejegyeztetése az anyakönyvekbe. A politika adminisztratív eszközökkel durván beleavatkozott a névhasználatba. Ez a kényszer eltérő reakciókat vált ki az állampolgárokból. Egy részük elfogadja ezt a fajta asszimiláló törekvést, s a kiválasztott keresztnévet szlovák nyelven anyakönyvezteti, nehogy valamiféle diszkrimináció érje gyermekét nevének említése vagy lejegyzése következtében, más részük megpróbál valamilyen köztes megoldást találni, ezért inkább a nyugati nyelvekből származó divatneveket választja. A szilárd identitástudattal rendelkező, magyarságukat mindenképpen megtartani akaró szlovák állampolgárok végigjárják az anyanyelvi név engedélyeztetésével járó hosszas procedúrát, vagy olyan magyar keresztnévet választanak, amit nem lehet sem lefordítani, sem szlovák helyesírással leírni (pl. Tünde, Enikő), bár a „gyermeknek keresztnévének magyarul történő bejegyeztetése mindmáig ritkaságszámba megy” (LANSTYÁK In: Kontra 1991: 27).

A keresztnévdívat változását, hullámváltozását valamennyien érezhetjük. „A névadó felnőttek akár akarják, akár nem, akár tudatos számukra, akár nem, többé vagy kevésbé azokat az íratlan normákat, elvárásokat, szokásokat, beidegződéseket követve választanak nevet gyermekeiknek, amely normák,

szokások, attitűdök abban a társadalomban, s abban a kisebb közösségben jelen vannak, amelyben a névadók élnek” (KISS 1996: 280). A névdivat változásait nyomonkövetve megállapíthatjuk, hogy míg a XVI–XVIII. században a női neveknél az *Anna*, *Katalin*, *Erzsébet* voltak a leggyakoribbak, a XIX. századtól kezdve a magyarországi római katolikusok körében ugrásszerűen megnőtt a *Mária*-k száma. Ennek az lehet a magyarázata, hogy a hívők felfedezték a szentekben is a hús-vér embereket, s a mélységes tisztelet fékező ereje szabadult fel ezáltal (vö. HORPÁCSI: MNyTK. 183. sz. 237). A férfi keresztneveknél évszázados hagyomány – s ez napjainkig érezteti hatását –, hogy általában az elsőszülött fiú öröklí az édesapja nevét, bár ez bizonyos közösségek esetében változhat (vö. KISS 1996: 282).

A névdivat alakulását különböző tényezők befolyásolhatják, ez különösen igaz nemzetiségi területeken. Egy 1994-ben végzett kérdőíves gyűjtéssel – mely kiterjedt egy vegyes lakosságú község általános iskolájába járó gyerekek keresztné- és beceneveire is – arra kerestem a választ, milyen tendenciák érvényesülnek a különböző anyanyelvűek névdivatában, illetve milyen becéző változatokat használnak a közép- és fiataikorúak, mennyire terjednek a hivatalos, államnyelvre jellemző formák.

Nagykér (Velky kyr), vagy ahogy KISS LAJOS (FNESz.) említi, *Nyitranagykér* Érsekújvár és Nyitra között fekszik majdnem félúton a Nyitra völgyében. A zömmel magyarok által lakott (69%) településen több, mint 300 gyerek tanul, de a nemzetiségi megoszlással ellentétben fordított arányban: kétharmad része szlovák osztályban, egyharmada pedig magyar osztályban. A számadatokból is kitűnik, hogy egyre többen választják a szlovák nyelvű oktatást egyrészt a könnyebb érvényesülés reményében – úgy gondolják, hogy így tökéletesebben elsajátítják az államnyelvet –, másrészt az anyanyelvi oktatás tekintetében egyre rosszabbodó személyi feltételek miatt.

A kétnyelvű kérdőíves gyűjtés kiterjedt a keresztnév öröklődésére és a becenévhasználatra családi, illetve iskolai körben. Az anyag feldolgozása során 295 tanuló adatait összesítettem, melyből 153 fiú, 142 lány. A 153 fiú 54-féle férfinévet visel, vagyis ezen keresztnévek megterheltsége 2,83. A 142 lányhoz 58-féle nőnév tartozik, ennek megterheltsége 2,44.

I. TÁBLÁZAT

(Az összes adat megoszlása nemek szerint)

Összes tanuló	295	
Nemek	Fiú	Lány
	153	142
Keresztnévajták	54	58
A keresztnévek megterheltsége	2,83	2,44

A település teljes keresztnévanyagához viszonyítva elmondhatjuk, hogy a 6-14 éves korosztály utónevei igen változatosak, ugyanis a község összes lakóit figyelembe véve a férfinévek megterheltsége 14,5; a nőké pedig 11 (vö. N. CSÁSZI In: Kassai 1995: 183–5).

A vizsgált korpuszban 58 fiú (38%) örökölte keresztnévét, illetve 25 férfinév (46,3%) öröklődött. A lányok közül csak 29-en (20,4%) örökölték utónevüket, s csak 13 női név (22,4%) öröklődött.

II. TÁBLÁZAT

(Az örökölt keresztneveket viselők osztályonkénti bontásban)

	Magyar osztályok		Szlovák osztályok	
	Fiúk	Lányok	Fiúk	Lányok
Szülőktől	23	9	28	9
Nagy- vagy dédszülőktől	1	3	4	5
Más családtagtól	–	–	2	3
Összesen	24=37%	12=24%	34=38,6%	17=18,5%

Az adatokból láthatjuk, hogy legkevésbé a szlovák osztályba járó lányok, leginkább pedig a szlovák osztályba járó fiúk örökölték utónevüket, s mindkét esetben a szülőkön, nagyszülőkön kívül más családtag (nagynéni, nagybácsi) keresztnévöröklése is hatott.

Az örökölt nevek gyakorisági sorrendje:

Magyar osztályok		Szlovák osztályok	
Fiúk (13 név)	Lányok (7 név)	Fiúk (18 név)	Lányok (10 név)
István (7)	Mária (3)	Jozef (6)	Zuzana (3)
József (4)	Katalin (3)	Štefan (4)	Katarína (2)
Antal (2)	Zsuzsanna (2)	Tibor (3)	Dáša (19)
László (2)	Anna (1)	Ladislav (2)	Eva (1)
Pál (2)	Edit (1)	Milan (2)	Ľubica (1)
Sándor (2)	Éva (1)	Robert (2)	Michaela (1)
Béla (1)	Rozália (1)	Andrej (1)	Monika (1)
Dénes (1)		Anton (1)	Priška (1)
Erzsén (1)		Bohumir (1)	Rozália [!] (1)
Iván (1)		Csaba [!] (1)	Stanislava (1)
János (1)		Emil [!] (1)	
Róbert (1)		František (1)	
Vilmos (1)		Jan (1)	
		Michael (1)	
		Peter (1)	
		Silvester (1)	
		Vladimir (1)	
		Zoltán [!] (1)	

Az erősen megterhelt örökölt férfinévek esetében megfigyelhető még, hogy az *István / Štefan* megnevezések a magyar osztályokban a 6. és 8. osztályokban dominálnak, a szlovák osztályokban pedig az 5. és 7. évfolyamban. Mindenképpen tendenciaszerű, hogy alacsonyabb évfolyamokban egyáltalán nem szerepelnek, s az iskolás kor alatti gyerekek is csak elvétve kapják ezt a nevet. Hasonló jelenség más, korábban igen gyakori nevek esetében is megfigyelhető.

III. TÁBLÁZAT

(A keresztnévek és becéző változataik anyanyelvi osztályokra bontva)

	Magyar osztályok 115 fő		Szlovák osztályok 180 fő	
Nemek	Fiú 65	Lány 50	Fiú 88	Lány 92
Keresztnévajták	32	29	42	45
A keresztnévek megterheltsége	2,03	1,72	2,09	2,04
Becéző változataik	68	65	96	100
A becéző változat megterheltsége	2,1	2,24	2,28	2,22

Ezután mindkét nem 5-5 leggyakoribb nevét mutatom be. A névcikkek felépítése a következő: a keresztnév, mögötte () zárójelben, hányszor fordul elő a magyar és a szlovák osztályokban. A kettőspont után következnek a magyar osztályokban, pontosvesszővel elválasztva a szlovák osztályokban használt becéváltozatok. Mindegyik becéző alak után () zárójelben az előfordulás száma. Normál betűtípussal olvashatók azok a becenevek, amelyeket szülők és társak egyaránt használnak, vastaggal szedve azok, amelyeket csak szülők, dőlt betűvel pedig azok, amelyeket csak társak használnak. A névcikk végén található vastagon szedve egy szám, amely azt mutatja, hogy a keresztnévnek a két osztálytípusban hányféle becéző változata él együttesen (a pusztán helyesírási különbséget tartalmazó beceneveket azonosnak vettem).

KATALIN / KATARÍNA (6+10): Kati (9), Katika (2), Katka (3), **Katus** (1); *Kačena* (1), **Kačenka** (1), **Kačka** (1), **Kata** (1), Kati (11), **Katika** (1), Katka (8), Kató (2); 9

SZILVIA / SILVIA (5+7): Szilvi (3), **Szilvike** (1), **Szilvus** (1), *Szisi* (1); **Silva** (1), **Silvi** (1), *Silvinka* (1), **Silvuska** (1), Sisa (6), *Sisi* (2); 8

KRISZTINA / KRISTÍNA (2+9): *Kikki* (1), **Kiti** (1), **Kitike** (1), *Kriszta* (1), *Kriszti* (1), **Krisztinka** (1); *Kika* (1), *Kiki* (1), *Kitti* (1), **Krista** (1), *Kristi* (6), *Kristinka* (7), **Timka** (1), **Tina** (1); 11

ZSUZSANNA / ZUZANA (3+6): *Zsuzsa* (1), *Zsuzsi* (2), **Zsuzska** (1); **Zuzanka** (1), *Zuzi* (3), *Zuzka* (5), **Zsuzsika** (1); 7

ANDREA / ~ (4+3): *Andi* (4), *Andrejka* (2), **Adu** (1); *Andi* (3), *Andy* (1), *Anča* (1); 5

ISTVÁN / ŠTEFAN (6+5): **Icsike** (1), *Pisti* (2), *Pityko*(1), *Pityo* (2), *Pityu* (4); **Pit'ko** (1), *Pit'u* (1), *Stefe* [!] (2), *Števko* (4), *Števo* (4); 8

JÓZSEF / JOZEF (4+7): *Dodi* (3), *Josko* (1), *Józsi* (4); *Dodi* (5), **Dodko** (1), *Dodo* (6), **Joško** (1), *Joži* (1), **Jožko** (1); 6

RÓBERT / ~ (5+5): *Robcsi* (2), *Robi* (4), **Robika** (2), **Robko** (1); *Robi* (5); 4

DÁNIEL / DANIEL (2+5): *Dani* (3), **Danika** (1), **Danko** (1), *Dano* (1); *Dani* (3), **Danko** (3), *Dano* (1), *Zdenko* (1); 5

PÉTER / PETER (2+5): *Peti* (1), *Petyo* (1); *Pecko* (1), *Peti* (2), **Pet'ko** (2), *Peto* (5), **Petuško** (1); 5

A szlovák nyelvre jellemző becéző alakokat megtalálhatjuk a magyar osztályokban pl.: *Andrejka* (Andrea), *Danko*, *Dano* (Dániel), *Ivanko* (Iván), *Norbo* (Norbert), *Palo*, *Palusko* (Pál), *Robko* (Róbert) stb. Érdekes, hogy ezek nagy többsége szülői körben használatos. Ennek az a magyarázata, hogy a munkahelyi becenévhasználat hatása igen erőteljes.

Szép számmal lelhetők fel azonban a szlovák osztályokban a magyar becéváltozatok is pl.: *Juci*, *Jutka* (Judita), *Katika*, *Kató* (Katarína), *Monči* (Monika), *Piroška* (Priška), *Zsuzsika* (Zuzana), *Csabi* (Csaba), *Pit'u* (Štefan), *Feri* (František), *Tibike* (Tibor), *Zoli* (Zoltán) stb. Ez azzal magyarázható, hogy valójában ezek a gyerekek magyar anyanyelvűek, nagyszüleik, szüleik esetleg magyar nemzetiségűek is, otthon vagy a faluban egymás között magyarul beszélgetnek.

Főként a magyar nőnevek választásánál tapasztalható az a törekvés, hogy kevésbé lehessen lefordítani szlovákra: *Anikó*, *Hajnalka*, *Ildikó*, *Lea*, *Tímea*; bár a férfinevek között is találhatunk ilyeneket: *Csaba*, *Zoltán*. A szlovák osztályokra inkább jellemző a divathullám: *Diana*, *Dominika*, *Klaudia*, *Marcela*, *Patricia* stb. A franciából származó neveknel: *Anett*, *Ivett*, *Nikolett*, *Zsanett* a magyaros ejtés eltűnik, a szlovák nyelvű válik uralkodóvá még a magyarok közötti használatban is: *Aneta*, *Iveta*, *Nikoleta*, *Zsaneta*. Föltűnő, hogy a közepesen megerterhelt *Márton / Martin* név esetében egyetlen magyar becenév sem él, csak szlovák: *Martinko*, *Ma'ko*, *Ma'o*.

Összegezve elmondhatjuk: a becéváltzatok valójában jóval színesebbek a szlovák osztályokban, hisz mindkét nyelv kedveskedő alakjait használják.

Ugyanazt a jelenséget figyelhetjük meg a nevek (becenevek) használatában is, mint ami a kétnyelvűség sajátja az általános nyelvhasználatban. Az erősebb presztízsű nyelv idővel kiszorítja a gyengébb presztízsű nyelvet (vö. KISS 1996: 221–4). A magyar becenevek számának fogyása egyértelműen arra mutat, hogy a névrendszerben is megindult a térvesztés, az erózió. Egyre kevesebben érzik az azonos nevek becéváltzatainak stílusárnyalatait, kommunikációs értékeit, s ezáltal fölöslegesnek tartják őket. Baj akkor lesz, ha a magyar keresztnév és becéző változataik teljesen beszűkülnek, illetve eltűnnek, s ezeken a magyarok által lakott területeken már csak *Kačenká*-val, *Ruženká*-val, *Jurkó*-val és *Maťo*-val találkozunk.

N. CSÁSZI ILDIKÓ

Irodalom:

- BALOGH LAJOS–KONTRA MIKLÓS (szerk.): *Élőnyelvi tanulmányok*. Linguistica, Series A. Studia et dissertationes, 3. Bp., 1990. A MTA Nyelvtudományi Intézete
- CSERNICKÓ ISTVÁN–VÁRADI TAMÁS (szerk.): *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat*. A 8. Élőnyelvi Konferencia előadásai. Bp., 1996. Készült MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztályán
- HAJDÚ MIHÁLY: *Magyar becézőnevek (1770–1970)*. Bp., 1974.
- Hungarológia* 3. Bp., 1993. Nemzetközi Hungarológiai Központ
- KASSAI ILONA (szerk.): *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*. Bp., 1995. Készült MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztályán
- KISS JENŐ: *Társadalom és nyelvhasználat*. Bp., 1996. Nemzeti Tankönyvkiadó
- KISS LAJOS: *Földrajzi nevek etimológiai szótára. I–II*. Bp., 1988. Akadémiai Kiadó
- KONTRA MIKLÓS: *Fejezetek a South Bend-i magyar nyelvhasználatból*. Linguistica, Series A. Studia et dissertationes, 5. Bp., 1990. A MTA Nyelvtudományi Intézete
- KONTRA MIKLÓS (szerk.) *Tanulmányok a határainkon túli kétnyelvűségről*. Bp., 1991. Magyarországtudató Intézet
- KONTRA MIKLÓS (szerk.): *Társadalmi és területi változatok a magyar nyelvben*. Linguistica, Series A. Studia et dissertationes, 9. Bp., 1992. A MTA Nyelvtudományi Intézete
- WARDHAUGH, RONALD: *Szociolingvisztika*. Ford.: Pap Mária. A magyar példákat, feladatokat és a magyar irodalmat készítette Kontra Miklós, Pléh Csaba. Bp., 1995. Oziris–Századvég

Cholnoky László névadásáról¹

Cholnokynak a *Régi ismerős* c. regényében olvashatjuk, hogy a Szmolenszkyak lengyel (!) nevük ellenére igazi magyarok voltak. Az is kiderül, hogy szerettek különleges keresztneveket adni a gyermekeiknek. A három fiú utóneve valóban érdekes, és egymástól eltérő névadási motivációra mutat: Sámuel, Ágoston, Miklós. Szmolenszky Miklós maga is érzékeny a nevekre: nem szereti felesége Amália nevét, inkább kis szkarabeusznak hívja. Valószínűleg Bitskei barátjának is ő adta a Filodémosz nevet. A várnagy lányát tündéri, játszi nevekkal ruházza föl álmában. A *Piroskában* Flórusz, a *Tamásban* Fridolin „igazi” nevét nem tudjuk: mindketten ragadványneveükön szerepelnek. A *Kísértetekben* Berenczey nem szereti György nevét, Miklósnak hívhatja magát. Fridolin szerelme közönséges parasztlány, de az öreg grófnőtől kapott keresztnévvel – Matild – kitűnik a környezetéből.

Cholnoky láthatóan kedvét leli a színes névadásban, ezért gazdag fantáziájának ellentmondva soknak tűnik a különböző művekben az azonos (kereszt)név. Ő, akinek a hősei álmukban is örömeiket lelik a névadásban, ne talált volna más nevet, mint a Matildot Fridolin szerelmének vagy Miklóst Berenczeynek? Miért adta ugyanazt a Lorschner nevet a fölszarvazott férjnek is a *Régi ismerősben* és a butaság Nimród szobrának is a *Kísértetekben*? Ugyanaz a Berta szerepel a *Piroskában* és a *Kísértetekben* is? Miért hívják a *Prikk menyrei útja* és a *Tamás* azonos jelenetében a felesége másoknak árult testéből élő fodrászt az egyik műben Szoszicsnak, a másikban meg Szelőczeinek? És miért hasonlít a *Kísértetekben* Berenczey és Lesenczey neve? Véletlen-e a szép és rátarti szobalány Lilla neve a *Régi ismerősben*? Akad magyar olvasó, akinek a Lilláról nem jut eszébe Csokonai?

Summa summarum: a nevek igen fontos szerepet játszanak az írói-elbeszélői üzenet közvetítésében. Vizsgálataimban a nevekhez fűzött allúziókból indulok ki, hogy megállapíthassam, milyen viszony van a hyper- vagy fenotextus és a hypo- vagy genotextus között. (Vö. Kristeva 1974, 17–100 ill. a névadás intertextuális vizsgálatát tekintve Labádi-Bertényi 1993, 241 kk.)

I.

A *Piroska* c. regény főhősének új kedvese a *Piroska* nevet viseli, de ezt a nevet kapja Flórusztól Malvin gúnyos-gonosz ajándéka, a nyakkendő is, hiszen

¹ A közlemény második része a jövő évi kötetben lesz olvasható.

ahogy Merinszkynek elmeséli, a Piroska szerelmet szimbolizálja – egy iparos lányához fűződő érzelmeit –, amelyek elválasztják régi világától.

Piroskától hazafelé menet egy esős éjszakán Flórusz úgy látja, hogy az Arany szobor Piroska alakjának arca könnyben ázik. A látvány nem hatja meg, mert csak esőcseppek azok s nem könnyek, s mert saját élő Piroskáját már nem tudja a szobor holt alakjával ill. a szobor által fölkelített irodalmi emlékképekkel azonosítani. Akár a *Toldi szerelme* Piroskájára gondolunk, akár Arany János kisunokájára, akit Juliska lánya hagyott árván, meglepő Flórusz viselkedése: Toldi ostobán eljátszott szerelme s a miatta érzett sírig tartó fájdalom, valamint Arany soha be nem gyógyuló gyásza szelíd fénybe vonhatnák az élő Piroskát. Flórusz azonban már távolodóban van az első esték tökéletesnek hitt hangulatától, hazugnak itéli a könnyeket, s igaznak Piroska és a kifakult piros nyakkendő egységét. A hold a felhők mögé megy: nincs ami megvilágítsa a szobor Piroskájának könnyeit, szabad nevetni a szerelmi történeteken, amelyekkel tele van az utca. Flórusz bemegy egy étterembe, ahol iparosok táncmulatsága van, s a kerítő kocsmáros javasolta lánnyal kezd táncolni. A lány véletlenül Piroska barátnője, a neve – az írói-elbeszélői szándékot figyelembe véve – nyilván nem véletlenül *Blanka*. A név jelentése – 'fényes, ragyogó, tiszta', vagyis 'fehér' – általánosan ismert.

A barátja szerelmi gondjait könnyen megoldhatónak vélő Merinszky nem kis lenézéssel *Csipkerózsikának* titulálja Flórusz kedvesét. Nem a felnőtt tévedéséről van szó, aki már nem emlékszik a mesehősnők nevére, csak a szépségükre, hiszen a farkas nagyonis adekvátan szerepel az érvelésében, hanem szándékos, hideg józanságról, amellyel a mesék körébe utalja a szerinte felkapaszkodni vágyó s a farkas barlangjába számításból bemenő lányt. Merinszky nem hisz a mesékben, azok tiszta erkölcsében, s meg akarja szabadítani Flóruszt a felelősségvállalás kínjától.

A *Piroska* nevet a laikusok a piros színhez kapcsolják, holott ez a kapcsolat később jött létre, mint maga a név, amely a latin *Prisca* 'rég, egykori, tiszteletre méltó' magyaros *Piriska* > *Piroska* olvasata. (Vö. J.Soltész 1979, 32.) Ladó János (Ladó 1972, 98) azokra a kutatásokra is hivatkozik, amelyek szerint Szent László királyunk lányát, aki 1105 táján lett Kommanosz János görög császári hercegnek, a későbbi II.János görög császárnak a felesége, Piriskának hívták. Eredeti neve *Iréne* volt, a *Piriska* az Iréne ikerített becézőjéből (*Iriska-Piriska*) rövidült. Népszerűségét Arany Jánosnak köszönheti. A Ladó említette *Iréne* számunkra külön érdekességet rejteget: Flórusz fiatal sógornőjét, aki szívesen belemegy a kisebb szerelmi játékokba, s akiben később a fiatalember az utolsó szalmaszálat akarja látni, *Irén*-nek hívják. A görög 'béke' szóból származó név jól illik a kedves, kellemes természetű lányra, akit ahogy Flórusz is, Piroska ellentétének tarthatunk. A két név

együttessé s a két lány eltérő szerepe Flórusz életében az elbeszélő pesszimizmusát is kifejezi a földi béke elérhetetlenségét illetően.

A *Piroska* név a felszíni szerkezet törését jelenti, amelyen keresztül a mélyszerkezet üzenete tolul a felszínre, pontosabban a felszínbe. Az említett allúziók fényében a felszín (affirmáció) és a mély (negáció) viszonya ellentétes. (Az előttünk lévő szövegből – annak elsődlegességéből – kiindulva tartjuk affirmációnak a felszínt.) Az arisztoteleszi logikára támaszkodva correlatióról, contrariumról, privatióról és contradictióról lehetne beszélni. (Vö. Horn 1989, 6 kk.) A döntés nem könnyű, néha nem is hozható meg. Piroska-Blanca: contrarium, Piroska-Irén: contradictio, Piroska-Toldi Piroskája: privatio, Piroska – Arany Piroskája nem oppozíció.

A főhősre a *Flórusz* nevet egy szerelmes varrólány ragasztotta, „aki ezt a nevet valami regényben olvasta, és persze csak a sejtésével közelítette meg a valóságot, hogy az ő szerelmese különös sorsra született ember, akire illeni fog a csodálatos név.” A varrólány felfogása a név konnotatív jellegét, motíváltságát, az etimológiai jelentés fontosságát hangsúlyozza. Amiatt viszont, hogy Flórusznak az igazi nevét (sem család-, sem keresztnévét) nem ismerjük, a név denotatív funkciójára kell gondolnunk – a jelölt személyre való vonatkozásra –, ami esetünkben az ún. „spaciotemporális entitás”-hoz tartozó kérdések föltevésére kényszerít bennünket: Ki Flórusz? Mi Flórusz? Van-e/fejlődik-e Flórusznak identitása? (Vö. J.Soltész 1979, 22).

A regény alapját ezek a kérdések alkotják. A regény első oldalán Flórusznak a kirakatüveg előtti tépelődése, hogy mi a jobb, ha eljön Malvin a randevúra, vagy ha nem, elárulja, hogy nincs tisztában önmagával: nincs kialakult személyisége, nincs készen. Gyakori tükörbe nézése, különböző viselkedési formák tükör előtti gyakorlása, álmainak vágyálom jellege is ezt bizonyítja.

Flórusz nem él igazi életet, csak különböző szerepeket játszik, mikor álmai által irányítva, mikor a környezet elvárásainak megfelelően. Folytonos gyanakodása és ingadozása a különböző emberek és helyzetek megítélésében ill. az azokhoz való alkalmazkodásban mutatja, hogy személyisége bizonytalan: nem érdemel nevet. Flórusz identitása a halála pillanatában válik teljessé ill. szilárdul meg (a mű egzisztencialista természetéből is adódóan).

A *Flórusz* név egy lány információja róla, amit a szerelem és a szerelmesen olvasott regény határolnak be. Az író-elbeszélő nem ad fölvilágosítást, milyen regényről van szó, s ki volt ez a kislány, mikor és hogyan, reménytelenül vagy a beteljesülés lázával szerette-e Flóruszt. Mindez jól illik a Flórusz körüli bizonytalanságához.

Amikor Piroska szülei *jogászhallgató úrnak* vagy *doktor úrnak* hívják, a konnotáció ezeknek az embereknek az alázatosságát, szolgálalkúságát és azt a nagy társadalmi távolságot világítja meg, amely Piroskát és Flóruszt választja el egymástól. Ezeknek az embereknek nem adatott meg a jog, s nem is igénylik, hogy Flórusz „igazi” nevét használják.

Bertának nem kell szint vallania: ő öccsének hívhatja a fiatalembert. Természetesen annak is információértéke van, hogy Berta lánynevét sem tudjuk meg: mostmár nem lánykori hovátartozása az érdekes, hanem az, hogy Marinczernak a felesége. Öccsével össze is veszik – látható jeleként a megváltozott erőviszonyoknak. Mindenesetre Flórusz „igazi” neve erről az oldalról is homályban marad. Hasonló a helyzet Malvinnal is: neki jobb, ha a szeretője nevét nem mondja ki.

A „szerelmes varrólány” olvasta regényt, sajnos, nem ismerem (s eddig legalábbis kinyomozni sem tudtam). Csak *Annaeus Julius Florus*-ról (100-as évek Kr. után) tudok, aki történész és költő volt. Mint történétíró nem tartották megbízhatónak, mint költő nagyobb népszerűségnek örvendett. A fáma szerint maga Hadrianus császár szidta még túlságosan gyakori kocsmába járása és züllött életmódja miatt (Vö. Lemprière 1994, 273 a). Természetesen az antik kultúra korábbinál jóval gyengébb ismerete miatt nem egy mai olvasó számára fölfedezetlen marad ez a valószínű kötés, ami igazából nem károsítja meg túlzottan az olvasói élményt, hiszen egy átlagos vagy átlagosan művelt olvasónak is föltétlenül eszébe jutnak más allúziók is a lat. *Flora* ’virágok istennője’ és a mai *fauna és flóra* szókapcsolatban a *flóra* szóhoz kapcsolódóan. A műveltebbeknek eszébe juthat a Castor és Pollux templomába helyezett kép is a gyönyörű *Flora* nevű kurtizánról (Vö. Lemprière i. h.). Az allúzióknak az alapja a ’virág’ (lat. *flos, floris*) és vele a nőnem. A *florus / Flórusz* ezzel szemben hímnemű melléknévi alak, jelentése ’virágzó, pompás’. Magyarországon az idetartozó név *Flóris, Flórián, Fóris* formában ismeretes, a lat. *Florianus* rövidüléseként, jelentése ’virágos, virágzó’. Megjegyzendő, hogy a *Flóris* mint a *Flóra* női név becézője is használatos (Vö. Ladó i. m., 158). A világosan hímnemű alak és a feminín jelentések ellentéte megerősíti a főhős bizonytalan személyiségéről alkotott képünket. Ilyen értelemben a hyper- és hypotextus viszonya nem ellentétes. A regényhős életét tekintve azonban, mivel útja nem a bimbózás és a kinyílás, hanem a hervadás és a halál, a név jelentése (affirmáció) és a szöveg üzenete (negáció) között a viszony ellentétes (*contradictio*).

Flórusz úrinő szeretőjének a neve *Malvin*. A név nem tartozik a líra kedvencei közé, pedig a „lágý, édes” *l* és a szépnek tartott magyar nevek vokalizmusában domináló *a, á, o, i* hangok közül kettő is megtalálható benne

(Vö.J.Soltész i. m., 130). Már most emlékeztetnem kell Szmolenszky Miklósrá, akinek nem tetszik az *Amália* név. Azonos véleményen vannak vele a magyar költők is, bár tőlük nem hallani Miklós indoklását, hogy amikor kiejti olyan, mintha tele lenne a szája az indiáner habjával.

A német eredetű *Malvin* a germán *Madalwine* rövidülése, jelentése kb. 'a jog barátja' (Vö. Ladó i. m., 80). Irodalmi hatásra – Ossziáni dalok – lett kedvelt (gael nyelvű megfelelője *maol-mhin*, jelentése 'síma homlok'), s aztán ugyanolyan gyorsan ki is ment a divatból. J.Soltész szerint diszkreditálódásának aligha Osszián (Macpherson) „lebukása” az oka, hanem a divatjelenség utáni természetes reakció (i. m., 142–3.), esetünkben mégis számba kell vennünk ezt a „lebukást” is, hiszen regényszereplőnkből „megcsalt csaló” lesz. A két allúzió közül az első ('a jog barátja') a hyper- és a hypotextus ellentétes viszonyát tárja fel (contradictio), a második a nézőponttól függő correlatio (a férjére gondolva csaló, akit Flórusz megcsal).

Természetesen jogos a kérdés, hogy valóban az írói szándéknak megfelelően bukkanak-e elő ezek az allúziók, vagy csak a lelkes kutató keresi s találja meg őket. A főszereplőkkel kapcsolatban az allúziók majd minden esetben „kiabálnak”, a mellékszereplőknél viszont gyakran éppen a főhőshöz fűződő viszony fényében lesznek láthatóak. Mivel a fentiekből adódóan a legtöbb név mellett van valamilyen utalás a nevet viselő és a név jelentése, egykori vagy a regényével egyidőben élő, esetleg irodalmi viselője stb. kapcsolatára, a dedukció nemcsak jogos, hanem legtöbbször kötelező is. Pl. az élőlétező, pletykázó, de származása miatt megtűrt és kihasznált *Trautschein Ofélia* nevében a család- és a keresztnév közötti disszonanciát nem lehet nem észrevenni. Majdnem mindegy, hogy a *Trautschein* ('meghitt, kedves...' + 'fény' vagy 'igazolás, bankó...') elírás-e s helyette *Trauscheint* ('házasságlevél') kellene találnunk, az olvasót ösztönösen is megviszolyogtatja a kemény hangzású német név mellett a szomorúan szépséges *Ofélia*. Az allúzió keresztül felnyíló hypotextus (negáció) viszonya a hypertextushoz (affirmáció) nem egyértelmű: ez a német nevű magyar *Ofélia* nem sokkal boldogabb Shakespeare *Opheliájánál*, csak élete más. Sokkal kevésbé tragikus. Az oppozíciót legvalószínűbben correlationnak tarthatjuk.

Cholnoky rendkívül művelt író volt, alkotásaiban valósággal hemzsegek az utalások, a köz- és tulajdonnevek a kultúra és a művészetek területéről. Ebben a kor felismerését követte, hogy Goethe után már nem lehet Goethe nélkül írni. A kor irodalma kedvelte és használta az allúziókat, ld. pl. Rilke *Duinoi elégiáit*, T.S.Eliot költeményeit stb. Az irodalmi névadás igen alkalmas az írói üzenet allúziókon keresztül történő elmélyítésére. A Szmolenszky család névadási szokásaihoz és természetéhez hasonlóan Hagar Olsson (1893-1978) *Chitambo*

(1933) c. regényében a hősnő *Vega Maria Eleonora* nevéhez illeszthető allúziók az apa és anya eltérő motívációja mellett a társadalom elvárásait is leleplezik. Ezt a sg.1.személyt használó elbeszélő maga boncolgatja. Runar Schildt életművében kezdettől fogva nyilvánvaló az allúziók használata (Ld. Labádi 1991).

Cholnoky néha pontatlan az allúziók használatában, ami megnehezíti a kutató munkáját. A kihívást persze ilyenkor is illik elfogadni. Pl. a búcsúvacsorán fölbukkanó s azon kemény igazságokkal hadakozó *Simit* helytelenül *Theomnésziosz* mesternek nevezi Flórusz. A helyes elnevezés *Theomnesztusz* lenne. Platon tanait követő athéni filozófusról van szó, akinek leghíresebb tanítványa Brutus volt. A játékosan rövid becenév, a *Simi*, amit túlságosan is sok teljes névhez lehetne kapcsolni és vele szemben a komor történelmi sorsokat felidéző, de rosszul említett név viselőjének lecsúszottságát és identitászavarát érzékelteti, de megmutat valamit Flórusz helyzetének, alig megszerzett biztonságának fenyegetettségéből is.

Természetesen nem minden név kap ilyen plusz súlyt, s vannak olyanok is, akik névtelenek, mint pl. Flórusz háziasszonya. A névtelenség nem mindig identitászavar jele, mint Flórusz vagy Fridolin esetében, akiknek a névtelensége egyébként is csak részleges. A háziasszonynak nincs nagy szerepe Flórusz életében, ezért az író-elbeszélő nem ad neki nevet. Flórusz sem becsüli sokra: ezért sem kell neki nevet adni.

Bizonyos szereplők meglehetősen semleges puszta családnéven vagy századok óta szokásos „beszélő” néven szerepelnek. Ez is a jelentéktelenségükre vagy Flórusz távolságtartására utal. A „beszélő” név alkalmazását az indokolja, hogy így módon egyetlen szóval is ábrázolni lehet a kérdéses szereplő személyiségét, viszonyát a főhőshöz vagy a történésekhez. Pl. *Burkovics*nak a nevéből a *burok*, *burkol* szavakra lehet asszociálni, s elég közel is járunk az igazsághoz, hiszen ő az, aki borítékban vagyis *burkoltan*, tapintatosan ad kölcsönt Flórusznak. Tapintatossága nem barátság. *Burkovics* nem akar közvetlen kapcsolatba kerülni Flórusz gondjaival, jótanácsa is inkább csak célozgatás. A név kellemetlen árnyalatot a szlávos formával is kiemeli.

Merinszky szándékoltan szláv hatású név, de töve szembeszökően a *mer* ige. Flórusznak arról a barátjáról van szó, aki világosan megmondja a véleményét, azt, hogy Flórusznak választania kell. Öszintesége mögött azonban nincs segítőkészség, csak egyféle választást tart elfogadhatónak. Ellenpéldának keményen és kíméletlenül a testvérét hozza föl, aki szegény lányba szeretett, de szerencsére meghalt, még mielőtt elpusztította volna az élet.

A sógor neve *Marinczer*. Csinált névnek hat, nem ébreszt asszociációkat, benne van Flórusz idegenkedése tőle. Még több ellenszenvet fejez ki az egyik

undorítóan nagyképpően viselkedő kishivatalnok *Szopornyák* neve. A *szopornyica* kutyabetegség kellemetlen hangulatát idézi.

A jövődő apósék neve *Nordheimer*. Az öregúr beszámolója szerint a családja német-szláv származású. A név hideg és meleg pólust egyesít (poláris ill. abszolút ellentét), hangulatában bizonyos egyenesség, tartás van: illik a szakmájára, múltjára büszkén emlékező, de a mások szolgálatában töltött életben idegennek maradt emberhez. A feleséghez viszont egyáltalán nem: puha, gyáva, megalázkodó, sajnálni való öregasszony. A *Nordheimerék* névhasználatban Flórusz ambivalenciája tükröződik: hol tiszteli őket a kétkezi munkájukért, a gerinccességükért, hol lenézi őket a tanulatlanságukért, az alázatukért.

A család két öreg barátja a *Kopeczky* névre hallgat. Nemcsak a nevük, a figurájuk is Jókai, méginkább Mikszáth regényeibe illik. Egymás ellentétei – az egyiknek van foga, a másiknak nincs; egyikük szigorú, másikuk elomló –, mint testvérpárra rájuk is Flórusz előbb említett ambivalenciája vetül ki, de benne van az író-elbeszélő szkepticizmusa is a régi erények életképességéről.

II.

Az ugyancsak 1918-ban megjelent *Bertalan éjszakája* már címében is allúziót hordoz. Az 1572-es Szent Bertalan éjszakájára (egyész, pl. finn forrásokban „párizsi vérnász” néven) kell gondolnunk, amelyen a hugenották tömeges (kb.10000, de pl. a *Webster's Encyclopedia* szerint 25000 fő) legyilkolása kezdődött el Medici Katalinnak, IX.Károly francia király anyjának a kezdeményezésére. A vérfürdő Párizsban szeptember 17-én, a provinciákon október 3-án ért véget.

Természetesen Szent Bertalanra is gondolnunk kell, Krisztus egyik tanítványára, aki a legenda szerint Indiában terjesztette a kereszténységet, mártírhálált halt: elevenen nyúzták meg. Emléknapja augusztus 24. Neve az arámeus-görög *Bartholomaios* név latinosa *Bartholomeus* formájának rövidüléséből származik, jelentése 'Ptolemaiosz fia'.

A novella Bertalanja *Caracalla* (Marcus Aurelius Antonius) császár (174-217) képét szeretné magára venni. Caracalla Septimus Severus császár és a nagy műveltségéről, irodalmi ambícióiról híres Julia Domna fia. Apjuk uralkodásának utolsó évében testvérével, Getával együtt szentelték császárrá. A két fivér gyerekkorától fogva gyűlölte egymást. Getát a bátyja katonái az anyja ölében szúrták le. Julia Domna maga is megsebesült a tördöfésektől. Caracalla tele volt gyűlölettel és bizalmatlansággal az emberek iránt – fekete listáján legalább 20000 név szerepelt, többek között Arisztotelesz követőinek a neve –, s a történetírók szerint azokat is kivégeztette, akik nem kértek tőle semmit. Egyik kivégzésre szánt gárdatisztje, Opilius Macrinus végzett vele Edessa

mellett egy a Hold tiszteletére épített templomban (Vö. Henrikson 1993, 801–2). Caracalla anyját vette feleségül, aki Caracalla halála után, megkapván a holttestet, öngyilkosságot követett el (Vö. Lemprière i. m., 62b–63a).

A novellabéli Bertalan külsőre sem hasonlít teljesen a császárra – nincs bajsza, szakála –, belülről pedig végképp nem tud azonosulni vele. Legnagyobb problémája, hogy a márványkemény császári arc helyett az övét „bármilyen érzelm, még kisebbszerű felvillanásában is kifogatja karakteréből”, identitászavarára is utal: csak a haláltól remélhető az életben folyton változó személyiség megsziárdulása (szoborrá válása). Az öccséről adott rajz nem alkalmazkodik a római Geta történetéhez, de hangulata – a macskákat vízbe fojtó vagy némelyiknek megkegyelmező, önmaga előtt istenként tetszelgő szívbeteg fiúról – megengedi az érzelmek ambivalenciájának föltételezését: a csodálat erős féltékenységgel keveredik. Ugyanez mondható el az anya alakjáról is: Bertalan szeretetét nagy-nagy szomorúság s valamiféle szégyen színezi (az anyja arcát nem látja, csak a hófehér haját és az örökkévalóságba hívó, csillaggá változott kék szemét).

Kohaninszky és Opilius Macrinus összekapcsolása annyiban indokolt, hogy Bertalan az öreg halálát ugyan nem tervezi, de okozójává válik, ezért az ő keze által kell elvesznie.

A Caracalla allúzió figyelembevételével a hyper-(affirmáció) és a hypotextus (negáció) viszonya nem egyértelmű: állandó hullámlásban van a correlatio és a contradictio között, a novella megoldása pedig privatióan alapul (Bertalanból Caracalla keménysége, kegyetlensége hiányzik).

Ami a Bertalan allúziókat illeti, a hyper-(affirmáció) és a hypotextus (negáció) viszonya egyértelműnek látszik – contradictio –, de a novella záróképében a halálával megváltást nyert Bertalan égbe szálló lelke – a novella címével is párhuzamosan – feloldja az eddig egyértelmű ellentétet.

A tükör *Miroár Jakab* esetében a 'tükör' jelentésű vezetéknev mellett a *Jakab* is ún. beszélő névnek tűnik, hiszen „a már a születése óta beleoltott csalás ösztöne” s hogy állandóan Bertalan sarkában van, valamint a novella második részének címe – *Bertalan váltakozó küzdelme Jakabbal* – az ószövetségi Jákobot juttatja eszünkbe, aki „kezevel Ézsau sarkába kapaszkodva” született, kétszer is megcsalta Ézsaut, s akinek „éjszakai tusakodása” hajnalban ér véget (1Móz 24: 26, 27: 36, 32: 23–33). Bertalan nagy nyeresémet hozó csalásának is van megfelelője a Bibliában: Jákob meggazdagodása a csíkos vesszők segítségével (1Móz 29: 37–43), s Bertalan álma is összevethető Jákobéval, bár a létra helyett tizenhét színű szivárvány szerepel benne (1Móz 27: 10–13).

A megfelelések kicsit is tüzetesebb vizsgálata mutatja, hogy név nyomán feltáruuló viszony a hyper- és a hypotextus között a vártnál bonyolultabb. Erre az író-elbeszélő is figyelmeztet: „Jakab nem hazudott az ötkoronás arcával, mert értékes titkári tanácsai révén néha többször -ötkoronát is szerzett a gazdájának, viszont a fényes arcával nem mondta meg az igazságot. Nem mindig mondta meg.” Úgy is mondhatnók, hogy Bertalan nem valódi önmagát, hanem az önmagáról kialakított képet akarja látni Jakabban, ez azonban nem sikerül. Jákob szerencséjének nyoma sincs Bertalan életében: apró ügyeskedése kiszámíthatatlan következményekkel jár, s nem tud megbékülni a vörösarcú és barna, pergamenszerű kezével megbocsátóan legyintgető Kohaninszkyval, mint ahogy Jákob kibékült a „vörösés és szőrös”-nek született Ézsauval. Jákob és utódjai által áldást nyert a föld minden nemzetsége, Isten nem hagyta el, vele volt, megőrizte azon az úton, amelyen járt, visszahozta apja földjére (1Móz 28: 14). Bertalan mindezt nem mondhatta el, ő csak a halálban remélhetett megváltást magának. (Az öngyilkosságot az 1920-as évek finn és magyar prózájában vizsgálva figyeltem föl a névadásban jelentkező negációra. Jákob alakja a finn svéd Runar Schildtnél (1888-1925) is így jelentkezik. Vö. *Häxskogen*, 1920, magyarul *Boszorkányerdő*, 1885. A témáról írottakat ld. Labádi 1991, 1993 ill. az író névadásáról írott, a közeljövőben megjelenő hosszabb tanulmányban.)

Az öreg Kohaninszky ézsau képe elsősorban Bertalannal szemben elfoglalt helyzetéből adódik. Gyámoltalan, mindent mindenkinek megbocsátó birkatermészete, gyermeki együgyűsége, egyszerre szeretetre méltó és furcsán sajnálatos figurája láttán indokoltnak tűnik a szövegfelszín alatt tovább kereskedni. A kulcs az unásig ismételt együgyű daltöredék – „Trara, a posta jó...” – és a csaknem lopva megemlített keresztnév: *Ferenc*. Az 1622-ben szentnek nyilvánított *Francisco Xavier* (1506-1552), Loyola Ignác barátja és vele együtt a jezsuita rend egyik megalapítója „áll előttünk”, aki 1542-től kezdve Indiában, Indokínában, Japánban hirdette a kereszténységet, s több tízezer embert keresztelt meg. Egyik tengeri útján vihar tört ki, mire ő a keresztjét belemártotta a vízbe. A vihar elcsendesedett, de a keresztje beleesett a vízbe. Később egy tengeri rák visszahozta neki. Hittérítő útjain a szegények és az elesettek, sőt a rosszhírű férfiak és nők között mozgott, az utcákon és a kocsmákban. Legjobban a gyerekekkel értette meg magát. Csuhája mindig piszkos volt. Elítélte a honfitársait, akik ezeken a kolóniákon kizsákmányolták, megrabolták az embereket. Nagyon sokat szenvedett a magánytól s elszigeteltségtől. Minden reményét a postába vetette, azt várta folyton. Loyola Ignácnak írta egyszer szemrehányóan: „Négy éve indultunk el Portugáliából, s

ez idő alatt egyetlenegy levelet kaptam tőled...” (Vö. Müller-Felsenburg i. m., 91–93).

A hasonlóság az egykori szent és a nappal az utcán álldogáló, esténként a söntésben tébláboló Kohaninszky között észrevehető. A meleg, nyári időben is „kopott, barna felöltőjében” járó, föltehetően gondozatlan, piszkos öregembernek „a bortól kissé formátlanná lett szíve csordultig van bocsánattal, amit jóságos birkaszemén vagy pergamenszerű kezének elnéző legyintésein keresztül csapol le.” Francisco Xavier is ilyen látványt nyújthatott, bár a borfogyasztását nem említik a szent iratok. Kohaninszky is meglátja az értékeket az elesett és a bukott emberekben, a Három Liliom kávéház Beatrix nevű pénztáros kisasszonyában pl. az eltitkolt előkelő származást, amiért ugyanúgy kinevetik, mint a portugál gyarmatokon tevékenykedő előképét.

Az azonos motívumhoz különbség is kapcsolódhat. Francisco Xavier véletlenül ejtette bele csodatevő crucifixumát a vízbe, Kohaninszky behajítja a bajt hozó Jakabot a Dunába. Francisco Xavier sok embert keresztelt meg, Kohaninszky csak Bertalannak mondja az égen ragyogó két csillagról: „valóban az anyád szemei azok!...Eljött a keresztelődre...A víz most éppen a szívedig ér: ez az aqua lustralis, most van a te keresztelőd!...vagytok néhányan, akik a halálra születettek!...”

A felszín és a mély viszonya ezúttal is bonyolultabb a vártnál. A hasonlóság és a tagadás segítségével létrejött *correlatio*, *contradictio* vagy *contrarius* ellentét több kérdés feltevésére jogosít fel. Megkérdőjelezhetjük a legendákat – embert keresve a szentképek mozdulatlansága mögött –, vagy töprenghetünk, miért lesz az író-elbeszélő okfejtésében szerencsétlen sikkasztó a Kapcarongya végtelenül jóindulatú Kohaninszkyjából.

III.

A *Régi ismerősben* egy-egy szereplőnek több neve is van. Pl. Taterek Simonnak Miklós adja a *Duhoborczy* gúnynevet, de hogy miért, arra az elbeszélő nem emlékszik. Megígéri ugyan, hogy később beszámol róla, szavát azonban nem tartja be: az olvasónak kell kitalálnia, mi indította Miklóst ennek a kellemetlenül hangzó névnek a kitalálására. Kiejtésekor több hasonló hangzású onomatopoetikus-deszkriptív ige ill. annak a származéka juthat eszünkbe. Ilyenek a *dohog*, *duzzog*, *dobog*, *dübög*, *dübörög*, *dörög*, *dürrög*, *dörcög*, *dunnyog*, *dünnyög*, *dörmög* ill. *dörcci*, *dürci* stb. Ezek közül jónéhány pompásan illik is a rendkívül ellenszenves, szánmasságában is visszataszító parazitára, aki „idomtalan testét kínálás nélkül is belesüppesztí a fonott karszékbe”, s addig „lövell jelentős pillantásokat a konyha felé”, míg ki nem hozzák neki az óriási köcsög aludttejet vagy fél kiló kenyérrel. Természetesen minden alkalommal eljártssza, hogy igazán nem kellett volna, de „aztán a

következő percben ráveti magát a zsákmányra, és vad szürcsölések meg orrszívások közepette magába töm mindent az utolsó morzsaig. Amikor a végére ér, ráncos, görbe mutatójával lekaparintja a köcsög oldalára tapadt maradékot, ujját a szájába gyömöszöli, nagyot cuppantva kirántja ismét, és zötyögő nevetés között” ostoba hazudozásba kezd. „Pocsolyaszínű, iszákos szemével” nem látja meg, pontosabban nem akarja észrevenni környezete megvetését. A kártyapartik elmaradhatatlan résztvevője, de veszíteni nem tud, „krajcároskodik, ijedezik..kövér, lágy arca megizzad, vastag, vértelen ajka lefittyen”, nyöszörög és sírángozik. Miklós szívből utálja, kész is a szemébe vágni, hogy csal, azonban a társaság nyomására és saját gyorsan lelohadó indulata miatt is mindig maga hagy fel az öreg megleckéztetésével. Bátyja és unokatestvére szerint egyébként is szüksége van az „öreg potyándira.” Ha eltűnnék, „nemsokára megjelenne nyomában az elárulás érzése. Mindig az sínyle meg jobban a válást, aki visszamarad.” Ezek a szavak ijesztő távlatot nyitnak fel Miklós előtt: ezért is viszolyog Duhoborczitól.) Egyetlen ember mer csak Duhoborczi orrára vágni, a várnagy lánya, akitől piros szalagért akar csókot kunyerálni.

A szlávós név összeköthető az orosz *duhobor* szóval: a *duhoborok* a hit harcosai voltak. Az élőlisködő, „Nagypénteken csirkehúsrá (Pipire) áhítózó”, gyáva Duhoborcziban semmi sem utal a vallás, a szellem katonáira. A névhez fűződő allúzió a felszín és a mély (hyper- és hypotextus) ellentétére mutat rá (privatio), elmélyítve az író-elbeszélő egyébként is találó ábrázolását.

Miklós ígéretes szerelmének, a várnagy vadóc lányának „igazi” nevét nem ismerjük. Beceneve annál több van: *Pipi*, *Pipóparapinella*, *Csicsincsilla*, *Mályva(virág)*. Leggyakrabban a *Pipi* szerepel. A csirkehívogató, hangutánzó szóból származó köznév jelentése is 'kiscsibe'. Játékos, kedves név, tele üdeséggel, fiatalsággal. Ha öreg férfiak vágyának lesz a tárgya, az ítélet a férfira irányul, ld. pl. a Duhoborczi esetet.

A *Pipóparapinella* ennek a játékos, ikerítésre is emlékeztető továbbképzése. Mozaikszerűsége révén több köz- és tulajdonnévhez is köthető, ld. *paraplé*, *pimpinella*; *Agnella*, *Annabella*, *Arabella*, *Mabella*, *Petronella* stb. (Turkuban van egy régi étterem, a neve egykori olasz tulajdonosának nevéből *Pinella*.) Az előtagként ható *Pipó* a magyar kultúrában Zsigmond kegyeltjének, Filippo Sclarinak *Ozori Pipó* neveként ismeretes. Az esetleg fölébredő allúzió a várnagy olasz kalandortermészetének hangsúlyozásában segít, ld. Miklós meghatározását: „Casanovába oltott Cagliostro”.

A *Csicsincsilla* ugyancsak ikerítésre emlékeztető, deskriptív természetű, mozaikszerkezetű, játékos névalkotás eredménye. Könnyű összehasonlítani Ady *Csinszkájával*: *Csinszka*, *Csacsinszka*, de fölsejlik mögötte a gyermekdalokból, altatókból ismert *csicsija*, *bubája...is*. Az utótagként fölfogható *Csilla*

Vörösmarty leleménye a *csillog*, *csillag* szavak tövéből. (Vö. Ladó i. m., 36; J.Soltész i. m.,159.) A *csincsilla* dél-amerikai állatka, értékes bundája miatt vadásszák. A névbe rejtve Miklós bevallatlan szándékáról árulkodik.

A *Mályva* újabb keletű, virágnév. (Vö. Ladó i. m.,80.) A regénybeli álomban az író jól használja a mély magánhangzókkal és a virág lilás színével összhangba hozható szomorkás hangulatot.

A vadóc lány becézése jól sikerült, minden darabja a lány fiatalságát, szabadságát idézi, a rájuk vetülő árnyék mindig a regényszereplő szándékából születik (mint ahogy névtelensége is társadalmi alávetettségét jelzi).

Miklós első szeretője *Lilla*, a „csinos, kövérkés, tiszta és rátartós” szobalány. A nevet látva az olvasó aligha gondol arra, hogy az akár a *Livia*, akár a *Lidia* becéző alakja is lehet (vö. Ladó i. m., 77), mert a *Lilla* elválaszthatatlanul Csokonai műzsájának a neve, aki a hétköznapi életben Varga Julianna névre hallgatott, s bizony nem a forró szavú, sovány költőhöz, hanem a jámbor, kövér gabonakereskedőhöz ment feleségül – a rossz nyelvek szerint nemcsak a szülői önkénynek engedve. A mozarti könnyedségű név ellentéte a lány meglehetősen hétköznapi nevének s méginkább a kor vele szemben állított földre húzó követelményeinek. A név Csokonai szerelméről s szerelmes látásmódjáról tanúskodik. Cholnoky regényében is megvan ez az ellentét: egy átlagostól alig eltérő lány – fiktív személy – a magyar líra egyik legszebb nevét viseli. Ez kelti föl Miklós érdeklődését is: „már ez a szokatlan név érdekessé teszi a lányt.” Csakhogy Csokonai szerelmes szívvel és szerelmes szemmel nézte Varga Julianna-Lillát, Miklós viszont könnyelműen viszonyul a maga Lillájához, s le is nézi.

Ahogy annak idején Varga Julianna-Lilla, a szobalány Lilla is kedveli a neki ajánlott írásokat – Miklós éjszakánként írott tébolyodott leveleit –, de ízlése, reagálása nem műsához illő. Rossz könyvekből tanulta. Mindig megcsókolja Miklós leveleit: „szegényke, talán így olvasta azt *A velencei rémes éjszaká*-ban. „A megcsalt és elhagyott lányok végtelen szomorúsága” is szerepjátszásnak minősül Miklós szemében. Nincs is kedve „rejtett szellemi csatákat vívni” egy szobalánnyal. Utólagos bosszúra gyanakodhatunk: a felvilágosodás legnagyobb poétáját eldobó lányt bünteti a kései költőutód: így is járhat a rátarti, az igaz értékeket a hamistól megkülönböztetni nem tudó lány. A két Lilla csak sorsában különbözik egymástól, természetük, hajlamuk a talmi csillogásnak az igazival való összekeverésére nagyonis emlékeztet egymásra. Kicsit úgy tűnik, hogy egyikük sem érdemli meg a Lilla nevet. A névadás érdekessége, hogy a benne foglalt negáció ill. a két név közötti ellentét (contrarium) nem a hyper-, hanem a hypotextushoz fűz információt. A hypertextusnak csak a szkeptikus hangulatát növeli.

A feleségét az indiáner habjával fojtogató „divatját múlt, vénlányos”, egyébként ma sem kedvelt *Amália* helyett (Vö. J.Soltész i. m., 130). Miklós eleinte *Amélien*nek hívja, aztán szkarabeusznak nevezi az asszonyt. Az Amália név lebecsülése jóadag romantikaellenességet tartalmaz – a név Schiller nyomában vált kedveltté –, de kifejezi Miklós viszonyulását is jövőendő feleségéhez: még a nevét sem fogadja el. Maga sem tudja, miért, de már kezdetben „gyáva kénysziert érez arra, hogy ő is úgy, kissé félvállról bánjon vele, mint a többiek.” Neve elvételével a lány identitását vonja kétségbe, megpróbálva a saját elképzelését ráerőszakolni a színtelen viselkedésű, belülről azonban akár talányosnak is hihető Amáliára. Ezzel az ötlettel az elbeszélő játszik, szerinte ugyanis „lehet, hogy Amália ugyanazon az éjszakán él át valami pokolbelien izzó szerelmi kalandot, amelyen Miklós is sokáig vergődik ébren a reá való gondolásban.” Harmónia mégsem jön létre a két ember – az azonos idő és a tér két pontja – között. Ennek a lehetetlenségét jól mutatja Miklós névelvétele. Pipinek játékos, szép neveket adott álmában is, feleségétől az egyetlen is elveszi, ráruházva egy időre az eleve negációt tartalmazó ’sápadt kis szkarabeusz’ megnevezést, hogy aztán a korábbinál is nagyobb kegyetlenséggel attól is megfossza.

A szkarabeusz Kefer napistenen keresztül a halhatatlanság, az isteni védelem szimbóluma. A fekete vagy más színű csillogó amulettekre, pecsétekre gondolva, amelyek a sírba is elkísérték tulajdonosukat, a Miklós használta „sápadt kis szkarabeusz” tagadja a halhatatlanság, az isteni védelem hitét. A két szkarabeusz közötti ellentét bizonyos megszorításokkal áll fönn. Ahogy Miklós álma mutatja, a kis szkarabeusz elhagyja, az „igazi”, a sápadt vele marad a halálig: a ködkarú jövevény karjai között összeroppanó régi, drága vidékben utoljára Amália sikolt feléje segítségért, de hiába, nem mozdíthatja a karját.

A Vargha Kálmán szerint „önéletrajzi elemekkel átszőtt” regényben Miklósnak, ahogy Cholnokynak is, két bátyja van. A Cholnoky testvéreket összekötő kapcsolat tükröződik a névadásban is. *Viktor* neve a regényben *Sámuel*, *Jenő*é *Ágoston*, *László*é *Miklós*. Viktor domináns szerepe kétségbevonhatatlan volt: konkrétan is ő fordított gondot a legkisebb testvér életére, neveltetésére. Ugyanilyen a regénybeli *Sámuel* is, de a tudományos ambíciók a valóságban a középső testvérből fejlesztettek nagyhírű földrajztudóst és utazót. Viktor auktoritása tagadhatatlan tehetségén és (Lászlóból teljesen hiányzó) fegyelmezettségén, rendszerességén alapul. Regénybeli képe is megnyerő: „Sámuel, a legidősebb testvér, már gyermekkorában is fontos, tudományos emberke volt, telve szeretettel és rajongással minden iránt, ami szép és gyengéd, ami új megismerést, új tudást rejt magában”...öccseit, ha kellett, „dorgálás helyett sajnálatos, érzékeny,

megbánást keltő szavakkal térítette vissza a helyes útra.” Erőteljesebb lépéseiről is olvashatunk persze, amit az indokol, hogy „az idők folyamán második apjává lett az öccseinek.” A névválasztás tökéletes: a héber eredetű, ’Isten meghallgatott’ jelentésű név első viselője Sámuel próféta volt, aki második Mózesként vezette Izraelt (Vö. Ladó i. m., 210; Vilkuna 1976, 154 a).

Hasonló megfelelés figyelhető meg a valóságos Jenő és fiktív megfelelője, Ágoston neve között, ami J. Soltész szerint természetes, mert a „modell után alkotott irodalmi alakok fiktív nevet kapnak ugyan, de nemegyszer olyat, amely a modell eredeti nevével részben megegyezik vagy valami módon emlékeztet rá.” (i. m., 163.) A fiktív Ágoston neve latin eredetű, jelentése ’fenséges, fennkölt’ (Vö. Ladó i. m., 127). A középső Cholnoky testvér Jenő neve a hatodik honfoglaló magyar törzs neve volt, amelyet az 1830-as években mesterségesen azonosítottak az *Eugénnal*, amely a görög *Eugenész* német *Eugen* rövidítéséből származik. Jelentése ’előkelő, nemes nemzetségből való’ (Vö. Ladó i. m., 174, 201).

A *László* és a *Miklós*, ami a nevek hangulatát és „magyarosságát”, azaz régi hagyományait illeti, szintén jól megfelelnek egymásnak. A *László* szláv eredetű, a *Vladislav* névből fejlődött, elemeinek jelentése ’hatalom’ + ’dicsőség’ (Vö. Ladó i. m., 184).

A *Miklós* név regénybeli asszociatív kapcsolatai ennél természetesen sokkal bonyolultabbak. A név kiindulópontja a görög a *niké* ’győzelem’ és a *laosz* ’nép’ szavak összetételéből származó *Nikolaosz*, amely valamelyik szláv nyelven keresztül honosodott meg a magyarban. Időtlen idők óta a 350 körül meghalt Myra püspökével, Szent Nikolausszal áll összefüggésben, aki a kereszténység egyik legkedveltebb szentje. A jó gyerekeknek ajándékot hozó (magyar) *Mikulás* (másutt *Santa Claus* stb.) alakjában emlékezünk meg róla minden december hatodikán (Vö. Ladó i. m., 192; Vilkuna i. m., 129 b).

A regény Miklósa nem Mikulás, bizonyos tulajdonságait, szokásait azonban a híres szenttől kölcsönözte, aki a gyerekeken kívül a tengerjárók, a becsüsök és a farkasok védelmezője. Miklós az egyik balatoni hajóskapitány segélyezője. Sokat kártyázik vele, s mindig fizet neki, függetlenül attól, ki nyert a játékban. A balatonfüredi hajógyár egyik matrózánál különleges kis szerencsetárgyat lát, amit egyik külföldi hajóúttjáról hozott magával. Megszerzésével a várnagyot bízza meg.

Miklós nagyon bőkezű. A várnagy is garmadával nyeri a pénzt tőle. Arról, mire megy ki a játék ill. miben játszanak, nem beszélnek, bár mindketten tudják, hogy a várnagy lánya a tét. Meg is kapja Miklós a történet végén, akiben a szentből csak annyi marad, hogy nem maga rohan a neki már régen elígérkezett lányra, hanem az apa löki be hozzá. Pipi nem farkas, nagyon messze még sincs tőle: apja és Miklós többször nevezik Vadmacskának, s egyik

Miklóstól kapott neve a *(Csi)csincilla*. Ritka délutáni sétái egyikén Miklós egy kölyökkutya társaságában látja hancúrozni, hemperegni a földön. Miklósnak nincs semmi oka a védelmére sietni. Vadászszenvédélye vonzza a lányhoz. A mellét látja meg, s a látványtól megszédülő Miklóstra a lány sikoltozva, nevetve uszítja rá a kiskutyát. Miklós persze inkább az állat gazdáját enné meg, ami ellen a lány nem tiltakozik. Az „esztelen” csókba fulladó jelenetnek az apa közeledése vet véget, ő menti meg biztosabb időkre a lányát.

Szent Nikolausz a lányait eladni szándékozó apa házába éjnek idején pénzt dobott be, hogy a rossz sorstól megmentse a lányokat. A pénz elég is volt hozományra: a lányokat sikerült tisztességesen férjhez adni (Vö. Müller-Felsenberg 1987, 57–60). A várnagy is célozgat ilyesmire a Miklósnak írt levelében, hogy ti. valamilyen intézetben kellene elhelyezni a lányát. Milyenben? Arról nem szól, de mivel a lány taníttatásáról nem gondoskodott – az csak az urasági konyhán hallott telenként mindenféle meséket és rémtörténeteket –, aligha kérdéses, hová akarja elhelyezni a tisztos apa. Miklós megérti a célzást, ráadásul azt is a tudomására hozza a várnagy, hogy a vadmacskája nem akar más férfit, csak Miklóst, így aztán nem tehet mást, leutazik a birtokra. Nem ad pénzt hozományra, csak nyerni hagyja a várnagyot, aki maga is „adakozó” hangulatban van: nekiadja a lányát. Idáig süllyedt Miklós: mégcsak nem is vadászsákmánnyá, hanem adásvétel tárgyává züllesztette álmai hercegnőjét.

A név által keltett allúzió a felszín és a mély (hyper- és hypotextus) ellentétére mutat rá. Az ellentét minősége változó: többnyire contrarikus, de vannak privatív vonásai is, s a megoldásban contradictio. Miklós sok esetben Szent Nikolauszként / Mikulásként viselkedik, mégsem lesz belőle a szent méltó követője, mert hiányzik belőle annak önzetlensége. Miklós csak a maga javára gondol.

Miklós régi barátja, akivel az olvasó ugyan csak a regény rövidebb második felében találkozunk, *Filodémosz* alias *Bitskei Kajetán*. Élő modell (Bitskei Lajos) után festett alakról van szó, akiről többek között Krúdy is írt (Vö. Vargha i. m., 626), regénybeli szerepét azonban nem valóságos pályája, hanem Miklóssal való kapcsolata szabja meg. „Szokatlan és titokzatos” figura, értékét az adja, hogy társaságában Miklós az lehet, akinek hiszi magát. „Amikor ideges és keserű, szívesen torzsalkodik, gyűlölködik magában a sajátságos jóbaráttal”, de a legközelebbi találkozásnál már minden a régi: Miklósnak szüksége van rá, hogy szétbomlóban lévő személyiségét ill. annak illúzióját fönntarthassa.

Filodémosz bölcselő, akinek „elvekkel való megrakottsága, kálvinista nehézsége, naívan makacs titokzatossága és fontoskodó tekervényessége” sokszor bosszantja Miklóst, elszakadni mégsem tudnak egymástól, mert

„homlokegyenest ellenkező természetük mellett is van egy-két titokzatos lelki srófjuk, amelyek hajszálnyira ugyanarra a kvintre járnak.” Amália vonakodása ellenére is gyakran meghívja otthonukba Filodémoszt, aki részben túl bizalmasan, részben közönségesen viselkedik, lévén „mint minden téren közléplény az életművész és a nyögvenyelő között.” Mindezek ellenére Miklós rátestálja a feleségét.

A Miklós által adományozott Filodémosz név legvalószínűbben Arisztophanész *Athaeneus* c. színdarabjának komikus költőjéhez kapcsolható (a másik lehetőség a Cicero korabeli gadarai költő, Philodemos). Az allúzió párhuzamosnak mutatja a felszín és a mély (hyper- és hypotextus) viszonyát, ami megfelel Filodémosz szerepének, hogy bizonyos lelki folyamatokban ugyanazt a dallamot játssza egy kvinttel mélyebben, mint Miklós (ha ragaszkodunk a regény „ugyanarra a kvintre járnak” kifejezéséhez).

Miklós és Filodémosz furcsa barátságáról árulkodik a nevek mögött megbújó asszociációlánc. A *Miklós* név eredeti alakja a *Nikolaosz~Nikolaus*, amellyel azonos módon formált az Újszövetségből (János ev. 3: 1, 19: 39–40) ismert Nikodémusz neve: *Nikodémosz~Nikodemus* 'győzelem'+ 'nép'= 'a (hadi)nép legyőzője' (Vö. Ladó i. m., 192; Vilkuna i. m., 129 ab). Nikodémusz a farizeusok szektájához tartozó zsidó tanácsos volt, aki éjnek idején kereste föl Jézust, s lett belőle titkon Jézus követője. Nagypénteken Arimateai József és Nikodémusz együtt vették le Jézus testét a keresztről és fűszerekkel együtt gyorsan göngyölték.

A *Nikodémosz* és a *Filodémosz* név utótagja ugyanaz a *démosz* 'nép' szó. A *Filodémosz* jelentése 'a népet szerető, a nép barátja'. A regényben 'a nép legyőzője' vereséget szenved 'a nép barátja'-tól, aki majd elmondhatja a regény valóságán kívül, de annak logikus folytatásaként, hogy Nikodémosz-Miklós meghalt. Az életben Chólnokyra várt ez a feladat: Bitskei Lajos, akinek 1906-ban jelent meg *Kibontakozás* c. novelláskötete, 1926-ban gyógyíthatatlan alkoholistaként (Vargha Kálmán szerint alkoholizmusában, vö. i. m., 626) öngyilkos lett. Krúdy a *Zöld ász* c. regényében emlékezik meg róla, amint a Tabánban az egyik téren végigviszik a holttestét azon a vadalmfán, amelyre fölakasztotta magát. (id)

A nevek mögött meghúzódó asszociációk a felszín és a mély szövevényes kapcsolatára vetnek fényt. Poláris ellentétéről van szó (*contrarium*), a két barát közül az egyik fekete, a másik fehér, közös ideáljuk viszont, hogy ne kelljen színt vallani. Filodémosz azt az illúziót nyújtja a barátjának, hogy a család bűnébe eső Miklós ártatlan, holott Miklósnak, mint a bibliai Nikodémusznak a hamis reményekről és álmokról kellene lemondania, „az igazsághoz szabnia a tetteit, hadd derüljön fény rájuk.” Miklós azok közé tartozik, „akik gyűlölik a világosságot, nem mennek ki a világosságra, nehogy kiderüljenek a tettei.”

Miklós sokáig él Filodémosz hitén, „önmaga előtt ártatlanul”, mert barátja „közelségében mint tavaszi verőfényen olvadnak le róla az élet jeges szorításai”, mígnem megérti, hogy tetteiért bűnhődnie kell. A „krisztusi szomorúság” említése, a Nikodémusz-Miklós név használata sejteti meg, hogy Miklós megérti a Megváltó szavait: „senki sem ment föl a mennybe, csak aki alászállt a mennyből” (János ev. 3: 13). Saját tolmácsolásában persze inkább így hangzik: „aki dudás akar lenni, pokolra kell annak menni.”

LABÁDI-BERTÉNYI GIZELLA

Irodalom:

- Biblia. Magyar Bibliatanács. Budapest, 1991
- Dobos Ilona: Paraszti szájhagyomány, városi szóbeliség. Gondolat. Budapest, 1986
- Henrikson, Alf: Antiikin tarinoita 1–2. WSOY. Juva, 1993
- R.Horn, Laurence: A Natural History of Negation. The University of Chicago Press. Chicago and London, 1989
- Ikonen, Pentti: Seksuaalisuus, narsismi ja väkivaltaisuus. In: Duodecim 108(1992)/3:247–254.l.
- Kézdi Balázs: A tagadás igénye (1987) In: Öngyilkosság, kultúra, jel. Kézirat gyanánt.
- Mentálhygiéne. S.O.S.–Élet telefonszolgálat. Pécs, 1992, 124–34.l.
- Tagadás és öngyilkosság (1988). id. 16–24.l.
- Kristeva, Julia: La révolution du langage poétique. Paris, 1974
- Kunt Ernő: Az utolsó átváltozás. A magyar parasztság halálképe. Gondolat. Budapest, 1987
- Labádi-Bertényi Gizella: Med slutna ögon. Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae. Sectio Linguistica Tomus XXII. Budapest, 1991, 135–154.l.
- Perditák nyomában. In: Hajdú Péter 70 éves. Linguistica Series A. Studia et Dissertationes, 15. Szerk. Bakró-Nagy M. MTA Nyelv. Int. Budapest, 1993, 241–253.l.
- Runar Schildtin nimenanto. Kézirat.
- Ladó János: Magyar Utónévkönyv. Akadémiai K. Budapest, 1972
- Lempiäinen, Pentti: Nimipäivättömien nimipäiväkirja. WSOY. Porvoo-Helsinki-Juva, 1989
- Lemprière, John: Classical Dictionary. Bracken Books. London, 1994
- Müller-Felsenburg, Alfred: Tapahtumia pyhien elämässä. KATT. Helsinki, 1987
- J.Soltész Katalin: A tulajdonnév funkciója és jelentése. Akadémiai K. Budapest, 1979
- Vargha Kálmán: Tanulmány a Régi ismerős c. Cholnoky László kötetéhez. Szépirodalmi K. Budapest, 1971, 613–634.l.
- Vilkuna, Kustaa: Etunimet. (1975) Otava. Helsinki, 1990

„A rossz arcú, himlőhelyes, nyiszlett kis Varjúnak tulajdonképpen Varga János volt a neve. Már ezt is tudtam. Azt hittem, hogy már mennyi mindent tudok.” (115)¹
(A nevek szerepe Ottlik Géza: Iskola a határon című regényében)

A (tág értelemben vett) névadás, néven nevezés (mint nyelvteremtés, a valóság elsajátításának legfőbb eszköze) ember voltunk egyik legmélyebb sajátossága. Hogy ennek folyamán a valóságot hogyan strukturáljuk, mely aspektusait emeljük ki, mit tekintünk a megnevezés szempontjából relevánsnak – ezt nemcsak a minket körülvevő valóság határozza meg: a nyelvünk legalább annyira rólunk is szól, mint arról a világról, amelyben élünk.

A művészet maga is sajátos megismerés- és kifejezésforma; az irodalom pedig olyan művészeti ág, amely anyagaként a (verbális) nyelvet használja fel – s ezáltal a nyelvészeti (névtani, stilisztikai) kutatások termékenyítőleg hatnak az irodalomtudományra, illetve viszont, az irodalmi művek nyelvi vizsgálata új szempontokkal gazdagítja a (primér funkciójában működő) nyelv kutatását.

A tulajdonnévnek mint speciális nyelvi jelnek (melynek antropológiai vonatkozását gazdag szakirodalom tárgyalja) összetett a jelentése – szerepe főként az identifikáció, vagyis egy személy vagy dolog speciális, egyénítő megjelöléssel való megkülönböztetése és individualizálása. Az irodalomban azonban a név – a szöveg többi eleméhez hasonlóan – az irodalmiság részeként motiválttá válik. (Vö. Francois Rigolot: Poetika és onomasztika. HELIKON, 1992/3–4. 349)

A névadásnak és a név közlésfolyamatbeli használatának minden nyelvközösségben vannak (kimondott és kimondatlan) normatívái – s az ettől való eltérésnek sajátos szerepe lehet.

Ottlik Géza Iskola a határon című regényének középpontjában egy – tág értelemben vett – „néven nevezési probléma” áll: „*Valaha, amikor valami baj, rosszízű kitolás, megaláztatás ért bennünket, éppen Szeredy találta ki a megoldást rá: elmesélte. (...) elmondta újra, eljátszotta egy kicsit, hogy hogyan is volt a dolog. (...) Ha most el tudnám mondani Magdával való szerelme történetét, talán abból is kiderülne valami értelem és megoldás.*” (15) – ugyanakkor a “szűk” értelemben vett megnevezés, néven szólítás is szerepet kap a regény jelentésegészének létrehozásában. Ezen írás célja annak megvizsgálása, hogyan épülnek be a (személy)nevek a mű világába.

¹ Ottlik Géza: Iskola a határon. Móra, 1988 (Diákkönyvtár)

A regényből vett idézetek után mindig csak a felhasznált kiadás oldalszámát jelzem.

Ha tudjuk a dolgok nevét, el tudjuk őket helyezni a világunkban; ha ismerjük a másik ember nevét, kapcsolatba tudunk lépni vele. A regény problematikájából (és a szereplők alaphelyzetéből) adódik, hogy a katonaiskolai események elbeszélése egy „név-konfliktussal” kezdődik: „*A végtelen csöndbe egyszerre csak kivágódott az üvegajtó nagy csörömpöléssel, s valaki belépett, és harsány hangon, szinte kurjantva így kiáltott:*

– *Hejnatter!*

(...) *Még egyszer elordította magát, már-már duhaj türelmetlenséggel, anélkül, hogy várt volna:*

– *Hejnatter!!* (...)

– *Hejnatter!* – *kiáltotta harmadszor is, ahogy kihívóan sorra szemügyre vett bennünket. – Nincs itt? Vagy süket?* (...)

– *Én vagyok. De nem Hejnatter a nevem, hanem Eynatten.*” (20)

Aki tudja a nevemet, azzal nemcsak kapcsolatba kerülök – de bizonyos szinten ki is szolgáltatam magam neki. Ezt bizonyítja a közvetlenül ez után következő jelenet:

(A Hejnattert kiabáló negyedéveshez egy nyurga, barna szemű fiú lép oda.)

„– *Te mit parancsolgatsz itt?* (...)

– *Magának nem tetszik valami?* – *Aztán keményebben kérdezte: – Hogy hívják?*

– *Ne kiabálj itt – mondta a barna szemű újonc kitérően.* (...)

– *Mi a neve?*

A fiú egy lépést hátrált, akaratlanul, mintha inába szállt volna a bátorsága, s nem felelt.

– *Mi a neve? Nem meri megmondani?*

– *Medve Gábor!* – *mondta ideges dühvel a másik.*

A negyedéves gúnyosan elmosolyodott. Szótlanul méregette egy darabig az újoncot, aztán kurtán fölnevetett, s odavetett két szót, ilyesfélét: „Nna! Majd!”

Medve Gábor megint két-három lépést tett feléje, s talán szégyellvén előbbi pillanatnyi meghátrálását, szemtelen hangon azt kérdezte:

– *És mi a te neved?*

A negyedéves arca fehérből vörösbe váltott. Ordítani kezdett” (21).

A másik nevének „megszerzésére” – mint kiderült – nem az erőszak a legcélravezetőbb módszer. Az első két jelenet után az újoncok rádöbbennek, hogy milyen fontos a név („*Délelőtt már hallottuk egymás nevét, de még nagyon meg voltunk illetődve, s nemigen figyeltünk ilyesmire.*” (23)) – azonban még nem találják meg a legcélravezetőbb stratégiát. „*Egy másik társunk, egy sűrű szemöldökű, széles szájú fiú (...) odalépett a lányos képű újonchoz, s mosolyogva, udvariasan megkérdezte tőle:*

– Téged hogy hívnak?

– Engem Tóth Tibornak – felelte a lányos képű. ” (22)

Erre az várnánk, hogy a másik is bemutatkozzon – azonban ez elmarad: helyette egy újabb szereplő lép színre. Az már az első pillanatokban kiderül az újoncok számára, hogy a civil világ technikai itt egyáltalán nem működnek, nem működhetnek – így szinte csodálkoznak azon, amikor valaki mégis egy „civil” megoldási módhoz folyamodik: (Egy fiú, aki eddig kint volt a mosdóban, belépve a történetek felől érdeklődik, majd) „amit egyikünk sem tett, kezet nyújtott és bemutatkozott:

– Czakó Pál.

– *Formes Attila – mondta a sűrű szemöldökű fiú. (...) Czakó sorra bemutatkozott valamennyiünknek.* ” (23)

A katonaiskola világába való beavatódás hosszú, fájdalmas folyamata nyomon követhető a névhasználaton keresztül is. Míg a civil világban természetes a keresztnéven szólítás, itt teljesen idegen; komikusan, nevetségesen hat: (Bognárnak) „*Ezt a tréfáját, hogy Orbánt a keresztnévén szólítja, mi már ismertük délelőtről, a többiek között azonban hatalmas derűtséget és általános érdeklődést keltett.*” (43)

Hogy mennyire „civil” dolog a keresztnév, mi sem bizonyítja jobban, hogy a volt katonaiskolások számára évtizedek múltán is idegennek tűnik:

„*Egy kis idő múlva azt mondja Szeregy (...):*

– *Gábort kellene megkérdezni.*

– *Gábort?*

– *Medvét.*

(...) *Medve Gábort mi mindig vezetéknevén, Medvének szólítottuk, csak az utóbbi években kezdtük néha, kissé félszegül, Gábornak szólítani, civil barátaihoz alkalmazkodva.*” (17)

A katonaiskola és a civil világ között helyezkedik el a „civil iskola”: az iskola hivatalos megszólítási formája a vezetéknev. Ha egy skálát akarunk felállítani a nevek típusai alapján, a leghivatalosabb (vagyis a legtávolságtartóbb) a pusztai vezetéknev lesz; semleges jellegű a teljes név; enyhén bizalmas a vezetéknev a becézett keresztnévvel; bizalmas a pusztai keresztnév; erős érzelmi töltésű a pusztai becenév. A ragadványnevek különböző hangulati-emocionális töltést hordozhatnak – ezt később részletesebben is megvizsgálom, most csak e skálát megvilágítandó idézem a regény általam egyik kulcsszerepűnek tartott gondolatmenetét:

„*Aztán eléggé elromlott minden, amikor Petár katonaiskolába került, én meg pesti gimnáziumba. Nem nagyon szerettem új osztálytársaimat. (...) volt egy kis baráti csoport (...), egymást keresztnévén szólították, a többiekkel meg szóba*

sem álltak, s noha engem néha kegyesen kitüntettek azzal, hogy „kedves Benedek”-nek vagy éppenséggel „Bencé”-nek neveztek, talán még tőlük húzódtam a legjobban. Volt, aki udvariasan „kérlek, Both”-nak szólított, a szomszédom mindig csak „te”-nek – te így, te úgy –, mintha nem is tudná a nevemet; de hát én sem Bence, sem Both, sem Benedek nem voltam, hanem Bébé, s minthogy Halász Petár barátom, aki ezt tudta rólam, sajnos messze járt, ezek itt hiába próbálkoztak mindenféle képtelen megszólítással, idegenek maradtak számomra, s én is idegen voltam közöttük.” (42)

„Bébé” azért kívánczik a katonaiskolába, mert azt hiszi, ott – Petárral együtt – megtalálja gyermekkorá elveszett világát. A családjában ráragadt kedveskedő becenév akkor válik igazán a sajátjává, amikor a barátja is így nevezi – épp ezért a lehető legfájdalmasabb módon kell szembesülnie – mintegy jelképesen – gyermekkorá végleges elvesztésével, amikor a barátja nem szólítja őt az „igazi” nevén:

„ – Petár... (...)

– Szervusz – dünnyögte, anélkül, hogy a guggolásból felemelkedett volna, aztán bizonytalan hangon hozzátette: – Szervusz, Benedek.(...)

A másik fiú, aki mellette guggolt, felnézett.

– Mi az? – szólt hidegen.

– Semmi – mondta Halász gyorsan. Aztán felém bökött a fejével. – Ismerem civilből.” (44)

Az újoncok eleinte nehezen igazodnak ki az új körülmények között – s Bébé nem csak a tájékozódóképességét veszti el, hanem – nevével együtt – az identitását is. Neki – Medvével ellentétben – bizonyos vonatkozásban mégis szerencséje van, hisz egy véletlen folytán úgy két hónap múlva kiderül az „igazi” neve:

„Júlia küldte a csomagot (...), s írt egy hosszú levelet. (...) Laczkovics Józsi aztán, különösebb rosszindulat nélkül, jókedvében és féktelenségében, felkapta a leveletem, és mókázva, fennhangon olvasni kezdte: „Édes Bébé, drága kis öregem...”

– Édes Bébé! – ordított fel a boldogságtól nyerítve. Csapkodni kezdte tenyerével az asztalomat. „Édes Bébé.” Elvörösödtem.

Szabó Gerzsonnak lassan futott szét ábrázatán a vigyorgás, aztán tett egy mozdulatot a kezével, és elégedetten morogta:

– Édes Bébé ...

Csak Halász Péter arcát láttam, ahogy kicsit meghökkent, behúzta a nyakát, majd vigyorogni kezdett ő is a többiekkel. Meg kell adni, becsületére vált, hogy eddig nem árulta el ezt a kínos becézőnevemet.

– Édes Bébé!! – valahonnét hozzám vágtak egy könyvet.

(...) sikerült visszaszereznem a levelet, és lassan le is csitultak. Bár sejtettem, hogy a bébészésnek most már sohasem lesz vége.” (176–7)

Hogy az elbeszélő mennyire azonos ezzel a névvel, azt egy másik, jóval később, 1944-ben játszódó jelenet is megerősíti: (Amikor Szeredyvel és a brassai zsidó fényképész általa bűjtatott lányával utaznak a főváros felé, Szeredy elkéri a lánytól a kis laposüveget.)

„ – Zsebre tette a Bébé – mondta Magda.

Azt hitték, hogy alszom. Nem aludtam. Előreadtam az üveget, és ránéztem Magdára. Meg volt kicsit szeppenve, hogy talán nem illett neki is csak úgy Bébét mondani, de azért bátran nézett vissza rám. Amellett nem tudta még a nevemet.

Amellett ez volt a nevem, ez a nevetséges Bébé.” (166)

De hát miért épp Bébé? Egyfajta választ kiolvashatunk magából a regényből is. A katonaiskolában játszódó cselekménynek két elbeszélője van: az egyes szám első személyben író Bébé, és az egyes szám harmadik személyben író Medve Gábor – aki a „regényében” magát M.-nek nevezi. Az írók általában akkor élnek ezzel a titkolózó névadási móddal, ha azt a látszatot szeretnék kelteni, hogy hősiük valódi személy, akinek inkognitóját meg akarják őrizni, s ezért csak a kezdőbetűjét árulják el a nevének. Bébé leleplezi Medvét, illetve úgy olvassa az írást, mintha Medve lenne M. – és azt is megpróbálja tisztázni, mennyiben felelnek meg a személye és a vele történetek a valóságnak. („Kénytelen vagyok megszakítani M. kéziratát. Vagyis Medve Gáborét, hiszen már úgyis elárultam a nevét. Persze, lehetséges, hogy nem egészen önmagáról beszél, amikor M.-nek nevezi, harmadik személyben, a főszereplőjét. (...) Akárkit is akart ábrázolni ezzel az M.-mel, én csak önarcképnek tudom felfogni” (28)) Ez azért lényeges, mivel a regény egyik fontos, sőt, talán legfontosabb kérdése a „Mi az igazság?”.

Medve regényt ír – ugyanakkor a névadásával a dokumentumszerűség látszatát kelti; Bébé dokumentumot – ugyanakkor a maga nevével (titkolózó, de a valóságosság igényével hangsúlyozottan fellépő dupla kezdőbetűs forma: B.B.) rímeli Medve névadására – és hát mindannyiunk számára világos, hogy a dokumentumszerűség fikció, hisz a „dokumentum” egy regény formája.

A nevek szerepe szempontjából még egy érdekességet szeretnék kiemelni. Mint a nevének „megtalálásán” keresztül láttuk (vagy ami ugyanezt jelenti, hogy beveszik Merényiék a focicsapatba), Bébé bizonyos szinten feltalálja magát az iskola világában – Medve azonban mindvégig idegen marad. („Éppen az bántotta őt a legjobban, hogy itt teljesen félreismerik, s hovatovább egészen más embert csinálnak belőle, mint ami. (...) És milyen hát ő? Nemcsak hogy nem esetlen és gyáva, hanem nagylelkű, bátor, igazságos s boldog és jókedvű is

mindig – csakhogya ezt itt nem tudják róla.” (148–9)) Ezt erősíti meg az is, hogy ő csak üres, „tulajdonos” nélküli neveket talál:

„Még érdekesebbek voltak az egykori növendékek bekeretezett rajzai. (...) Megnézte az aláírást: „Amadeus Krause”. Aztán elolvagatta a többi rajz aláírását is: „Zögling Gabriel Szelepcsényi, Zögling Johannes Beke” – meg egy hosszú név: „Zögling Karl Friedrich Freiherr von Walden-Egg...”” (26)

Ugyanakkor a civil világhoz is csak egy – számunkra – „jelentés nélküli” névvel kapcsolódik: Kehrling Béla teniszbajnok (25) neve minden összefüggés nélkül áll az elbeszélés szövegében. Szerepe (az említetten kívül) – a füzetes regények és a táncdalok címeihez vagy a cigarettamárkákhoz hasonlóan – leginkább hangulati.

(A regény rétegzettségé szempontjából talán fontos lehet, hogy Bébének is van egy ilyen valódi alak nélküli, pusztán funkcionális neve: Szebek Miklósé. *„Szebek Miklós magyarázta egyszer nekem, hogy a regényírók milyen bonyolult módon kotyvasztják össze hőseiket önmagukból és még egy csomó más, eleven vagy holt ismerősükből.”* (28) Ennek a névnek itt mindössze az a „szerepe”, hogy jelezzen valakit (egy „nem-én”-t) – anélkül, hogy pontosan tudnánk, ki az illető: író, kritikus, irodalmár vagy laikus.) A volt növendékek képviselik az iskola világát, a teniszbajnok a civil világot, Szebek Miklós pedig az irodalom világát.

Mint már fentebb említettem, az iskola „névhasználati normája” a vezetéknév – tehát különleges funkciót, többletjelentést az ettől való eltérés hordoz. A katonaiskolába összesen 320 növendék jár; ebből a „főszereplő” *a* osztály 42 fő: az elbeszélő közülük név szerint 34-et említ. A *b* osztályból mindössze öt tanuló nevét ismerjük; a felsőbbévesek közül pedig mindössze egyet ismerünk név szerint: Rupp negyedévest a kórházból (vö. 247). (A volt növendékek ismert neveit az első részben idéztem.) Mivel a cselekményben az *a* és a *b* osztály együtt szerepel, a 39 nevet együtt vizsgálom.

A katonaiskolába a másodévben (a tulajdonképpeni elbeszélés elején) bekerülő hét újoncnak ismerjük a teljes nevét: Both Benedek, Czako Pál, Formes Attila, Medve Gábor, Orbán Elemér, Eynatten Vince, Tóth Tibor. Ők képezik a szereplők egyik magját. A régi növendékek közül azok, akiknek megtudjuk a teljes nevét, ugyancsak valamilyen szinten ehhez a körhöz kapcsolhatók, illetve valamiféle érzelmi szál fűzi az (egy-egy szám első személyű) elbeszélőt hozzájuk (pl. Colaltó Egon a padtársa; Drágh Gedeon az évfolyamelső; Jaks Kálmánnal találkozik Szeredynél 1944-ben).

A szereplők ezen körével szemben állnak azok, akiknek kizárólag a vezetéknévét tudjuk: Merényi és köre (pl. Burger, Inkey, Homola, Kalugyerszky). A kettő között természetesen nem élesek a határok, széles az

átmeneti sáv – ez többnyire a névformák szintjén is megjelenik. Kmetty Fidél Merényiékhez tartozik – neki azonban, ugyanúgy, mint Varga Jánosnak, van egy ragadványneve: Kmettyt a finom, lányos arca miatt Mancinak nevezték (152); Varga János pedig – a címben említetten kívül – mindig a csúfnevéen, Varjúként szerepel. Szabó Gerzson és Halász Péter szintén „Merényiék csapatában játszik”, de hozzájuk érzelmileg kötődik Bébé: „Petár” a gyerekkori pajtása, Szabó Gerzsonnak pedig odaadta a nagyobbik darab csomagolópapírját (vö. 117); Zsoldosnak viszont csak a vezetéknevét tudjuk, pedig ő Medvével barátkozik (pl. 350).)

A regényben előforduló névtípusok egyik véglete a pusztai ragadványnev – mivel ide egyedül Mufi neve tartozik, érdemes megvizsgálni, mi ennek a névadásnak a szerepe:

(Varjú) „*kiütötte Medve kezéből a kenyeret, aztán belenyomta térdét a hasába, a köldöke táján, teljes erejéből. A kenyér Medve tanszerládájára esett, zsíros felével lefelé.*

Merényi, aki ritkán nevetett, most nyerítve felkacagott. Ráugrott fenekével a zsíros kenyérre, majdnem szétnyomta a kis zöld asztalon, aztán leugrott róla, felszúrta a bicskájával, és intett Mufinak:

– *Mufi kutya! Ide gyere!*

Magasra tartotta a bicskára szúrt, szétlapított kenyeret és ugráltatta érte Mufit.

– *Pitizz szépen, Mufi kutya!*

Mufi a melle elé emelve rázogatta a két mancsát, ugatott, morgott, kapkodott a szájával a kenyér után, s amikor Merényi végre csakugyan odaadta neki, mohón habzsolni kezdte.” (140)

A névfajták közt önálló típust alkotnak a vezetéknevből és becenévből álló formák. A kis Laczkovics valószínűleg azért lett „Józsika”, mivel a bátyja is egy osztályba jár vele; Bónis Feri azért, mivel ő nem lesz katona, hanem civil foglalkozást választ: „*Az építész Bónis Feri kívül, a hülye Zámencsik Bélát nem számítva, csak mi ketten voltunk civilek az egykori évfolyamunkból, Medve meg én.*” (9); igazán kérdést csak Szeredy Dani neve jelent – melynek vizsgálata azért is fontos, hisz – ha a két elbeszélőt nem számítjuk – ő a regény tulajdonképpeni főszereplője. „Danisága” annál is furcsább, mivel ő mindvégig katona marad – s annál is természetesebb, mivel Bébé a katonaiskolában érzelmileg hozzá kötődik legerősebben („*Jóformán Szeredyre volt alapítva az egész létezésem.*” (275)). A teljes keresztnévének hiányát külön is kiemeli az elbeszélő – de talán épp azért, hogy ezzel egy lényeges mozzanatra hívja fel a figyelmet:

(Az újoncok után másnap megérkeznek a régi növendékek is. Schulze tiszthelyettes „bemutakozása” után Bébé odaszól új szomszédjának:)

„– *Hisz ez egy ronda alak.*

(Mivel az nem válaszol, Bébé tovább zúgolódik, aminek a tömpe orrú, csendes fiú egy kelletlen „Elefes”-sel vet véget. Már ismeretségüket is egy ilyen, Bébé számára ismeretlen szóval kezdte:) „*Aztán ne csinálj kuplerájt a szekrényedben*” – *mondta szelíden, bemutatkozás helyett. Jóindulatú gyerekek látszott. Még nem tudtam a nevét.*” (59)

Bébé csak később, mintegy véletlenül jut szomszédja nevének birtokába. Amikor ki kell állniuk az ágy végéhez, át kell lépnie a másik bőrdíkját, „*s közben, akaratlanul, talán idegességemben elolvastam a nagy betűkkel rámozgott nevet: Szeredy D.*” (68) Ez a „D.” által a harmadik kulcsfigurának is keletkezik egy „titkolózó” neve – hogy szoros összetartozásukat így a nevek szintjén még egyszer megerősítse az elbeszélő.

A regény másik fontos jelentésszintje az érzelmi kapcsolatok vonala. A nevek skálájának érzelmi szélső pontján a becézett keresztnév áll – Szeredy esetében azonban ezt Bébé még fokozni is tudja: igaz, hogy csak tréfásan, de „Danikám”-nak szólítja barátját – úgy, ahogy tíz éves korában Barika, Szeredy kilenc éves szerelme szólította őt (vö. 37).

Itt röviden kitérnék a „civil” nevekre, alátámasztva velük azt a feltevésemet, hogy az iskola és a civil világ a névformák szintjén is élesen elhatárolódik. A három kulcsfigurához kapcsolódó civileknek kizárólag csak a keresztnévét tudjuk: Júlia, Viktor bácsi (Bébé rokonai); Veronika (Medvéék cselédje); Magda, Teodóra, Barika (Szeredy szerelmei).

Feltűnő, hogy van egy, a történet szempontjából igen fontos szereplő, akinek nem tudjuk meg a nevét – ez pedig Medve anyja. Tehát tulajdonképpen az érzelmi viszonyulás szempontjából van még egy szélső típus, amelyben már a név maga tartalmazza ezt a kapcsolatot, a név maga a viszony: anya („*ilyenkor egyszerre szinte összevetett vele (...), mint akik ketten tudnak valamit, valami titkot, minden emberi tudáson túl.*” (149)).

(A regényben általános megjelölő neve Medve anyján kívül még egy nőnek van: a bolgár dizőz 1944-ben Nagyváradon – azonban a különbség szemmel látható: a nemzetisége és a foglalkozása nem kapcsolja őt senkihez; „névtelenségének” oka mindössze az, hogy nincs különösebb szerepe e regény cselekményének alakulásában.)

A civil világgal szemben az iskola világát a tanárok és a nevelők, vagyis a tisztek és az altisztek képviselik – az ő nevük pontosan ellentéte a civileknek: kizárólag vezetéknevük van – esetleg még valamilyen csúfnevük. (Dancsó őrnagy, Edelényi, Ernst alezredes, Kuzmics százados (Kenguru), Menotti

százados, Molnár őrnagy (púderes páviánülep); tiszthelyettesek: Balabán, Bognár, Házmándi, Schulze, Tanner, Telmán.)

Az igazgatón (Kovách Garibaldi ezredes) és a papon (Monsignore Hanák Pelbárt) kívül csupán egyetlen tisztnek tudjuk a keresztnévét, illetve annak becézett formáját – s ez a „normasértés” nem véletlen: *„Marcell Karcsinak hívtuk csak, neki nem volt semmi gúnyneve. Ezen a csinos, férfiás, határozott, de nagyon jó modorú és egészen valószínűtlenül jóindulatú fiatalemberen valahogyan nem volt semmi, amibe a csúfolódás beleakaszkozhatott volna.”* (162).

Marcell Karcsi főhadnagy irodalmat tanít, s ezáltal valamilyen módon kapcsolódik a Medve-körhöz tartozó, mindenféle regényeket, Karinthy-t olvasó, újságszerkesztő, drámai költeményt író, színházat játszó növendékekhez; másrészt ő az, akihez Medvét komolyabb érzelmi szálak fűzik (vö. 204) – mint Bébét Szeredy Danihoz.

Hogy a tiszthelyettesek közül senkinek sincs keresztnéve, ennek jelentőségét, azt hiszem, egyáltalán nem kell magyaráznom: ők azok, akik legközvetlenebbül képviselik a katonaiskola szellemét.

Befejezésül – mivel a regény tulajdonképpen Szeredy „kérdésére” („*Összeköltöztem Magdával*”(5)) keres választ – azt vizsgálom meg, hogy a nevek szintjén hogyan jelenik meg Szeredy kapcsolata a nőkkel. („*Szórakozásait és mániáit elég komolyan vette, mármint főképp a muzsikát és a képzőművészetet, mégis igazában mindig mással volt elfoglalva. Örökké a nőkkel bajoskodott. (...) Pár heti ismeretség után kétségbevonhatatlanná vált róla, egyszerűen ott volt, jelen volt, mint az óraketyegés vagy a bodzaillat, vagy mint a csillagok az égen, az a tény, hogy jószívű és becsületes ember. Erre érdekes módon buktak a nők.*” (14))

Első szerelme a már említett Barika. („*Tízéves korában fent laktak az Istenhegyi úton, s egy Barika nevű budai kislány barátkozott vele saját kezdeményezésből.*” (36)) Ez a Barika nagyon családias, bensőséges név: hangulatában megidézi mindazt a gyöngédséget, amit ez a kapcsolat Szeredy számára jelentett: „*később, hosszú évekig, azt hittem, nincs is ilyesfajta gyöngédség, csak káprázat volt, rosszul emlékszem, megcsal a távolság és az idő. Ősszel katonaiskolába mentem.*” (37)

Magda tizenhat éves, amikor 1944-ben nagyváradon „*Szeredy már hetek óta rejtegette cselédjeként, mert egy brassai zsidó fényképésznek volt a lánya, minél fogva elhurcolták volna.*”(15) „*csudálatos kis székel cseléd volt, fekete haja benőtt a homlokába, elég hosszú, puha orra volt, seprős pillái szinte összeértek, vékony, finom metszésű szeme kék volt, és mégis őzszzerű*” (u.o.)

Bensőséges kapcsolatukat jelzi, hogy Szeredy a lányt becézve *Magdinak* szólítja:

„– *Add ide azt a kis laposüveget, Magdi.*” (166)

„– *Nem félsz tán, Magdi?*” (u.o.)

Szeredyvel kapcsolatban még egy nő nevét tudjuk: *„Teodóra szép volt, fiatal, gazdag és elegáns, de mindezzel nem érte be, hanem örökösen izgalmakat kavart maga körül.”* (11) Szeredy őt is *“becézi”* – ennek azonban egészen más hangulata van, mint az előző két nő esetében. A kicsinyítő és becéző képzős névváltozat helyett az ő *“beceneve”* keresztnevének rövidített alakja – így olyan, mintha a teljes neve helyett csak a vezetéknévén szólítaná:

„Szeredy felemelte Teodóra állát, egy pillanatig nézte az asszony patakozó könnyeit, aztán irgalmatlanul pofon vágta jobbról, majd pofon vágta balról. (...)

– Bocsáss meg, Teo – mondta Dani halkán. – De könyörögve kérlek, most ne sírj és ne hazudozzál. Erre teljesen alkalmatlan ez a pillanat.” (11–2)

A többi nő nevét nem ismerjük: Szeredy *„negyvenöt éves korára azonban annyira vitte, hogy volt egy felesége, akivel hat éve boldog házasságban élt (...), volt egy szeretője, akivel kilenc éve szerették egymást, és most itt volt még Magda is, akivel tizenhárom éve reménytelenül szerelmesek voltak egymásba, s akivel most összeköltözött.”* (14–5) A feleségén és a szeretőjén kívül (akiket pusztán a Szeredyhez való viszonyuk *“neve”* jelöl, van még egy nő, akinek csak általánosan megjelölő *“nevei”* vannak: a nemzetségére, foglalkozására illetve a nemére utaló kifejezések: *bolgár énekesnő, dizőz, derék lány, nő.* (10. 11)

De hát ki is ez a *‘Dani’*, aki *„Örökösen a nőkkel bajoskodott”* (14)? A Szeredy név a magyar vezetéknévnek egyik legelterjedtebb típusába tartozik: a lakóhely, származási hely, vagy birtok nevéből -i képzővel alkotott nevek közé illeszthető. A Szeredi vagy Szeredai név a Szereda helységnévre vezethető vissza – ez viszont a szerda közszavunkat rejti. A magyar szerda szó szláv eredetű; eredeti jelentése közép – ami indoeurópai alapon összefügg a latin *cor* (szív [főnév] jelentésű) szóval. Természetesen tudom, hogy mindennek valószínűleg semmi köze az írói szándékoltsághoz – az azonban mégis letagadhatatlan, hogy nemcsak az ő számára jelentettek központi kérdést a különböző *“szív-ügyek”*.

FARKAS EDIT

műsoroknak az alcímei – amennyiben voltak –, szinte mind megváltoztak. Véletlen ismétlődés a fenti listában *Jegor Bulicsov...* című Gorkij-tévójáték, hiszen nem állandó műsor. Szintén érdekes még az *Objektív* és a *Törzsasztal* ismétlődése, minthogy ezek lényegében különböző műsorokat takartak 1985-ben, illetve 1995-ben.

Most pedig áttérhetünk a szűken vett címek vizsgálatára. 1985 novemberében 239, míg 1995 novemberében 332 ilyen találtunk. Ez a teljes címjegyzék 46,1%-a, illetve 50,8%-a. Ez azt jelenti, hogy a tíz év alatt észlelhetően lecsökkent főként a felcímek, kisebb részt az alcímek részaránya.

A címek típusai: 1. eseménynevek (ide tartoznak a társművészetek már létező műveinek címei azok televíziós műsorra tűzésükkor, hiszen ezek a televízió szempontjából események) – irodalmi művek (a korábbi filmcímeket is idesoroltam), zenei, sport, illetve egyéb (többnyire politikai); 2. a téma vagy a főszereplő megnevezése; 3. az előzőhöz közeli, de illokúciós aktust is magában foglaló címek; 4. a műsor, a téma vagy a főszereplő valamely tulajdonságát megnevező címek (ezek többnyire tágabb kört határoznak meg a műsor témájánál); 5. utalás a témára vagy a főszereplőre (többnyire metonimikus képek, megfejtésük általában lehetséges, ugyanakkor találékonyságot igényel), ezek lehetnek idézetek, eszközök stb.; 6. egyéb, a fenti kategóriákba nem sorolható címek. (Példák adásától itt most eltekintek, ugyanis az adattárban e kategóriáknak megfelelően sorjáznak a nevek.)

Jellemző a két időszakra a kategóriák előfordulási aránya:

1985			1995	
18	(7,5%)	1.a)	12	(3,6%)
20	(8,4%)	b)	10	(3,0%)
15	(6,3%)	c)	10	(3,0%)
5	(2,1%)	d)	6	(1,8%)
91	(38,1%)	2.	106	(1,9%)
4	(1,7%)	3.	5	(1,5%)
19	(7,9%)	4.	40	(12,0%)
17	(7,1%)	5.	51	(15,4%)
50	(20,9%)	6.	92	(27,7%)

A változások főbb nyomvonalai: az irodalmi, zenei és sporteredetű átvett címek háttérbe szorulása, a témacímek enyhe csökkenése, a tulajdonság-megnevező és egyedi jellegű címek számának emelkedése, az utaló jellegű, metonimikus címek drasztikus növekedése. Ezek háttérében két jelenség húzódhat meg: egyrészt a televízió „népművelő” funkciójának a háttérbe szorulása, ezzel párhuzamosan a társművészetektől való függetlenedése, másrészt pedig egy önálló televíziós metonímia- és szimbólumrendszer kialakulása, mely a rejtélyesebb címek megfejtését lehetővé teszi.

Ha megnézzük, mely fő tömorfémák fordulnak elő legtöbbször a két időszakban, következtetésünket egyértelműen kultúrpolitikai okokra vezethetjük vissza: 1985.: *mű* (8) [többnyire a műsor szóban], *világ* (6), *kép, nemz* [nemzet], *sor, szó, zene, zongora* (5); 1995.: *kép, zene* (11), *ad, nap, tele, világ* (8), *kör, magyar* (7), *magazin* (6), *hír, idő, mű, nagy, ország* (5). Egyrészt ez utóbbi lista sokkal színesebb (nyitás), másrészt más fő értékeket tükröz – a rendszerváltás hű lenyomata.

Fontos változás még a szójátékos címek számának jelentős mérvű növekedése, továbbá a címekben használt idegen elemek számának emelkedése is. A *tele*, illetve *tévé* elemek mindkét korszakban elég jelentősen reprezentáltak – ami a tévé önnépszerűsítésének fontos eszköze.

A címek legfontosabb funkciója a retorika szerint a figyelemfelkeltés – ezt a tévés címadás egyre inkább figyelembe veszi egy szójátékokban és képrendszerében gazdagodó, némiképp belterjes nyelvvel.

Adattár

1985. 11.

Vassza Zselezova

1.a)

1.b)

A bajusz
A farkas szempillái
A kisfiú meg az oroszlánok
Árgyilus és Tündér Ilona
Buci királyfi megpróbáltatik
Csongor és Tünde
Holt lelkek
Hugo von Hoffmannstahl: Akárki
Jegor Bulicsov és a többiek
Macskajáték
Mese az aranyfejszéről
Omar Khájjam: Négysorosok
Pacsirta
Rest Miska
Scserbakov: Nem bánok semmit
sem!
Szép Ernő: Lila ákác
Szindbád
Tündér Lala

Beethoven: Asz-dúr szonáta
Beethoven: IX. szimfónia
Énekel: Peter Dvorsky
Erkel: Ünnepi nyitány
Gálakonzert dr. Sipos Jenő 75.
Születésnapjára
Haydn: C-dúr szimfónia
Helen Schneider Budapesten
Himnusz
Kocsis Zoltán és Rados Ferenc
zongoraestje
Kodály: Gömöri dal, Mátrai képek
Kodály: Liszt Ferenchez
Leo Fall: Pompadour
Liszt: A-dúr zongoraverseny
Liszt: B-A-C-H prelúdium és fuga
Liszt: Esz-dúr zongoraverseny
Molière: Az úrhatnám polgár
Mozart: g-moll vonósötös

Részletek Erkel Ferenc Hunyadi
László és Névtelen hősök című
operájából

Rossiniana

Szokolay Balázs zongorázik

1.c)

BVSC–Spandau 04

Duhla Praha–Tatabányai Bányász

HungarHotels nemzetközi
táncverseny

Legia Warszawa–Videoton

Mexikó '86

Nemzetközi műkorcsolyázó
gálaműsor

Pécsi MSC–Vasas

Rába ETO–RTV Basel

Ritmikus sportgimnasztika

Sakk-matt

Sopiana Kupa

Steaua Bucuresti–Bp. Honvéd

Tatabányai Bányász–Duhla Praha

Tornász világbajnokság

Vasas–BVSC

1.d)

A Jugoszláv Szocialista Szövetségi

Köztársaság nemzeti ünnepén

A Laoszi Népi Demokratikus

Köztársaság nemzeti ünnepén

A nagy októberi szocialista

forradalom évfordulójára

Kapcsoljuk az Operaházat

Kapcsoljuk Moszkvát!

2.

A Biblia világa

Agrárvilág

A gyermek, mint utas

A hét műtárgya

A Kis-Balaton

A közönségszolgálat tájékoztatója

A meghívott halál

A nemzet könyvtára

Angol nyelv

A Ngu Hau heggy

A nyelv világa

Aprók tánca

Áruházak ajánlata

A Tv Galériája

A Tv Zenei Klubja

Autó-motorsport

Az iskolateremtő Noszkay Aurél
professzor

Az ókori Hellász

A zongoránál Fényes Szabolcs

Balettalbum

Ballett-tükör

Baranyai horgászvizek

Bevezető

Borsos Miklós művei

Dong Nai kerámia

Ecranul Nostru

Egészségünkért

Elmebajnokság

Építők kérték...

F-eltalált tárgyak

Fiatalok pályaközelben

Francia nyelv

Három nap tévéműsora

Hírek

Híres magyar könyvtárak

Hírháttér

Ifjúsági centrum

Iskolatévé

Jogi esetek

Johann Sebastian Bach

József Attila kortársai
 Képek a világgazdaságból
 Képiúság
 Kézilabda 1x1
 Koszó bácsi milliói
 Körzeti adások
 Kukori és Kotkoda
 Látogatóban
 MAFILM-magazin
 Magellán
 Magyar népmesék
 Marci és a kapitány
 „Meghívó”
 Mi és a számítógép
 Mükénéi monarchiák
 Műsorainkat ajánljuk
 Műsorismertetés
 Műteremben
 Nánási László-portré
 Naša Obrazovka
 Naš Ekran
 Német nyelv
 Nótaszó
 Olvassatok mindennap!
 Öt nap háború nélkül
 Ötven éve énekel Szalay László
 Pályaelhagyók
 Pedagógusok fóruma
 Péntek esti randevú
 Portré – háttérben virágokkal
 Régi órák
 Reklám
 Sportmúzeum
 Suomi – film – jegyzetek
 Századunk
 Színházról néhány percben
 Szociális otthonok, 1985.
 Szól a nótá
 Szó, zene, kép
 Tájak, városok, emberek

Telesport
 Tévétorna
 Tízen túliak társasága
 Tv-híradó
 Unser Bildschirm
 Utahi utak
 Ünnepi köszöntő
 Vendégünk volt a Musica Humana
 együttes
 Versek zenéről
 Vers – mindenkinek
 Vietnam ősi földje

3.

Képmagnósok, figyelem!
 Miből élünk?
 Mi legyenek?
 Utazz velünk Magyarországon!

4.

A betűk szerlmese
 A bolygó muzsikás
 „A magyar lantos”
 A tengerszülte ország
 Az énekmester
 Boldogok szigete
 Életem szigetei
 Még megmenthető!
 Panoráma
 Parabola
 Sorstársak
 Szemtől szemben
 Természetbarát
 Tiszta égbolt
 Unokáink is látni fogják...
 Útravaló
 Zene-bona
 Zenebutik

Zsebtévé

5.

Adni érdemes...
Ah, Amerika!
A 28-as csapó
Anyám tanította
Balettcipő
Békestratégia
Családi kör
Csali
Csíz...
Diagnózis
Egy hang és néhány maszk
„Én táncolnék veled...”
„Illúzió a szerelem”
Kék fény
Kockázat
Színözön
Törzsasztal

6.

Ablak
A Hét
A madarak már visszatértek
A nevem:
Az írnok alászáll az alvilágba
„Búcsú a fegyverektől”, azaz...
Budapest–Wien
Cimbora
Cimboraság
Delta
Édenkert
Égrendező ablak
Egy szó, mint száz!
Erkel
Felkínálom
Genius foci

Gondolkodó
Hagyományok és kérdőjelek
Hatvanhat
Idesüss!
Kalendárium
Kamera
Kapcsoltam...
Kicsi a Bors...
Kőbe vésve
Kuckó
Legyen szerencsénk!
Majd belejössz, Pistám
Mindent egy helyen!
Mini-Stúrió '85
Mitiók
Mutató
Nemcsak Nőknek!
Nem hadijelentés
Nézze meg az ember!
Objektív
Perpetuum mobile
Postafiók 250.
Pulzus
Stúdió '85
Szabadpolc
Szél fuvatlan nem indul
Szép Szó
Telefere
Teleráma
Tv-tükör
Új Reflektor Magazin
Útjelzők
Vár állott...
„...volt egyszer egy ember”

1995. 11.

1.a)

A Danaida

A fáklya

A kínai

Arthur Miller: Az ügynök halála

Bárány Tamás: Asszonyok mesélik

Benedek Katalin: A vendég

Dorottya

Körhinta

Puskin utolsó napjai

Sean O'Casey: A kezdet vége

Talpalatnyi föld

1.b)

Bartók Béla és a Budapesti

Filharmóniai Társaság

D. Gabrieli: D-dúr szonáta

Humorista kerestetik

HVS különkiadás

Időjárás

„Így szól az Úr!”

Információk

Informatika

I. S.

Iskolák a láthatáron

Ízes ételek

Jani házhoz megy

Játékos bestiárium A-tól Z-ig

Jegor Bulicsov és a többiek

Jertek, imádjuk Krisztust!

Jó éjt, királyfi!

Jó reggelt adj, Istenem!

Juli-suli

Kalácsa Folkfesztivál

Kovács Kati a Budai Parkszínpadon

Lehár: A víg özvegy

„Mindig kell egy barát”

Oratórium-est

Pintér Györgyi nótafelvételeiből

Tolcsnay László dalai

Világstárok az Operában

1.c)

Csepel-SC-MTK

FTC-Grasshoppers

FTC-Kispest HFC

FTC-Real Madrid

Labdarúgó-kupanap

Magyarország-Izland

Magyarország-Macedónia

Országos cslegáncsbajnokság

UTE-Vasas C. Vigadó

UTE-Vasas SC

1.d)

Cinéma du Réel

Horn Gyula miniszterelnök

televíziós sajtókonferenciája

Közvetítés a Parlament üléséről

Oscar Junior

Tégy a gyűlölet ellen – zenével

TS Nagymarás

2.

A film és...

Agyunk titkai élőben

A képzőművészet ma

A magyar irodalom képes története

A Nap

Arborétumok, gyűjteményes kertek

Autó 2

A világ nagy futballklubjai

Az Európai Utas Münchenben

Azok a csodálatos állatok

BACI-LESen a Lifeboyjal

Balaton

Beszélgetés az alkotókkal

Csodálatos Föld

Csokonai élet-játék

Deutschlandspiegel
Európai üzleti asszisztens
Ezredforduló
Ezredvégi beszélgetések
Fábri Zoltán
Família Kft.
Félix
Filmajánló
Flóra néni
Focilesen
Gazdaképző
Gazdasági ábécé
Gazdatévé
Gazdit keresünk
Góóól...
Görögünnep
Gyorssegély
Hamburgar – szürkemarhaból?
(H)arcképek
Harcművészetek
Háros
Hetven éves a Magyar Rádió
Hidak
Híradó
Hírek
Katolikus krónika
Képűjság
Kicsi és Nagy
Kis esti zene
Kisváros
Klip-mix
Korkép
Kormányőrök
Kölyök
Kölyökidő
Kölyökidő-délelőtt
Könyvvilág
Környezetünk hírei
Körzeti híradók
Körzeti magazinok

Lepkehálós expedíció
Magyarország ma
Magyar tudományos Afrika
expedíció
Mesélő cégtáblák
Meteorológia
Michael és Randy
Mint (a) NAT
Mit ér az ember, ha vidéki?
Mizujs a Lurkó-kupa körül?
Mozivarázs
Műsorajánlat
Műsorismertetés
Naprakész gondolatok a
tudományról
Negyven perc Arthur Millerrel
Nemzetiségi magazinok
Néprajzi értékeink
Népszerű dallamok
Népzenei magazin
Népzenei összeállítás
Nyitott stúdió
Olimpiai arcképcsarnok
Öt perc próza
Öveges József-portré
Parlamenti napló
PC-abc
Real Madrid
Reklám
Sajtóklub
Sportműsor
Süni és barátai
Szépteremtő Páll család
Szolidaritásból a börtönbe
Szombat déli arckép
Szüreti mulatság Hévízen
Teleautó
Telebingó
Telesport
Teleszák

Telis-telivideo '95
Tenderbontás
TOP-40
Történelmi lecke 1956.
Ürgammák
Üzlet
Válszolunk...
Vallásosság a XX. században
Városok gyerek szemmel
Vasárnapi vers
Welcome to Hungary!
Zene, zene, zene
Zsuzsa

3.

Akarsz-e bohóc lenni?
Gyerünk a moziba be!
Miért pont Bartók?
Nevetni kell, ennyi az egész...
Olvassuk újra!

4.

A férfi, aki tetszik nekünk...
A hegy kapujában
A karmester felénk fordul
Akinek ablaka van a világra
Akit a vihar felkapott
„Aki tegezi a századelőt...”
A múltnak kútja
A peregrinus
Bestseller
Brit posta
Civil kurázsi
Csendes forradalmár
Csillebérci örökmozgó
Egy utolsó mohikán
Gubancok
Határtól határig

Hazanéző
Hogy is van ez?
Képhiba
Képjáték
Kérdezz! Felelek
Kriminális
Leg... leg... leg...
Lírai rekviem
Magyarországról jövök – kamerával
Márkás históriák
Nagy idők TANÚja
Napjaink
Őn dönt
Panoráma
Parabola
Paraszt rondó
Rajnán innen, Dunán túl...
Segítőtárs
Segítség!
Sorstársak
Szókimondó
Zenebutik – Zenehíd
Zenelánc
Zene-óra

5.

A Biblia kincsiből vegyél!
Advent
„Aki egyszer a szemedbe nézett...”
A kölcsönkapott Föld
Alpok–Duna–Adria
A pénz beszél
Attól én még férfi vagyok...
A tudás a legjobb befektetés
„...Az én váram”
Az utódok reménysége
Csellengők
Éjjeli menedék
Életjel

„Engedjétek hozzám!...”

Évgyűrűk

Fűben-fában

hANGOLka

Három kívánság

Hattyúk tava

Helló, világ!

Hitel, Világ, Stádium

Kefelevonat

Kékpercek

„Kérdezd az időseket, hogy mondják
el...”

Kerengő

Kézirat

Kormányváró

Laptár

Lyukasóra

Múlt-kor

Múzsa

Natura magazin

„Őrizz és emlékezz...”

Örömhír

Picasso-K kalandjai

Próba felvétel

Repeta

Szerencsekerék

Szócső

Telepakk

Tévémagiszter

Törzsasztal

Ujjé, a Ligetben

Úton

Vastaps

Virágok és harangok

Vitéz László vándorútján

Vivente e moriante

Vízöntő

Zenéről – „papucsban”

Zöld béka

6.

Ablak

A Hét

Álljunk meg egy szóra!

Álom és valóság

A lyoni omnibusz

Amőba

Apropó

Aréna

A siker kapujában

Átfogó

Az aranyhármas

Az éjszaka

Cimbora

Csak egy telefon

„Csipisüti”

Csiribá

Csízio

Csúzli

Delta

Desszert

Dimenzió

Drehscheibe Europa

Édesanyám, lelkem

Égből pottyant délelőtti

Égből pottyant mesék

Egy nap...

Eső helyett...

Eszterlanc

Euroclick

Ez van, Azarel

Felkínálom

Háló

Hangtárs

7színvilág

Hol-mi?

Kalandra, dry!

Kalendárium 1995

Kánon

Kisvilág
Kok-tél
Körkép
Körző
Kuckó
Labirintus
Látványtár-ház
Lehetetlen?
Leporelló
Marionett
Médiamix
Megáll az ész!
Micimackó-klub
Mindent vagy semmit!
Mi történt...
Most
Musicbox
Nagy (Golda és Róza)
Nap-kelte
Nézőpont
Nytított száj
Objektív
Ó-Európa
Ombudsnő – Nőmagazin
Orgonavirág...
Palackposta
Reflex

RÉS
„Sólyomének”
Spiritusz
Stúdió '95
Szieszta
Szomszédok
Szó van róla
Szőnyegbe csavarva
Sztáro(c)k
Szülőföldjeim
Tanúságtevők
Téka
Testközelben
15 perc
Tízórai
Töltsön velem egy órát!
Tranzit
TS – Sportvarázs
Uborka
Új Reflektor Magazin
Unokáink is látni fogják
Útmutató
Ütköző
Valahol Oroszországban
Vastyúk is talál szeget
Videák
„Visszaemlékezés”

MÁRTONFI ATTILA

Intézménynevek az 1950-es években

Az intézménynevekkel foglalkozó szakirodalom (J. SOLTÉSZ KATALIN, A tulajdonnév funkciója és jelentése. Bp., 1979.; Az egyéb tulajdonnévfajták kutatásának helyzete és feladatai. MNYTK. 160: 219; BACHÁT LÁSZLÓ, Az intézménynevek jelentéstani problémái. NytudÉrt. 83: 51) alapján véve a

társadalmi, gazdasági, politikai és kulturális élet hivatalosan bejegyzett társulásait sorolja e névcsoportba. Hajdú Mihály viszont azt javasolja, hogy ki kell tágítani az intézmény fogalmát, „s nagybetűvel kell kezdenünk minden rendszeres emberi csoportosulás nevét, akár hivatalos, akár bejegyzetlen név is az” (Magyar tulajdonnevek. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 1994. 68).

Az intézmények neve általában tudatos névadás eredménye, s a név kiválasztásakor a névadók különböző szempontokat vesznek figyelembe. Előadásomban¹ az 1950-es évek első felének sajtótermékeiben (Szabad Nép, Szabad Föld, Szabad Ifjúság, Szabadságharcos) előforduló intézménynevek két olyan csoportját mutatom be, amelyek jól szemléltetik ezt a névadást. Mivel a jelzett időszak újságjainak nagy részét a gazdasággal, termeléssel foglalkozó írások töltötték meg, így a vizsgált nevek is e körből származnak.

I. Ipari tevékenységgel foglalkozó intézmények

A nevek felépítésük alapján igen különbözőek. Az egyes csoportok elkülönítésében és jellemzésében ezt igyekszem szemléltetni.

1. A gazdasági egység telephelyét + az ott előállított termékeket megnevező nevek (a helynév betűrendje szerinti felsorolásban az újságban használt alakban):

Borsodi Vegyikombinát, Diósgyőri Gépgyár, Győri Fonóda, Győri Vagongyár, Herendi Porcelángyár, Kelenföldi Textilkombinát, Kispesti Textilgyár, Óbudai Fehéritő, Salgótarjáni Acélgár, Szentgotthárdi Kasza gyár (!), Szombathelyi Cipőgyár, Újszegedi Kendergyár stb. (Vö. ANTALNÉ SZABÓ ÁGNES, Névírás–szociológia az intézménynevekben. MND. 28.)

2. NV (Nemzeti Vállalat) rövidítéssel alakult nevek:

Alumínium NV., 1. számú Autójavító NV, Bőrművek N.V., Bútor NV, Épületszerelő N.V., Fémáru és Szerszámgépgyár NV, Fémtömegcikkművek NV, Kőbányai Középítési NV, Szellőzőművek NV, Szolnoki Járműjavító NV, Vegyi és Porfestékipari N.V. stb.

3. Egyedítő jelzővel ellátott nevek

E névelem funkciója a megkülönböztetés, az azonosítás és egyedítés (Vö. J. SOLTÉSZ KATALIN, Személynevek az intézménynevekben: NÉ. 5: 34). A megkülönböztető elem különböző szófajú és szerkezetű:

a) Személynév

Az 1945 előtti névadás és névhasználati gyakorlatnak megfelelően az intézménynévben szerepel a gyártulajdonos neve: *Felten*-gyár, *Ganz* Hajógyár, *Ganz* Villamossági gyár, *Láng* Gépgyár, *Mauthner* bőrgyár, *Rossemann*-gyár,

¹ Elhangzott az V. magyar névtudományi konferencián (1995. aug. 28–31).

Siemens-gyár, *Wolffner* (!) gyár, *WM* (Weiss Manfréd)-gyár, *Zsolnay* Porcelángyár:

A felsorolt nevek közül csak néhány (pl. Ganz, Láng) marad meg az intézménynévben, mert új nevekkal cserélik ki őket, amint ezt az alábbi példák mutatják: „Lelkes, izzó hangulatú röpgyűléseken határozták el *Vörös Csepel* dolgozói, hogy megválnak *Weiss Manfréd* báró nevétől, amelyhez annyi szomorú emlékü, keserű gyűlöletük fűzte őket az elnyomás éveiben. Most már *Rákosi Mátyás Ipari Kombínát* a csepeli hatalmas gyár neve” (Szabadságharcos 1950. márc. 28). A továbbiakban *Rákosi Mátyás Művek*, *Rákosi Művek*, *Rákosi Mátyás Vas- és Fémmű*, *Rákosi Mátyás Gépgyárak* formában szerepel ez a név. „Péntek délután nagy ünnepe volt a *Ganz Hajógyárnak*. A dolgozók egyöntetű kérésére *Gh. Gheorghiu Dej* elvtársnak, a román nép nagy fiának nevét kapta az üzem” (Szabad Ifjúság 1952. júl. 12). A következő ismert személyiségek neve fordul még elő gyárak nevében: diósgyőri *Lenin* Kohászai Művek, *Sztálin* Vasmű, *Klement Gottwald* Villamossági Gyár, győri *Wilhelm Pieck* Vagon- és Gépgyár. Két esetben pedig a magyar munkásmozgalom hőseinek neve szerepel megkülönböztető elemként: *Hámán Kató* Fűtőház, *Landler Jenő* Járműjavító (Vö. J. SOLTÉSZ KATALIN: NÉ 5: 37).

b) Egyéb tulajdonnevek is szerepelnek néhány intézménynévben:

Hungária Vegyi és Kohóművek, *Duna* Cipőgyár, *Danuvia* Finommechanikai és Szerszámgyár N.V., *Ikarus*-gyár, *Orion*-gyár stb.

c) Történelmi eseményre utaló dátum:

Május 1 Ruhagyár, *Április 4* Gépgyár, *November 7* Erőmű.

d) A szocialista forradalom szimbólumai:

Vörös Proletár szerszámgépgyár, *Vörös Csillag* Traktorgyár, *Vörös Szikra* üzem, *Vörös Október* Ruhagyár.

A bemutatott nevek teljes formájukban csak a hivatalos megnevezéskor, egyébként rövidebb, gyakran mindössze egy névelem felhasználásával szerepelnek. A beszédhelyzetben, ill. kontextusban azonban így is teljes értékűek: „Most azonban valóságos erjedés indult meg a *WM*-ben, a *Hofher*-ben, *MÁVAG*-ban, a *Gammá*-ban, a *Rossemann*-ban” (Szabad Nép 1950. jan. 8).

II. Mezőgazdasági intézmények

Azok a gazdasági egységek tartoznak ide, amelyek az 1945 utáni Magyarország mezőgazdaságát több évtizeden át meghatározták.

1. Állami gazdaságok

Névhasználatukra jellemző, hogy nevükben a földrajzi névelem *-i* képzős alakja tölti be az egyedítő, megkülönböztető funkciót, s csak ezt a névelemet

írják nagybetűvel: *Alsóbogáti* állami gazdaság, *Hildpusztai* állami gazdaság, *Juhépusztai* állami gazdaság, *Mezőhegyesi* állami gazdaság, *Nyírmadai* állami gazdaság stb. Csak ritkán fordul elő más megkülönböztető elem: *Április 4* állami gazdaság (Szabad nép 1954. szept. 26).

2. Termelőszövetkezetek

Ezek mindegyike felvett valamilyen nevet a következő idézetben olvasottakhoz hasonlóan: „Négy éve annak, hogy Katymáron a dolgozó parasztok egy része elhatározta: rátér a szövetkezés útjára: Adjuk a termelőcsoportnak a *Sztahanov* nevet. Ez a név emlékeztessen bennünket arra, hogy csak olyan lehet a tsz tagja, aki kiváló munkát végez” (Szabad Ifjúság 1953. febr. 8). A tsz-mozgalom első időszakában ilyen nevekkal találkozhatunk az újságokban. (A későbbi évek névhasználatáról kitűnő összefoglalás olvasható SOLYMÁR IMRE, Mezőgazdasági termelőszövetkezetek Magyarországon [MND. 10] c. munkájában.)

a) Személynévvel alakult tsz név

Mivel egy-egy személynévvel nagyon sok tsz alakult az országban, ezért ezekhez külön egyeditő elem, a földrajzi név -i képzős alakja kapcsolódik. Az újságokban is így szerepelnek, ezért zárójelben én is megadom a helyneveket.

– Magyar történelmi személyek

Petőfi (Acsád, Balmazújváros, Borsodivánka, Jánoshalma, Felnémet, Kevermes, Örménykút, Páty, Szentmártonkátá, Tiszabő, Zákányszék); *Dózsa* (Bia, Dömsöd, Ibrány, Karcsa, Kiskunfélegyháza, Kisújszállás, Nagysimony, Örvény, Szederkény); *Táncsics* (Cegléd, Jászkisér, Kisújszállás, Majs, Mihályi, Szarvas, Túrkeve); *Kossuth* (Bóly, Halász, Jánoshalma, Jászkisér, Királyegyháza); *Rákóczi* (Földes, Pilis); *Zalka Máté* (Körösladány, Kunmárton); *Ságvári* (Ivánbattyán); *Sallai* (Mezőtúr); *Árpád* (Bóly.); *Ady* (Kisújszállás).

– Orosz történelmi személyek

Lenin (Balmazújváros, Röske, Sarkad-Feketeér, Tass); *Sztálin* (Cegléd, Nádudvar); *Micsurin* (Atház, Balf); *Sztahanov* (Egyek, Katymár) *Cservenkov* (Üröm).

Az itt tapasztalható gyakorisági sorrend, az egyes nevek megterheltsége nagyjából hasonlóan alakul 1962/63-ban is (Vö. Solymár I.: MND. 10: 27).

b) A felszabadulásra utaló nevek

Szabadság (Balatonederics, Dunakömlőd, Karcag, Nagyoroszi, Sávoly); *Felszabadulás* (Szeged); *Szabad Nép* (Mezőtúr); *Szabad Föld* (Jászkisér, Szombathely); *Szabad Tisza* (Szeged); *Szabad Május 1* (Ágasegyháza).

c) A szocialista forradalom szimbólumai

Vörös Csillag (Balmazújváros, Baracska, Barcs, Budaörs, Cegléd, Fegyvernek, Füzesgyarmat, Hajdúböszörmény, Kerta, Kocsord, Kuncsorba, Lajosmizse,

Túrkeve); *Vörös Október* (Kuncsorba, Rácalmás); *Vörös Hajnal* (Sárbogárd); *Keleti Fény* (Pálmonostor, Tápiószele).

d) A megváltozott életre, a jövőre utaló nevek

Béke (Biatorbágy, Bezedek, Enying, Hódmezővásárhely, Kenderes, Pár, Somberek); *Tartós Béke* (Magyarbóly); *Új Élet* (Bár, Győr, Mélykút, Nagykanizsa, Szamoskér, Tiszaörs); *Új utakon járó* (Kék); *Új Barázda* (Nemeskolta); *Virágzó* (Kisbér); *Úttörő* (Alattyán, Kemenesszentmárton, Makó, Ordacsehi); *Előre* (Komárom, Möcsény); *Haladás* (Sopron); *Alkotmány* (Fülöpjakab, Kékesd, Lipód); *Első Ötéves Terv* (Répáspuszta).

e) Történelmi eseményre utaló nevek

December 21 (Kátoly, Möcsény); *II. Kongresszus* (Izsák).

f) A földművelés szimbólumai

Búzakalász (Magyaratád, Pusztagegres) *Ezüst Kalász* (Kőtelek); *Jó Gazda* (Répcelak).

g) Szovjet reáliákra utaló nevek

Iffú Gárda (Kiskiráltság, Öreglak, Püspökladány); *Komszomol* (Gyálarét).

A bemutatott névanyag, amely korántsem teljes, véleményem szerint jól tükrözi az adott időszakban érvényesülő tendenciákat: bizonyos nevek megőrzését, mások megváltoztatását és új nevek adását. Az ipari vállalatok, gyárak, üzemek megnevezésében a működési helyre és a tevékenységre utaló elemekből álló intézménynevek vannak többségben. A korábbi gyártulajdonos nevével alakult intézményneveket – néhány kivételtől eltekintve – a „korhoz igazítják”, azaz a kor ideológiája szerinti pozitív személyek nevével cserélik ki a régi neveket. Ugyanez a szempont érvényesül a személynévvel alkotott tsz-nevek kiválasztásában is, de ezt bizonyítják a most nem tárgyalt kulturális intézménynevek is (pl. *Koltói Anna* gimnázium; *Kilián György* repülőhajózó tisztiiskola; miskolci *Rákosi Mátyás* Nehézipari Műszaki Egyetem; *Rákosi Mátyás* Kultúrház, stb.). Az intézménynevekben korábban és azóta sem tapasztalt mennyiségben jelenik meg személynév a megnevezett személy példaképül állítása, illetve a rá való emlékezés céljából. Ha a vizsgált névanyagot összehasonlítjuk a korabeli orosz/szovjet intézménynevekkel, nagy hasonlóságot tapasztalunk. Ez pedig azt jelenti, hogy az új intézménynevek alkotásában is tapasztalható a „szovjet valóság” hatása és követése. Tekintettel arra, hogy a fent nevezett intézmények nagy része az utóbbi években megszűnt vagy átalakult, illetve nevet változtatott, a bemutatott nevek dokumentumértékűek is lehetnek.

P. CSIGE KATALIN

1996 folyamán jelent meg Kálnási Árpád Szatmári helynévtípusok és történeti rétegződésük című könyve. A kötet bemutatása Debrecenben és Nyírbátorban történt meg 1996 őszén. Az *Esemény* rovat az ezeken a bemutatókon elhangzott előadásokat tartalmazza.

A területi helynévkutatásról

Örömmel állapíthatjuk meg, hogy az utóbbi időben nemcsak Magyarországon általában, s nemcsak a Dunántúlon (Zala, Vas vagy Baranya megyében), hanem az ország keleti felében is meglehetősen nagy lendülettel indult meg a nevek kutatása. Erről számos önálló kiadvány tanúskodik, amelyek nem megyénként, hanem járásonként és vaskos terjedelemben mutatják be például a baktalórántházi, a nyírbátori, a mátészalkai, a fehérgyarmati, a csengeri stb. járás, vagy éppen egy-egy település földrajzi névanyagát.

Számunkra különösen fontos, hogy helyi kutatók jóvoltából talán Szatmárban haladt előre a munka legjobban, mivel neves kutatók származtak el onnan, akik az egyetem elvégzése után kitartó szorgalommal és nagyszerű hozzáértéssel karolták fel a vidék, a régió névanyagának összegyűjtését és szakszerű feldolgozását.

Ha a gyűjtések mellé pedig olyan munka is társul, mint például KÁLNÁSI ÁRPÁD könyve, amely a szatmári helynévtípusok elkülönítésén túl a nevek történeti rétegződésének vizsgálatát is felvállalja, akkor kétszeresen kell örülnünk. Ezt a munkát végezte el, és tette közzé a millicentenárium évében „Szatmári helynévtípusok és történeti rétegződésük” címmel (Debrecen, 1996).

Azt hiszem, hogy BÁRCZI GÉZÁNAK, az egykori híres debreceni (majd budapesti) nyelvész-névtanos professzornak 1963-ban írt sorait nemcsak elvben helyeselte a kelet-magyarországi tudományos társadalom, hanem megragadta a pusztulót, mentette, illetőleg menti ma is a veszendőt, és feltárja a jelent, ahogy azt ő óhajtotta.

A szatmári részek, a történeti Magyarországnak ez az érdekes és sajátos vidéke gazdag, változatos névanyagot őrzött meg. A szerző tehát jó névanyagra támaszkodva tesz sikeres kísérletet a mai (szinkrón) tipológiai és a helynévtörténeti rétegek szembeállítására. A mai állapot kialakulása – ahogy a szerző is megjegyzi –, hosszú társadalmi-történelmi folyamat eredménye, s az egyes nevek, névtípusok igen régen, mások később, azaz más-más történelmi korban kerültek a nevek közé. „Ezek elkülönítését, korszakok szerinti bemutatását és a szinkrón rendszerben elfoglalt helyüknek ... a meghatározását” (l. i. m. 7) tekintette feladatának KÁLNÁSI ÁRPÁD.

Úgy gondolom, hogy a millecenáriumi éve a legalkalmasabb keret arra, hogy a névtudomány, a nyelvtudomány, az itt és most is előadást vállaló kollégáink: DR. SEBESTYÉN ÁRPÁD egyetemi tanár, DR. TAKÁCS PÉTER, DR. MEZŐ ANDRÁS és DR. DANKÓ IMRE egyetemi tanszékvezetők velünk együtt róják le hálájukat őseink iránt, azok iránt, akik nemcsak hazát találtak számunkra, hanem mindent elkövettek, hogy képességeikhez és lehetőségeikhez mértelen felvirágoztassák, megőrizték és átadják azt a dolgos, küzdeni képes fiatalabb nemzedéknek. A mai nemzedék felelősségét átérezzük, s úgy gondoljuk, a leghasznosabb tett a munka, a kutatás lehet.

NYÍRKOS ISTVÁN

Kálnási Árpád: Szatmári helynévtípusok és történeti rétegződésük

Megnevezni a tárgyakat, helyeket, eszméket, az élőlények cselekedeteit, a változásokat, kezdettől fogva lényege az emberi minőségnek. Ezért a nyelv, a szókincs vizsgálata, régtől foglalkoztatja nemcsak a nyelvészeket, hanem a történészeket is. Ma már evidencia, hogy a finnugor nyelvrokonság, az őshazakutatás elképzelhetetlen a nyelvészek közreműködése nélkül. A nyelvészet új terrénuma, a helynévkutatás pedig a társadalom- és gazdaságtörténeti kutatás alapvető forrás-bázisává emelte nyelvkincsünk ezen lokalizálható rétegét. Nagy eszméi, politikai váltások, átrendeződések épp úgy visszaköszönnek a nevek világában, mint az emberi tevékenység gazdasági szférája. Középkori és újkori bányászatunk, a belterjes istállózás általánossá válásáig az állattenyésztésünk jellemzői, a szántó-vető foglalkozás és a kertművelés, a szőlőtermesztés, a kapás- és ipari növények térhódítása, a gyümölcsstermesztés változásai nemcsak

urbáriumokban, földesúri contractusokban, uradalmak gazdasági irataiban, dikális összeírásokban, adólajstromokban rétegződnek történeti forrásbázissá, hanem a mikrotársadalmak, a falusi és mezővárosi, városi közösségek helynévadási szokásaiban is. Az emberi létezés történetének írott és tárgyi emlékei mellé – az elmúlt évtizedek dicséretes bőségű, de mindig nem teljes nyelvészeti gyűjtőmunkája – egyenrangú forrássá emelte a helynevek tárházát. Akkor vált ez a történészek számára evidenciává, amikor a politikai- és hadtörténeti vizsgálódások mellett polgárjogot nyert a helytörténeti kutatás, és a historikusok elé tárult a történelmileg létező ember hétköznapi világa, létért, megélhetésért és megmaradásért folytatott küzdelme.

Be kell vallanunk, hogy először nyelvészeink hívták fel a figyelmet a szavak, nevek világára, mint történeti forrásra, s a történészek csak ezt követően ismerték fel ennek jelentőségét. Bizonyítja ezt a finnugor nyelvrokonság historiográfiája is. Szólnunk kell azonban arról is, hogy a korszerű településtörténeti- és agrártörténeti kutatás már párhuzamosan futott a helynevek fontosságának nyelvészeti hangsúlyozásával, sőt olykor az agrártörténészek türelmetlensége ösztönözte a nyelvészeket újabb- és újabb gyűjtőmunka fáradságainak vállalására, serkentésére. Kár lenne ebben a körben eltitkolni, hogy Szabó István falu- és agrártörténeti kutatásai is befolyásolták Bárczi Géza professzort, mikor 1963-ban kiadta a „tudósi parancsot”: „Gyűjteni, gyűjteni, gyűjteni! Megragadni a pusztulót, menteni a veszendőt, feltárni a jelent, melyben múlt és jövő ölelkezik”.

Ennek a parancsnak vagy egyéb elvárásnak engedelmeskedett-e KÁLNÁSI ÁRPÁD, JAKAB LÁSZLÓ és SEBESTYÉN ÁRPÁD, amikor négy hajdani közigazgatási egység, négy járás – a fehérgyarmati, nyírbátori, mátészalkai, csengeri – földrajzi neveit összegyűjtötték?! Ne firtassuk.

Történészként inkább örvendezzünk annak, hogy 104 településről 35 372 nevet és névváltozatot mentettek meg az enyészettől, és választott tudományuk belső törvényeit követő feldolgozás és értékelés mellett ezt a gazdag adattárat a történészek számára is nélkülözhetetlen forrásbázissá emelték.

A földrajzi helynevek e gazdag tárházában politika-, had-, ipar-, gazdaság-, település-, vallás- és közigazgatás-történettel foglalkozó szakember egyforma bőséggel talál forrást, kutatni és értelmezni való adatot. Léven azonban a térség egészen az 1960-as évek elejéig-közepéig agrárvidék, leginkább az agrártörténészek figyelmét érdemli meg a négy kötetben publikált anyag, mint ahogyan a négy kötet anyagának és a hozzájuk kapcsolható egyéb gyűjtéseknek (Mező András, Maksai Ferenc, Pesty Frigyes, Mándy István, Kiss Kálmán, Szirmay Antal, Borovszky Samu) a rendszerezésére, tipologizálására és történeti rétegződésére vonatkozó vizsgálatait során Kálnási Árpádnak is leginkább az agrártörténészek eredményeit kellett szem előtt tartania és

hasznosítania. A kölcsönösség leginkább e szférában evidencia. Mielőtt szólnánk a négy járás földrajzi neveinek és a térség agrártörténetének összefüggéseiről, történeti rétegződéséről és jellemzőiről, meg kell említenünk, hogy a „felgyűjtött” térség a változást felgyorsító, a helynevek cseréjét sürgető, gyorsabban polgárosodó vidékeknek mindig a perifériáján volt, tehát archaikusabb állapotot őriznek mind a társadalmi viszonyok, mind a névanyag, mind a gazdálkodás jellemzői, mint a centrum-jellegű tájegységek. Ez a jellemző különösen értékessé teszi az adattárat, de visszatükröződik ez a feldolgozásban is.

Agrártörténeti adalékot, forrást a Kálnási Árpád által tipologizált településnevek épp úgy őriznek, mint a belterületi, méginkább a határrész-, víz- és tanyanevek. Nem függetlenek a létesítménynevek sem az agrártörténeti vonatkozástól. A határrésznevek a gazdálkodás ágazatai, a növénytermesztés, állattartás, kertművelés, szőlő- és gyümölcstermelés jellemzői mellett visszatükrözik a táji adottság kényszere mellett a történelemben cselekvő közösségek találékonyságát, a lokális adottságokat kihasználó ötletgazdagságát épp úgy, mint a természeti feltételeket megváltoztató cselekményeket is.

A Kálnási Árpád és tudós társai által felgyűjtött táj egy erdőben, vízfolyásokban, folyókban, patakokban, tavakban, morotvákban, mocsarakban, homokos lankákban, dombokban gazdag vidék, ahol a megélhetésért és megmaradásért küzdő lakosoknak a 18. századtól gyarapodó népesség okán egyre gyakrabban kellett erdőirtáshoz, a folyók, patakok vizét visszaszorító gátépítéshez folyamodniuk, sőt az Ecsedi láp lecsapolását is megkísérteniük. Mindezek nyoma visszatükröződik a helynévanyagban. A szikes, székes Nyaldosó, Nyalós néven lokalizálható térségek, határrészek is egyre inkább beépültek a paraszti gazdaság rendszerébe. Az állatok szózásában játszottak fontos szerepet, s olykor emberi fogyasztásra szükséges sőt is szolgáltatottak.

Külön vizsgálat tárgyát kell majd képezniük agrártörténészek részéről a kutak, azok megjelenése, kronológiai datálása. 1772-ben ugyanis a Kálnási Árpád által vizsgált térségben a határban és a legelőkön még nem voltak kutak. Ugyanez a helyzet az úrbéres minősítésű helynevekkel. Ezek szinte bizonyíthatóan a Mária Terézia féle úrbérrendezést követő határregulációk alkalmával keletkeztek. A vizsgált térségben ez a folyamat az 1830-as évektől gyorsul fel, s az 1850-es években kényszerűséggé válik, hogy polgárjogot nyerjen a telekkönyvezhető szabadrendelkezésű magántulajdon.

Itt meg kell állnunk egy szóra. Jövendő helynévgyűjtőknek, helynévi anyagot értékelő, vizsgáló nyelvészeknek is érdemes megfontolni: nem lenne-e célszerű a korszakhatárok megállapításánál az 1848–1849-es cezúrát bevezetni. Ha már a „pusztásodás és a betelepítések kora” olyan jellemzőket tükröz, hogy joggal kezelhető külön periódusként, a falusi társadalom számára még két

ennyire fontos cezúra húzható meg. Egyik a Mária Terézia-féle úrbérrendezés, a másik a jobbágyvilágot felszámoló 1848-as törvényhozás. Igaz, hogy a helynévadásban ezek az események csak késve tükröződnek, de mindkettő olyan változást indukál, amelyik helynévadási változásokban is új minőséget, új jellemzőt eredményez.

A Mária Terézia-féle úrbérrendezést követő határregulációk választják külön a nemesi jogon és jobbágyi használattal usuált földeket. Új utak rajzolódnak a térképre, új nevek tűnnek fel. Megszaporodnak az erdő, legelő, rét-tilalmasak, alábbhagy a földesúri paternalizmus névadásban is tükröződő társadalmi szemlélet hagyománya. És mindezek szerencsére térképi ábrázolásban is nyomon követhetők. A Magyarországon II. József idején elkészült első katonai felmérés, és az 1850-es évek derekán végzett második katonai térképezés szinte kínálja nyelvészek és történészek számára a változások pontos lokalizálását.

Ugyanez a helyzet az 1850-es éveket követően. Az 1880–1890-es évek harmadik katonai térképezés szelvényei már a XIX. század második felének vízrendezési, vasút- és közútépítési eredményeit is tartalmazzák. Felhasználásuk – akárha hasonlítás, összevetés okán is – feltétlenül indokolt lenne.

Még egy történeti forrás-típus helynévkutatásban felhasználható fontosságára hívnám fel a figyelmet. A Mária Terézia-féle úrbérrendezéskor az összeíró biztosok minden település lakóit megvallatták, egységes, kilenc kérdőpontba sűrített szempontok alapján. A kérdésekre adott válaszokból egy-egy településnek a megvallatáskori szociológiai, szociográfiai képe tárul elénk. Különösen a vallomásokhoz csatolt contractusok, urbáriumok, méginkább az ekkor felhívott úrbéri perek vizsgálati jegyzőkönyvei őriznek meglepően sok földrajzi helynevet.

A helynevek funkcióját magyarázó falusi életmódról, jobbágyi létről őriznek ezek a források olyan adatokat, melyek nagy biztonsággal megkönnyítik a nyelvész dolgát, méginkább a helynevek datálásának kérdésében nyújtanak fontos támpontokat. A vizsgált térség minden településéről hozzáférhetők ezek a források. Természetesen szerencsés, ha e kérdésben történész és nyelvész szorosan együttműködik.

Óhajként megfogalmazott állításom erősítésére hagy idézzek most egy példát: A *Gyűjtő* ma is élő határnév *Fehérgyarmat*, *Kisar*, *Nagyar*, *Nábrád* és *Penyige* határában. Kálnási Árpád adatközlői Fehérgyarmaton úgy tudták, hogy *Kisar* határában van. A nábrádiak a Vörösrét részeként emlegették. A kisariak szerint a *Szamos*, *Tisza* és *Túr* vize áradáskor itt gyűlt össze, innen a határrész neve. A nagyariak szerint *Kisar* határában egy „nagy kiterjedésű dűlő”, mely átnyúlik hozzájuk is. Penyigén úgy tudták, hogy „minden áradatot összegyűjt”, s „átnyúlik a nagyari és kisari határba”.

Az öt község lakóinak emlékezete apró mozzanatokot őrzött meg a hajdankor valóságából, melyhez mindmáig Szirmay Antal férközött legközelebb, aki tudta, hogy Fehérgyarmat „határa között helyeztetik Gyűjtő nevezetű hely, melly Nábrád, Nagy- Kis-Ár és Penyige helységekkel közös, és tágas legelő mezőt szolgáltat a' barmoknak”.

Szirmay Antal állítása mindenben harmonizál azokkal a paraszti vallomásokkal, amelyeket a Mária Terézia-féle úrbérrendezéskor a Szatmár megyei összeírók jegyeztek fel az említett öt község jobbágy és zsellér lakóinak a szájából. 1772 április - májusában még mind az öt település lakói vallották, hogy a *Szamos*, *Túr* és a *Tisza* áradásai járta hatalmas kiterjedésű mezőt az öt község minden rangú és rendű lakói közösen és szabadon usuálják. A *Gyűjtő*-n bárki szabadon kaszálhatott, barmait szabadon ráhajthatta, három erdőt is magába foglalt a terület, amelyeket ugyancsak szabadon „élhettek” a lakosok, az erdők nagy kárára. Folytathatnánk tovább a határrész történetét, az ahhoz kapcsolódó *Szatmár* és *Szabolcs* megyei falvak viszályát, de ahhoz, hogy az említett történeti források nyelvészeti értékeire felhívjuk a figyelmet, talán ennyi is elegendő.

Azért mertem mindezeket a szempontokat felvetni, mert Kálnási Árpád munkájában visszatükröződnek ezek a kérdések, vagy a megoldás szintjén, vagy a bizonytalanságot rögzítő kitételként. Ugyancsak egyetlen példát említenék itt is bizonyoságul.

A víznevek esetében maga hivatkozik a periodizációval kapcsolatban az 1850-es évekre, mint cezúrára. Nagyon igaza van. Az országgyűlésen megnyilatkozó politikai akarat az 1850-es évekre hozza létre azokat a történelmi intézményeket, amelyek a nagy vízrendezési munkálatokkal, folyószabályozásokkal plasztikusan kirajzolódó hatást gyakoroltak a víznevekre. Találóan építette be ezt a tényt a munkájába. Érdemes megfontolás tárgyává tenni, hogy a földtulajdonlás minőségi megváltozása, a határregulációk mérnöki munkálatai nem tükröződnek-e épp így vissza a határrészek névadásában?!

Még egy, az agrártörténészek előtt is bizonytalanságot tükröző szempontra utalnék. Kálnási Árpád – nyelvészként nem is tehet mást – átveszi az agrártörténészek azon leegyszerűsítő általánosítását, mely szerint a nyomásos gazdálkodás során a határ szűkössége szorította ki a két nyomás helyett a három nyomás elterjedését. Az én vizsgálódásaim során ennek ellentmondó tények segítségével találkoztam a szabolcsi Rétközben, a Bodroghözben és a Hegyalján, de számos szatmári és beregi térségben is. A Mária Terézia-féle úrbérrendezés kor kivett paraszti vallomások szerint a néven nevezett három régióban ott divatozik a két nyomásos határhasználati típus, ahol egyértelműen hangsúlyozzák a lakosok a határuk „szűkös voltát”, de nemcsak hangsúlyozzák,

hanem sok helyen a falu közössége robotért, pénzért, természetben fizetendő járulékért szomszédos vagy távolabbi települések határain bérelnek maguknak szántóföldet több-kevesebb rendszerességgel. A két nyomásos határhasználatnak okai közé kell sorolnunk a szokás ereje mellett az állattenyésztés fontosságát is. Ahol trágyanyerés okán – Tokaj-Hegyalja – fontos az állattartás, vagy a legelő és rét szükségessége – Bodroghöz, Rétköz – okozta térhiány volt, egyformán kényszerűséggént jelentkezett a két nyomás megőrzése egészen a határregulációk és a vízszabályozási munkálatok befejezéséig.

A történészek és nyelvészek vizsgálati szempontjai olykor szükségszerűen másak lehetnek egy-egy táj nyelvészeti, névadási és múltbeli jellemzőinek vizsgálatakor. Egyben azonban közös a szándékuk és a fáradozásuk: minél mélyebben, behatóbban és részletesebben megismerni múltunkat. E téren pedig ezúttal köszönet illeti Kálnási Árpádot és gyűjtőtársait azért a hallatlanul gazdag forrásbázisért, amelyet a négy járás múltjának jobb megismeréséhez szolgáltatott, s köszönet illeti a szintetizáló igényű rendszerezésért Kálnási Árpád nyelvészt. Az öt könyv együtt olyan teljesítmény, amelyet e térség történetét, múltját kutató történészek sem mellőzhetnek a jövőben. Az ember ugyanis, amikor cselekszik, szánt és vet, halászik, állatot terel vagy fogatol, vadászik, csikot fog, nádat vág, gyékényt sző, káposztát palántol, diót ver vagy gyümölcsöt szed, árkot ás vagy gátat emel, erdőt írt, vagy vesszőt gyűjt kosár, kas vagy kerítés-fonás okán, nevet ad, s e nevekben benne él maga is cselekvéseivel, álmaival, kudarcaival, közösségével. Ezt hozta számunkra plasztikusan megrajzolható emberközelségbe Kálnási Árpád.

TAKÁCS PÉTER

Régi utcanevek Szatmárban és másutt

Kálnási Árpád mint elhivatott névtanosi a szatmári helynévtípusok vizsgálatában kellő figyelemben részesíti a történeti és a mai utcaneveket egyaránt. Azokhoz csatlakozik tehát, akik az önelvű névtan követelményeinek megfelelően a vizsgálatban nem csupán eszköznek, hanem célnak tekintik a névanyagot. A névtan számára ugyanis bőségesen van mondanivalója a tegnapi keletkezett hivatalos utcanévnek, ugyanúgy, mint a természetes névadás több száz éve létrehozott produktumának, például egy településnévnek. Csak ezek a

mondanivalók más jellegűek lesznek az egyik és megint mások a másik esetben, értékrendjükben és ebben az értelemben minőségükben azonban a névtanos nem láthat különbséget. A mai belterületi hivatalos névrendszereknek ugyanis nagyon sok esetben elkülöníthető egy természetes, spontán névadásban keletkezett, olykor évszázadokkal korábbra visszavezethető rétege, amelyet a mesterséges névadás jogával felruházott hatóság csupán hivatalos névvé adaptált, eredeti karakterét azonban nem változtatta meg.

Településeink falurészekre, utcákra, szegekre, terekre stb. való tagolódása és tagolása ugyanúgy a pontosabb tájékozódás igényét elégíti ki, mint a határbeli tereptárgyak névvel történő azonosítása. Különféle történeti tényezők következtében bővül vagy fogy a belterület, tehát a faluhatárnak a lakosság által belakott része, a falumagból új utcatorok futnak ki, új földrajzi objektum keletkezik tehát, s ezzel elnevezési igény támad, majd új név jön létre. A régiségből való forrásaink többségének jellegéből, célzatosságából következik azonban, hogy az egyéb mikrotoponímák mennyiségéhez képest csak viszonylag kevés utcanévet tudunk adatolni. A ma Romániába eső Börvelynek 1342-ben már hét utcasora volt, a nevét azonban ebből a korból egynek sem ismerjük (Maksai: Szatmár 119). Ugyanebben az évben Kisvarsánynak három, Nagyvarsánynak négy utcája volt, de nem tudjuk, hogy hívták őket (uo. 232). Az is előfordult, hogy — némiképp Nagyszelmenc újkori tragédiájának előképeként (ti: ennek utcája két sora között húzták meg Csehszlovákia és a Szovjetunió határát) — amikor Vitka közigazgatási beosztásáról döntenek, névtelen főutcája egyik sorát Szabolcs megyéhez, a másikat pedig Szatmárhoz tartozandónak ítélik (1519: uo. 235). Szerencsésebbek vagyunk Nyírdersz adataival kapcsolatban, mert az 1378-beli nyolc utcájából kettőt meg is neveznek, 1354-ben pedig Nyírbátor kilenc utcanéve már valósággal nagyvárosi tagolódásról tanúskodik (uo. 114).

A belterület részeinek latin megjelölései az egész középkorban, s jelentéseiket ma már nem mindig tudjuk elkülöníteni egymástól. Sőt az ugyanazon objektumra vonatkozó adataik ingadozásából arra lehet következtetni, hogy többüket a régiségben is egymás szinonimáiként használták. A leggyakrabban emlegetett *platea* és *vicus* sokkal többször 'utca' jelentésű, de mindkettő jelölhetett több utcából álló helységrészt, sőt a *vicus* a 'falu' jelentést is hordozhatta. (A kis utcának néha *viculus* a neve.) A csak egyik oldalán belépített utcának a *linea* vagy az *ordo* (vö. in linea seu ordine) felelt meg. A piacot, a piacteret vagy a piac utcáját a *theatrum* szóval értelmezték, de ez is váltakozott olykor a *vicus* vagy a *platea* szóval. Mindezek előrebocsátására azért volt szükség, mert a belterület részeinek régi elnevezéseiben nyelvi alkatukat tekintve háromféle megoldással találkozunk:

1. A nevet teljes terjedelmében lefordítják latinra (az idő haladásával egyre ritkábban; pl. Buda, Olasz utca: 1410: *in civitate nostra Budensi in platea Galicali*: Zs. 2/2: 327; Debrecen, Varga utca: 1565: *in platea Sutorum*: HBLt. 12. sz. 6).

2. A névnek csak a magyar közszói alaptagját fordítják latinra, a megkülönböztető-azonosító elemet meghagyják (így igen sok példában, l. Debrecen: 1547: *de platea Hatvan*: HBLt. 1. sz. 59, 1548: *in platea Cegléd*: uo. 2. sz. 38, 1564: *in platea Czegled*: uo. 10. sz. 19, 41, *in platea Chiapo*: uo. 9, *in platea Mesther*: uo. 37, *in platea Warad*: uo. 15, *in vico Bwrgondia*: uo. 52; stb.).

3. A teljes név magyar alakjában fordul elő, a latin nyelvű szövegben azonban sokszor megadják a magyar alaptag latin megfelelőjét is (pl. Vásároskálló, 1319: *Debrucheny hulcha*: KállayLevt. I, 187; Kállósején, 1319: *Touthucha*: uo. I, 31; Szalacs, 1569: *Platea Pyachz ucza*: N. Kiss 408; Eger, 1493: *Harangozowcza*: OklSz. 1025; stb.).

Az eddig megemlített példák is sejtetik, hogy utcaneveinknek rendkívül változatos motivációs lehetőségei formálódtak ki már a középkorban. A következő fontosabb típusok különíthetők el:

1. A megkülönböztető előtag az utca valamilyen jellegzetességére utal, például kifejezi viszonylagos méretét: Kölcse, 1517: *Kyswtza* (Maksai: Szatmár 164); Margitta, 1569: *Platea Kys* (N. Kiss 413); Zilah, 1569: *Kys Wtzya* (uo. 417), Debrecen, 1599: *Vicus Kis Vargha* (oppozíciója: *Vicus Wargha*: uo. 918), *Vicus Kis Chapo* (oppozíciója: *Vicus Nag Chapo*: uo.); Szatmárnémeti, 1525: *Naghwcza* (Maksai: Szatmár 212); hol?, 1489: *Hozyvvcza* (OklSz.); hol?, 1478: *Zoroswcza* (uo.); megjelöli viszonylagos korát: hol?, 1355/1357: *Wylvcha*, Nagykaroly, 1398: *Wyucha* (KárolyiO. I, 483; Maksai: Szatmár 159; OklSz.); hol?, 1462: *wywcza* (OklSz.); Debrecen, 1599: *Vicus Wy* (N. Kiss 918); az utca földjére utal: Nagymihály, 1337: *Purusucha* (SztárayO. I, 145), *Purhucha* (uo. 146); Vállaj, 1370: *Sarusucha* (Maksai: Szatmár 231); Margitta, 1569: *Platea Saros* (N. Kiss 414); helyzetét fejezi ki: Körmend, 1438: *Felvlcha* (OklSz.); Zilah, 1569: *Plathea Alzegh* (N. Kiss 417); hol?, 1489: *Kerezthvcza* (OklSz.); funkcióját, valamilyen másodlagos sajátságát nevezi meg, sok helyen a heti piac tartása válik névadóvá: Debrecen, 1564: *in facie Theatri, in Theatro* (HBLt. 10. sz. 8, 12, 13), 1599: *Vicus Piacz* (N. Kiss 918); Eger, 1549: *Teatrum* (uo. 109); Gyöngyös, 1549: *Teatrum* (uo. 61); Szalacs, 1569: *Platea Pyachz ucza* (uo. 408), az elnevezés alapjává válik a hetipiac napja is: Nagyvárad, 1599: *Vicus Pentekhely* (N. Kiss 900), *Vicus Zombathely* (uo. 901), *Vicus Hetkeozhely* (uo. 904) stb.

2. A régi utcanevekben is igen gyakoriak a más helynévi megkülönböztető elemek, s ezek egy részét az irányjelölő nevek csoportjába sorolhatjuk, más

részét azonban egyéb motiváció eredményének kell tartanunk. Az irányjelölő nevek kialakulásának szemléleti alapjára és a nyelvi kifejezés origójára jól rámutat a Nagymihályról adatolt 1337-beli *Bethlembemenewlcha* névforma (SztárayO. I, 136; OklSz.). Az ilyen terjengős megjelöléseket azonban a nyelvi egyszerűsítés különféle jelzős szerkezetekké formálja: feltűnően sok a pusztai helységnevi azonosító elem: Nyírbátor, 1354: *Bogathulcha* (Maksai: Szatmár 114); Nyírdersz, 1378: *Chazarwlche, Hodazwlche* (uo. 128); Nagykároly, 1398: *Berueucha, Bobaducha* (uo. 159); Szatmárzsádány, 1406: *Zathmarwcha* (uo. 237); Pásztó, 1444: *Hathwanwca* (Békefi: Pásztó 321), ebbe a csoportba is tartozhat a nyírbátori 1354: *Pothyulcha ~ Pochyucha* (a *chy* ugyanis a *cs* hang jele is lehet), valamint a *Wosvaryulcha, Vosuaryucha, Wosuarucha* (AnjouOkm. VI, 159—61), de értékelhetők már *-i* képzős alakulatoknak is, mint Nagykálló, 1345: *Debrucheny hulcha* (KállayLevt. I, 187), 1345/1414: *Per plateam duarum linearum Debruchenyucha vocatam* (OklSz.); Nagykároly, 1470: *Wadaywtza* (KárolyiO. II, 408); Nyírdersz, 1501: *Feyerthaywth* (Maksai: Szatmár 128); Szinerváralja, 1512: *Waywcha* (uo. 217); Vállaj, 1431: *Vadayvegh* (uo. 231). Az irányjelölés birtokos jelzős szerkezetben fejeződik ki a nádudvari 1450: *Debreczenwczaya* (OklSz.) és a vállaji 1436: *Bathorwtha* (Maksai: Szatmár 231) adatokban.

Az irányjelölés közeli határrészekre, folyókra is vonatkozhatott: Szombathely, 1354: *Gungus vlcha* (OklSz.), Székesfehérvár, 1394: *Zygethwlcza* (uo.); hol?, 1425: *kertwca* (uo.); Gyöngyös, 1549: *Zygeth* (N. Kis 61); Zilah, 1569: *Karazna Wthyia* (uo. 418); Szinerváralja, 1512: *Banyawczaya* (Maksai: Szatmár 217); Nagyvárad, 1599: *Vicus Wyz* (N. Kiss 902). Bizonyára e csoportba tartozik a börvelyi 1448: *Warwczaya*, 1496: *Warwcha* név is, amely az 1430-tól adatolt Várszigeten levő romos várhoz vezethetett (uo. 119—20).

3. Olykor az utcában levő növényzet, különféle építmények válnak névképző tényezővé: hol?, 1429: *Zylulca* (OklSz.), Margitta, 1569: *Platea Körttwelies* (N. Kiss 414); Debrecen, 1599: *Vicus Chemete* (uo. 918); Nagymihály?, 1463: *Casthelwca* (OklSz.); hol?, 1480: *In tota platea Molendini Malomwca vocata* (uo.), 1489: *Eghazwczaya, Kepwca* (uo.) E típusban különösen gyakoriak — elsősorban a városokban — *a templom titulusából származó megnevezések*: Bihar, 1588: *Vicus Szentthmiklos, Viçus_Szentth Janos, Vicus Szentth Petther* (N. Kiss 669—71), 1599: *Vicus Sancti Johannis, Vicus Sancti Nicolai, Vicus Sancti Petri* (uo. 883—4); Debrecen, 1547: *platea Zenth_Anna* (HBLt. 1. sz. 88), 1599: *Vicus Zentanna, Vicus Zent Miklós* (N. Kiss 918); Eger, 1549: *Zentmikloswczaya* (u. 109); Nagyvárad, 1599: *Vicus Zentmarton, Vicus Zent-Jacob, Vicus Zent-Geörgy, Vicus Zentmiklos, Vicus Zenteged* (uo. 901—4); stb. És természetesen ebbe a csoportba kell besorolnunk a Nyírbátorban 1611-től adatolható *Szentvér utca* nevét. A római katolikus egyház a pünkösd hétfőjétől

számított tizedik napon az Oltáriszentséget ünnepli, s e mozgó ünnepet régi éves naptáraink is a Szentháromság vasárnapja utáni csütörtökre helyezik: 1572: *Vr napia*, 1582: *Wr Napia*, 1583: *Vr testnek na*. (Knauz: Kortan 158). Az ünnepet a régi magyarok *szentvért nap*-nak is hívták (vö. 1519: *Octawaayan zent vernek akar mongyam vr napyanak*: a LányiK.-ból idézi és az *úrnapja* problematikáját foltárja Kiss Lajos: *NytudÉrt.* 92. sz. 193—4), ami azzal a tanítással függ össze, hogy az Oltáriszentségben jelen van Krisztus teste és vére. Nyírbátorról tudjuk, hogy 1313-ban két papja és ezért föltehetőleg két egyháza volt, amelyek titulussait csak a következő évszázadban ismerjük meg: 1433-ban a Krisztus Szent Teste, 1484-ben pedig a Szent György mártír dicsőítésére állított templomait említik. Az utca az elsőről kapta nevét, ugyanúgy, mint másutt, az Oltári- szentség egyházának *Szentvér* helynév volt a folytatója. Nincs tehát alapja a névből kiinduló népi névmagyarozatnak (az uraság bizonyos szerzeteseket öletett itt meg). De az utcanévnek egy Szent Veronika „teremtőkápolnához” való kötését, illetőleg a kettő összefüggésével kapcsolatos kombinációkat (vö. Entz Géza—Szalontai Barnabás: *Nyírbátor.* Bp., 1959. 9; Bálint: *ÜnnKal.* I, 207) is az adatolhatatlan tudálékos magyarozatok közé kell sorolnunk. A magyar kultúrkörből egyetlen olyan középkori templomot sem tudunk említeni, amelyet Szent Veronikának szenteltek volna.

4. Sokféleképpen utalnak régi utcaneveink az utca egykori nevezetes lakójára vagy lakóira. A következő fontosabb altípusaik választhatók el:

a) *Az utcában lakó személy neve*: Nagymihály, 1337: *Jobwlcha*, 1391: *Jobvlchaya* (SztárayO. I, 135, 501; OklSz.); Debrecen, 1549: *Lazar* (utca), *Péterfijacob Wcha* (HBLt. 2. sz. 161, 172); Nyírbátor, 1354: *Marheyk ~ Marharthucha* (Maksai: Szatmár 114); stb.

b) *A lakók tisztsége, társadalmi állása*: Nyírbátor, 1354: *Nemesulcha*, 1373: *Zolgaucha* (uo.); Sajókaza, 1409: *Papucha* (Zs. II/2, 241); Szatmárnémeti, 1430: *Fulnagy uta* (Maksai: Szatmár 212); Debrecen, 1564: *in platea Mesther, Mester wcza* (HBLt. 10. sz. 37, 38, 41); stb.

c) *A lakók foglalkozása*: Debrecen, 1547: *platea Varga* (HBLt. 1. sz. 91), 1564: *Warga wcha* (uo. 10. sz. 40), 1565: *in platea Sutorum* (uo. 12. sz. 6), 1564: *platea Chiapo, Chyapo wcza* (uo. 10. sz. 9, 40); Eger, 1493: *Harangozowcza* (OklSz.); Óbuda, 1345: *In veteri Buda in vico Kuachulcha* (uo.); Nagyvágy, 1410: *Molnarvcha* (Zs. II/2, 440); Székesfehérvár, 1484: *Semlyesythewlcza* (OklSz.); más helyen, 1473: *Halazwcza* (OklSz.), 1512: *Nyrewwcha* (uo.); stb.

d) *A lakosság etnikuma*: Nyírbátor, 1354: *Thotzugh*, 1446: *Thothwcha* (Maksai: Szatmár 114); Kállósemjén, 1319: *Thouthucha* (KállayLevt. I, 31); Bihar, 1588: *Vicus Totth*, 1599: *Vicus Toth* (N. Kiss 670, 885); Gyöngyös, 1549: *Tot Wchya* (uo. 61); Szalacs, 1569: *Platea Tott* (uo. 408); Nagymihály, 1413: *Thothulcha*

(SztárayO. II, 120), 1521: *Thothwcza* (OkISz.); Pásztó, 1444: *Magyarwcza* (Békefi: Pásztó 321); Debrecen, 1564: *Nymeth ucha ~ wtcza* (HBLt. 10. sz. 9, 13); Buda, 1410: *platea_Galicali* (Zs. II/2, 327); Eger, 1549: *Olazwczya* (N. Kiss 109); Zilah, 1569: *Plathea_Zekelj* (N. Kiss 418).

e) *A lakosság eredeti lakóhelye*: Debrecen, 1564: *in vico Bwrgondia* (HBLt. 10. sz. 52), 1599: *Vicus Burgundia* (N. Kiss 918); Nagyvárad, 1599: *Vicus Paris*, *Vicus Wybech*, *Vicus Velence* (uo. 903).

A régi magyar utcanevek problémáinak e vázlatos áttekintéséből is láthatjuk, hogy számos tennivalónk akad még a történeti mikrotoponimáink kutatásában, a belterületi nevek vizsgálatában is. Nagyobb bizonyosságra kellene jutnunk számos utcanév magyarázatában, egyebek között a debreceni *Hatvan utca* (1547: *de platea Hatvan*: HBLt. 1. sz. 59; 1549: *Hatwan Wcha*: uo. 2. sz. 167; 1599: *Vicus Hatwan*: N. Kiss 918), *Cegléd utca* (1548: *in platea Cegléd*: HBLt. 2., sz. 38; 1564: *in platea Czegled*: uo. 10. sz. 19, 41; 1599: *Vicus Czegled*: N. Kiss 918) és *Várad utca* (1564: *in platea Warad*: HBLt. 10. sz. 15; 1599: *Vicus Varad*: N. Kiss 918) nevének megfejtésében is.

Más magyarázati lehetőségekkel szemben régebben azt az ötletet vetettem föl, hogy ezek régi városaink kereskedelmével lehetnek kapcsolatosak, a más helyeken levő kereskedőházakkal, szálláshelyekkel, raktárakkal stb. Így lenne érthető a debreceni *Tizenháromváros* név is a lengyeleknek elzalogosított szepesi 13 várossal kapcsolatban. E magyarázati lehetőséget továbbra is fenntartom.

MEZŐ ANDRÁS

A helynevek és a néprajz

Nagy megtiszteltetésnek veszem és köszönöm, hogy itt, ezen a névtudományi konferencián – engedjék meg, hogy ennek nevezsem összefüvetelünket – amelyen voltaképpen KÁLNÁSI ÁRPÁD kiváló nyelvész-névtanos barátunk most megjelent Szatmári helynévtípusok és történeti rétegződésük című könyvét ismertetjük, engem bíztak meg azzal, hogy a helynévkutatás és a néprajzkutatás közti kapcsolatról szóljak. Ezt a kitüntető megbízást-felkérést azért is meg kell köszönnöm, mert számos előttem járt nagyszerű nyelvész-névtanos-helynévkutató és néprajzos, etnográfus és folklorista egyaránt foglalkozott ezzel a kérdéssel.

A legújabb társadalomtudományi elméletek (cultural anthropology) szerint egyetlen társadalomtudomány létezik, s ez a történettudomány. Ez a feltételezés két lábon is áll. Először is azon, amely szerint nincsen jelen idő, csak múlt és jövő idő van. Minthogy mindennek van története, még a jövőkutatásnak is, ebből következően ez, a történettel foglalkozó tudomány az a többszörösen integrált tudomány, amely sokszoros integráltságának megfelelően minden társadalmi-társadalomtudományi kérdésre feleletet tud adni. Ugyanez az elmélet azt is vallja, hogy az emberi művelődésnek, műveltségnek, az ezt is magába foglaló egész kultúrának a legáltalánosabb, egyben legbiztonságosabb hordozója, kifejezője a nyelv. Ilyen dedukcióban mondhatjuk azután, hogy a nyelvtörténet kultúrtörténet, illetve művelődéstörténet és ezeken keresztül és túl történettudomány – azaz társadalomtudomány. Ebben a rendszerezésben fel kell figyelni arra, hogy a nyelvtudománynak is számos ága van a maga sajátos strukturálódásának megfelelően. Ezek a nyelvtudományi ágak bármennyire is elválnak, elkülönülnek egymástól, mégiscsak a nyelvtudomány részei; szoros kapcsolatban, összeköttetésben állnak egymással. Az egyik legfontosabb nyelvtudományi ág maga a nyelvtörténet. A nyelvtörténet jelentőségének megfelelően további számos ágra tagolódott az idők folyamán. Így többek között a névtudományra is. Tehát a nyelvtudomány és egyik ága, a névtudomány is végső soron történettudomány; akárcsak a művelődéstörténet is, illetve annak egyik speciális ága, a néprajztudomány is, a maga sajátos hármas tagoltságával: tárgyi néprajz – az anyagi kultúra vizsgálata, társadalomnéprajz és folklór – szellemi néprajz. Vagyis, a névtudomány és a néprajztudomány között szoros, egymást sokszor kölcsönösen kiegészítő, értelmező rokonság van.

Voltaképpen az egész névtan nyelvtörténeti és ebből következően történeti stúdium, vagy legalább is történeti stúdium is. Jellemző az egész kérdéskörre az, hogy helyneveink elemzését legtöbb esetben nyelvileg végezték el kutatóink úgy, hogy nyelvi-nyelvészeti kutatásaikat kénytelenek voltak több-kevesebb történeti, nyelvtörténeti, művelődéstörténeti adalékkal is kiegészíteni. Ez az elv, illetve gyakorlat osztotta azután két nagy csoportra az utóbbi időben örömdetesesen nagy erőre kapott helynévkutatásunkat. Az egyik csoport megmaradt a helynevek pusztá felsorolásánál és legfeljebb topográfiai, földrajzilag próbálta őket meghatározni. A másik csoport ennél sokkal többre tört: a felgyűjtött és felsorolt helyneveket nyelvileg-etimológiailag, illetőleg történetileg és néprajzilag (vagy általános művelődéstörténetileg) elemezte és adatolta. A debreceni népnyelv-, illetőleg helynévkutatók és munkáik ebbe az utóbbi, az egyes helyneveket a nyelvészeti-etimológiai vonatkozásokon túl általános történeti és művelődéstörténeti, etnográfiai és kimondottan néprajzi adatolással, elemzéssel mutatják be. Úgy, ahogy azt JAKAB LÁSZLÓ, KÁLNÁSI ÁRPÁD, SEBESTYÉN ÁRPÁD nem egy munkájában is láthatjuk.

A helynévkutatói munkálatok történeti, illetve néprajzi hasznosítására vonatkozóan különben jó idézni SZABÓ T. ATTILA még 1937-ben megírt sorait, a *Miért és hogyan gyűjtjük a helyneveket?* című tanulmányából. „Ahogy látjuk – írta – nagyon sok dolog játszik közre az egyes helyek nevének születésében és halálában. Nagyon sokszor természetesen olyan tényezők is, amelyeket ma már egyáltalában nem állapíthatunk meg, vagy legfeljebb sejthetünk. Minden helynevünk, mint minden emberi alkotás „mulandó”-nak születik, de élön vagy történeti forrásokban, bebalzsamozva őrzi névadó keresztszüleinek, néha keletkezési körülményeinek vagy más mozzanatoknak emlékét. Ilyenformán a figyelmes vizsgálódónak nagyon sok olyan körülményre vonatkozóan adhat felvilágosítást egy-egy helynév, amely bennünket, késő, avatott-avatatlan utódokat érdekelhet, a hozzáértő kutatónak meg éppen megbecsülhetetlen tájékoztatást nyújthat” (251). Vagy vidékünkre is, de a Kálnási Árpád által részletesen vizsgált Szatmár nagyrészt „vizes világára” vonatkozóan is úgy világította meg a helynévkutatás történeti-néprajzi jelentőségét és hasznát, hogy: „Legközönségesebbek azok a helynevek, amelyek az eredeti természeti állapotot, illetőleg az ebben végbemenő változásokat tükrözik” (252). „...a folyó, vagy az állóvizek kiszáradása megváltoztatja az egyes vidékek állat- és növényvilágát, és egy-egy állatnak vagy növénynek csak a helynevekben marad fenn a neve...” (253). „A helynevek nem egy csoportja mintegy kapcsolópontot alkot a történettudomány és a néprajz, helyesebben a néplélektan érékkörébe tartozó helynevek között. Vannak ugyanis olyan helynevek, amelyeket mintegy a történeti és néplélektani mozzanatok együttműködése eredményének kell tekintenünk.” A továbbiakban sorra veszi és főleg erdélyi példákkal mutatja be azokat a helynévcsoportokat, amelyeknek vizsgálata néprajzi érdekeltségű is.

A településtörténet legkorábbi, úgynevezett természeti helynévadási csoportja a történettudománynak, a településnéprajznak értékes felvilágosításokat adhat. Egykori erdőkre, erdő- és fafajtákra utalhat, szorosan hozzátartozóan az erdőgazdálkodáshoz és a különböző fafelhasználási módokhoz, mesterségekhez, fakészítményekhez: tartó és mérő edényekhez, bútorokhoz, faeszközökhöz és azok készítéséhez, használatához, esetleg a famunkákkal kapcsolatos különböző eszközökhöz.

Az egykori stratégiaiilag fontos, őrzött, védett és ellenőrzött helyek, az őrhelyek, várak, sáncok, árkok, átkelőhelyek, gázlók, révek, hidak, váмок a helynévanyagban is megőrződtek és a néprajzi kutatásokban jelentős mértékben felhasználhatók. Helyneveink településtörténeti vonatkozásait gazdagítják azok a helynévtényezők, amelyek egykori betelepült, vagy betelepített nem magyar etnikumokról, azok életéről tanúskodnak: *Oroszvár, Németi, Olaszi* stb. A települések is változnak, sőt jelentős hányaduk idővel el is tűnik. A helységek települési változásait tükröző helynevek ugyancsak fontos történettudományi-

néprajzi források, de maga a *puszta* helynévtag is sokatmondó. Helyneveink egyike-másika az egyes települések lakóinak társadalmi viszonyairól, gazdagságáról vagy szegénységéről, nemes vagy jobbágy-zsellér voltáról is szól, vagy a foglalkozásokra, a megélhetést biztosító tényezőkre, a termelési viszonyokra utal: mint például *Péterfia Jakab utca, Szegénysor, Tímár utca*. Nagyon sok olyan helynév van, amely a legbensőbb társadalmi és kulturális körülményekről, például az egyházi hovatartozásról, a hiedelemvilágról, illetőleg a kereszténység felvételének és elterjesztésének folyamatáról, módjáról, intézményeiről ad felvilágosítást. Ugyanúgy, ahogy a későbbi nagy társadalmi-kulturális fordulatok, változások is, mint például a reformáció, vagy a felvilágosodás nyomot hagytak a helynévanyagban. Külön figyelmet érdemelnek néprajzi vonatkozásban is azok a helynevek, amelyekben más népek, népcsoportok a magyarokétól eltérő gazdasági, társadalmi és kulturális, nem kismértékben nyelvi viszonyai tükröződnek.

Helyneveink alakulásában is nyomon követhetők bizonyos interetnikus tényezők. Leginkább olyan helyneveinkben, amelyek erősebb-gyengébb kapcsolatban állnak a kérdéses helység, terület, vagy táj lakosságának hiedelem- és szokásvilágával. A hiedelem- és szokásvilágra fényt vető helynevek elsőrenden nyelviileg fontosak, mert legtöbbjükben a hiedelemvilág, illetve a szokásrendszerek jórészt eszöközhöz nem kötöttek, közvetlenül nyelvi formákban, nem egy esetben műszavakban, terminusokban jelentkezők (*Ördögháza, Angyalháza*).

Összegezve az elmondottakat azt mondhatjuk el, hogy a helynevek típusokba sorolhatók és a különböző típusú helynevek típusaik szerint válhatnak egyfajta művelődéstörténeti elemzés során a néprajztudomány forrásaivá. Úgy, ahogy azt Kálnási Árpád könyve, illetve könyvének típusbeosztása is mutatja: a természeti nevek, a műveltségi nevek és a hivatalos névadással kialakult helynevek. A háromféle típus közül az első, a természeti nevek csoportja kínálja a legtöbb és legértékesebb néprajzi érdekű motivációt. Ez viszont nem azt jelenti, hogy a másik két típuscsoportba tartozó helynevek vizsgálata nem eredményez néprajzi ismereteket, tájékoztatásokat is. Ugyanez a helyzet azzal a vélekedéssel szemben is, amely szerint csak a régi, az ősi időkbé visszanyúló helynevek nyújthatnak történetileg értékes információkat; az újabbak, vagy újak pedig nem. Ezzel a vélekedéssel szemben az a helyes álláspont, hogy az új, sőt a legújabban keletkezett helynevek kialakulásában, elterjedésében, életében is ugyanúgy a helynévadó lakosok, közösségek gazdasági, társadalmi és kulturális viszonyai tükröződnek, mint a régiekében. Tehát ezek összegyűjtése, megőrzése és feldolgozása is fontos feladataink közé tartozik.

Földrajzi névgyűjtés = történelemkutatás

A magyar középkorral foglalkozó történészek és régészek régi vágya, hogy rögzítsék az oklevelekben feltűnő települések földrajzi koordinátáit, a föld felszínén talált leletek – leginkább cserépedény-töredékek – alapján egy-egy elpusztult falu, prédium helyét. E célt szolgálják az ú. n. történeti földrajzi sorozatok, a múlt században Csánki Dezsőé, a két világháború között a „Település- és népiségtörténeti értekezések” kötetei, napjainkban Györffy Györgyé, míg a régészek munkáját a Magyarország régészeti topográfiája eddigi 9 kötete bizonyítja. Ezek mellett számos kisebb kiadvány, dolgozat igyekezett eddig is egy-egy tájegység írott vagy régészeti adatait helyhez kötni, segítségül hívva a régi térképek, a viszonylag friss helységnévtárak, s természetesen a földrajzi nevek nyújtotta lehetőségeket. Míg az előbbieket jól-rosszul, de akár évszázadokra előre tekintve is megőrizhetik a levéltárak, a múzeumok, s ha durva beavatkozás nem történik, akár maga a föld felszíne is, a földrajzi nevek gyors változására, pontosabban eltűnésére legyen elegendő felhozni Pesty Frigyes 1864-es adatgyűjtésének mai, helyszíni ismeretét. Éppen ezért kell megdicsérni minden olyan kezdeményezést a kutatásban résztvevőktől a megjelentetést biztosító kiadókig bezárólag, amelyek az egykori Magyarország évszázadokon át változásban lévő, ám napjainkra kihalt földrajzi névanyagának összegyűjtését és használatát célozza meg. A dicséret főképp azokat az elkötelezett névtanosokat illeti meg, akik a helyszíni gyűjtőmunkát nemcsak szervezik, de maguk is részt vesznek benne, s az így egybeszemeltetett anyagot még akkor is feldolgozzák, ha a nyomtatott közlés reménye oly távoli. Nos, ezen utóbbi névtanosok sorába tartozik Kálnási Árpád, s tanár kollégái: Sebestyén Árpád és Jakab László a KLTE-n, akik vállalkoztak arra, hogy Szabolcs-Szatmár-Bereg megye szatmári részének földrajzi névanyagát összegyűjtsék, egybeszerkesszék és megjelentessék. Ezzel azonban csak a megye 1/3-a van feldolgozva, a beregi, de különösen a szabolcsi részek hasonló jellegű kutatása gyakorlatilag MEZŐ ANDRÁS kötete (A Baktalórántházi járás földrajzi nevei. Nyíregyháza, 1967) óta áll. Magam a földrajzi névtárak hasznosításának történeti szempontjait szeretném kiemelni az itt bemutatott kötetek kettejének (JAKAB LÁSZLÓ–KÁLNÁSI ÁRPÁD, A nyírbátori járás földrajzi nevei. Nyírbátor, 1987; KÁLNÁSI ÁRPÁD, A Mátészalkai járás földrajzi nevei. Mátészalka, 1989) alapján. A választás azért esett erre a két kötetre, mert mostani kutatási területem, a középkori Szabolcs megye településtörténete a peremeken érintkezik a közölt névanyaggal. Lássuk tehát néhány példán keresztül, milyen segítséget adhat a földrajzinév-gyűjtés a

történelemtudománynak, egy szűk keresztmetszetet, a települések helyhezkötésének a lehetőségeit vizsgálva meg.

1. A Gutkeled nb-iek 1312. évi osztozásakor tűnik fel Apáti falu (v. *Apaty* Anjouoklt. III, 213. reg.), amelyet Dorog unokái (a Diószegi és a Székelyhídi cs. ősei) közösen birtokolnak. A falut Túrsámson (Bihar m.) és Remetekútfő között sorolják fel, de mivel ez utóbbi szabolcsmegyei birtok fekvése ismeretlen, tanácstalanok voltunk mindaddig, amíg egy újabb adat fel nem bukkant. Annyi bizonyos volt, hogy ez az Apáti nem lehet azonos a megyében található másik két Apátival, mivel azok jól helyhez köthetők (az egyik Vasmegyer határába olvadt, a másik Kopócs-Apátival azonos). A leleszi konvent határjáró irataiban 1464-ből említenek egy peres földet, amelyről elmondják, hogy az Petri birtok és Apáti prédiium, nemkülönben Fehértó határai között található (*litigosae t-e inter p-nes Petri et pr. Apathy, nec non p-nem Fejertho* LO Metales Szabolcs nro. 24). Pócspetri határában Apáti földrajzinév nem maradt fenn, de éppen a kérdéses helyen, Ófehértó irányában rögzítették Pesty ma is élő adatát: *Kápolna, Kápolna-dűlő, Kápolna domb, Kápolnatanya* (Jakab-Kálnási, 395), ami még ráadásul többletinformációt is nyújt az írásos forrásokhoz képest: a XIV. században pusztává vált falunak kisméretű temploma, kápolnája is volt.

2. A F. IX/4, 680: *Dustruk* falujának (1373) olvasatát *Dusnuk*-ra javította és a Jakab-Kálnási alapján helyhez kötötte (290–1: *Dusnok, Dusnoki dűlő* Nyírmihálydi határában) SOLYMOSI L., In: Doctor et apostol. Szent István tanulmányok. Bp. 1994, 270. Apáti is, Dusnok is a Gutkeled-nemzetség (nyír-)adonyi monostorának a tartozéka lehetett.

3. 1329-ben tűnik fel Kisderzs birtok Szatmárban (*p. Kyusders in C-u de Zothmar* Zichy I, 323), míg ugyanaz – mint prédiium – Szabolcs megyében (1424: *pr. Ders voc. in C-u de Zabolch exist.* Uo. VIII, 206). Ám ahhoz, hogy biztosak legyünk a kettő azonosságában, össze kellett gyűjteni mindkét megye Derzsre vonatkozó adatait. A birtoklástörténet alapján kiderült, hogy volt még egy Derzs Szabolcsban, a Hortobágy területén Ohattól Dk-re, míg két másik Szatmárban (a mai Nyílderzs, és egy elpusztult falu Kisvarsány határában). A mi Kisderzsünk, a negyedik Derzs 1372-ben Mihályival és Micskével együtt szerepel (Kállay II, 1694., 1696. Reg.). Nos, az előbbi határában rögzített Derzsről már Pesty adatközlője is azt írta: „neve nem tudatik”. Jakab-Kálnási alapján (290) viszont mi most már tudjuk, hogy e földrajzi név mögött rejtőzik a Gutkeled nb-i Szakolyi és Rakamazi családok Kisderzs faluja.

4. Régóta sejtettem-sejtettük Mező tanár úrral együtt, hogy valami nem valós Maksay Ferenc ama kijelentése mögött, miszerint Laskod falu alatt egy igen hosszan elnyúló birtoktestet kell értenünk. A Kántor-uradalomra vonatkozó középkori oklevelek kicédulázása ezt mégjobban megerősítette

bennem, hiszen lépten-nyomon Laskod és (Kántor-)Jánosi közelségére utaló adatokkal találkoztam, míg a mai Laskod község ettől jóval északabbra, vagy 10–12 km-re fekszik légvonalban. A két, Szabolcs megyében fekvő Laskodra vonatkozó birtoklástörténeti adatok szétválasztása után 1312-ben feltűnő Laskod [*Jo. F. Abraam de Lo(s)kod*] Anjouoklt. III, 330. reg. helyét Kálnási alapján (Kálnási 1989, 134: *Luskod-tag*) rögzíthettük a kántorjárási határba. Pesty forrása még tudta, hogy elpusztult középkori faluról van szó, mi is utólag a fejünkre üthettünk, hiszen innen vette egyik előnevét a szomszédban lakott Vay-familia.

5. A leleszi konvent levéltára őrizte meg Nádastelek, Pazarnyír és Tiburcuta birtokok nevét a középkorból (1417: *p. Nadastelek, Pazarinyr et Tyburcsuta in Szabolcs C-us exist.* LO Stat. P. 2). Az oklevelet Csánki D. is ismerte, de e birtokokat – valójában pusztákat – elhelyezni nem tudta. Az 1417. évi oklevél szerint Perényi Miklós, a Nagytárkányiak és az Agárdiak (Zemplén m.) iktatták be magukat e birtokba. Szerencsére egy másik, 1438-as oklevél (LO AA. nro. 3) szerint az utóbbiak tiltakoznak az ellen, hogy az ő régi (! éppen 21 éve birtokolt), Szabolcs megyében fekvő pusztájukat a császári (Szatmár m.) nemesek elfoglalják és használják. Ennek a nyomán néztünk körül a földrajzi névtárban, s eredményeképp Nádastelkét a nyírgyulaji és nyíresászári határra (Jakab-Kálnási 98: *Nádas, Nádas-dűlő*), Pazarnyírt a kántorjánosiba (Kálnási 1898, 138: *Pazarnyi* [!]) rögzíthettük. *Tiburcuta* helyhez kötése még várat magára.

Úgy gondolom, a fenti példák meggyőzhették hallgatóimat arról, miért is üdvözölte a történész mindegyik Jakab-Kálnási-Sebestyén kötet megjelenését kitörő örömmel. Bár lenne erő és energia a BGyTF Magyar Nyelvészeti Tanszékének oktatóiban és hallgatóiban a folytatás kivitelezésére! S vajon ki fogja a középkori Szabolcs megye ma Hajdú-Biharba eső területén e munkát elvégezni? Van tehát tennivaló, de mivel a már megjelent kötetek summázatának, nyelvészeti szempontú tudományos összegzésének, azaz KÁLNÁSI ÁRPÁD: Szatmári helynévtípusok és történeti rétegződésük. könyvének megjelenése ünnepi alkalmából jöttünk össze, megadom a szót első előadónknak, dr. Sebestyén Árpád egyetemi tanár úrnak, hogy tartsa meg előadását.

NÉMETH PÉTER

Bevezető Kálnási Árpád Szatmári helynévtípusok és történeti rétegződésük című könyvének bemutatásakor

Szatmár megye helynévgyűjtési, feldolgozási szempontból nem tekinthető elhanyagolt, feltáratlan területnek, terra incognitának. Az ilyen szempontból joggal számontartott múltbeli munkák közül elég megemlítenünk néhány legfontosabb forrásunkat.

Utalhatunk elsőként SZIRMAY ANTALnak a 19. század elején megjelent kétkötetes megyeleírására (Szathmár vármegye' fekvése, története és polgári esmérete. Budán, 1809–10), amely tárgya kapcsán igen sok régi okleveles helynévi adatot is említ latin vagy magyar nyelvű szövegeket idézve. Öröm az örömben, hogy forrásait ma már – két évszázad távolából – szinte lehetetlenség visszakeresni, ellenőrizni, egyáltalán fellelni, hiszen a modern levéltár intézményrendszere csak később formálódott ki, arról nem beszélve, hogy magánjellegű, családi okiratok jelentős része nem vészelte át a századokat.

Említhetjük aztán – FÉNYES ELEK 1851-es Geographiai szótárát átlépve – PESTY FRIGYES 1864-ben készült kéziratos gyűjtését, amelynek esetünkben külön értéket ad, hogy a kéziratkötetben hozzá van csatolva id. MÁNDY PÉTERnek 1859-ben gyűjtött, majd kiegészített helynévanyaga, amely jól egészíti ki PESTY FRIGYES adattárát. – Nyelvész körökben persze, mint tudjuk, a Pesty-adattár joggal kap kritikát: a rendszerint idős helybeli lakosok által bediktált nevek gyakran bizonytalan értékűek: a felsorolásukból nem rekonstruálható a nevek pontos alaktani formája, a magyarázatok pedig legtöbb esetben inkább a folklór körébe tartoznak, mint az oknyomozó tudományéba.

A BOROVSZKY SAMU szerkesztette megyei monográfia (1908) faluszócikkeinek fő figyelme nem az oklevelesen adatolható pontos helynevekre esik, hanem a nemesi családok birtoklástörténeti kérdéseire. A Szatmár megyei kötet sajátos nyeresége, hogy benne MÓRICZ ZSIGMOND, „a monografia belmunkatársa” nemcsak Nagybánya város történetének szerzője, hanem értékes fejezetet írt „Szatmár vármegye népe” címmel. Itt nemcsak népéleti, néprajzi megfigyeléseket közöl, hanem behatóan foglalkozik népnyelvi, nyelvjárási kérdésekkel is, bizonyára azokra a jegyzeteire támaszkodva, amelyeket a Kisfaludy Társaság ösztöndíjasaként 1903 és 1906 közötti megyejárásai során készített, mint népmese- és népdalgyűjtő.

SZENDREY ZSIGMONDnak néhány oldalas – nagyobb fantáziára, mint judíciumra valló – helységnévmagyarázatai után (Mit mondanak az ősi Szatmármegye helységnevei. – In: FÁBIÁN SÁNDOR szerk. Szatmár Ugocsa és Bereg K(özigazgatásilag) E(gyelőre) E(gyesített) vármegyék. Bp., 1939. 528–531) végre 1940-ben hiteles tudományos feldolgozásra lelt megyénk középkori

helynévkincse is MAKSAI FERENC monográfiájában (A középkori Szatmár megye. Bp., Stephaneum Nyomda). „Az oklevelekből kijegyzett s falvak szerint tagolt földrajzi és jobbágynévsorokat nyelvészeti szempontból Kniezsa István dr. egyet. c. rk. tanár úr volt szíves átvizsgálni és nyelvi alakjuk szerint magyar, szláv, román, német és bizonytalan kategóriákba osztani” (i. m. IV.). Örömrünk azonban ezúttal sem lehet teljes. A kiváló történész az egyes falvak szócikkeiben ömlesztve sorolja fel a névváltozatokat, így azok külön-külön sem időponthoz, sem oklevélhez nem kapcsolhatók, így a nyelvészeti értékelést alaposan megnehezítik. Jellemző például, hogy Panyola szócikkében nem kevesebb, mint 20 alakváltozatban idézi a falu nevét a közelebbi évszám és hely megnevezése nélkül. Ezt a gondot megoldhatná Györffy György Árpád-kori földrajza, ennek szatmári kötetére azonban még várnunk kell.

Az eddigi gyűjtések és feldolgozások hiányait látva méginkább hálásak lehetünk MEZŐ ANDRÁSnak és NÉMETH PÉTERnek, hogy végre szigorú kritikai rostával gyűjtött régi nyelvi anyag alapján feldolgozták Szatmár megye mai határainkon belüli helységnévállományát is etimológiai szempontból (Szabolcs-Szatmár megye történeti-etimológiai helységnévtára. Nyíregyháza, 1972). Eredményeik nagyrészt bekerültek KISS LAJOS nagy helynévmonográfiájába (Földrajzi nevek etimológiai szótára I–II. Bp., 1988).

Történeti szempontú helynévgyűjtésünk egyik utolsó darabjaként tarthatjuk számon MOLNÁR JÓZSEF „Csenger régi helynevei” című közleményét (DR. GYARMATHY ZSIGMOND szerk. Szabolcs-Szatmár megyei helytörténetírás I–II. Nyíregyháza, 1979. 269–97). A fél évszázados gyűjtés eredményeként közzétett munka értékét növeli, hogy nagyobbik része a Szuhányi családnak a második világháborúban megsemmisült levéltárából van kijegyezve. Kár viszont, hogy emiatt visszakeresése és ellenőrzése nem lehetséges.

A történeti és élőnyelvi helynévgyűjtés és feldolgozás összekapcsolásának apostola századunkban SZABÓ T. ATTILA volt. A harmincas évektől sorra jelentette meg a helynévgyűjtés hasznáról, módszeréről és történetéről írt tanulmányait, illetőleg adta közre nemcsak egyes települések, hanem egész vidékek, tájegységek összegyűjtött névkincsét. Bár munkássága elsősorban Erdélyben alakította ki névkutató iskoláját, hatása eljutott a debreceni egyetem CSÜRY BÁLINT vezette népnyelvkutatóihoz is. A bihari gyűjtés el is indult, de a háború megakadályozta kibontakozását: Csüry halála, tanítványainak egyéni sorsa szétszórta az erre felkészült gárdát.

Mégis az erdélyi iskolának köszönhető, hogy a debreceni egyetemen az ötvenes években ismét felébredt a helynévkutatás iránti érdeklődés. Magam is ilyen szakdolgozati témát választottam és írtam 1954-ben KÁLMÁN BÉLA vezetésével. Hallgatóink nyelvjárásgyűjtő terepgyakorlatain pedig egyre több tiszántúli, szatmári község dűlőneveit kérdeztük ki, jegyeztük fel és helyeztük

el a tanszék kéziratárában. Ezekből indultunk ki később, amikor az élő helynevek gyűjtése országos mozgalommá vált, miután megjelent 1964-ben az első megyei összegző kötet: Zala megye földrajzi nevei.

A tanszék akadémiai céltámogatást kért és kapott a tiszántúli helynévgyűjtéshez, így Szatmár megyére is egyre nagyobb figyelmet fordíthattunk. A nyíregyházi tanárképző főiskolával összefogva szerkesztő bizottságot alakítottunk Szabolcs-Szatmár megye földrajzi neveinek járasonkénti összegyűjtésére és kiadására. Az első kötet – A Baktalórántházi járás földrajzi nevei – MEZŐ ANDRÁS tollából meg is jelent 1967-ben, Nyíregyházán. A folytatásra azonban sokat kellett várni, elsősorban anyagi okokból. A fellendülés akkor indult meg, amikor egy másik szatmári hallgatónk, a Tiszakóródról érkező, majd Nagyecsedén tanító KÁLNÁSI ÁRPÁD – diákköri, majd szakdolgozati szárnypróbálgatás után – bölcsészdoktori témaként gyűjtötte össze és dolgozta fel a Fehérgyarmati járás 14 községének helynévanyagát. Ez lett az alapja „A Fehérgyarmati járás földrajzi nevei” címmel kiadott második járási kötetünknek (Debrecen, 1984), amelyet már mint a KLTE oktatója állított össze, több mint félezer oldalon taglalva 36 település gazdag helynévanyagát.

Kálnási Árpád példás szorgalommal, fegyelemmel és kitartással folytatta a megkezdett munkát. 1987-ben kiadta – JAKAB LÁSZLÓVAL – a Nyírbátori járás névgyűjteményét, 1989-ben a Mátészalkai járás került sorra, végül 1993-ban a negyedik, mai határainkon belüli szatmári egység, a Csengeri járás névtára következett – SEBESTYÉN ÁRPÁDDAL közös gyűjtésben.

A négy impozáns kötetben a történelmi Szatmár megye 104 településének több mint 35 ezer helyneve és névváltozata törvényszerűen készítette Kálnási Árpádot, hogy a gazdag anyag névtani, elméleti kérdéseit behatóan megvizsgálja. Így született meg a most megjelent és itt bemutatott kötet: „Szatmári helynévtípusok és történeti rétegződésük” (Debrecen, 1996. 274).

A kötet értékeit előre szavaltolta az, hogy adattárának első három kötetét feldolgozva – a Csengeri járás adattára akkor még nem jelent meg – a szerző már 1990-ben elnyerte a nyelvtudomány kandidátusa fokozatot. A Csengeri járás anyagával való kiegészítést indokolta egyrészt a járás rendkívül értékes, „belső Szatmárt” képviselő, sok régi jellegzetességet őrző névkincsének bevonása, másrészt az, hogy vele teljessé vált a szatmári tájegység mai határainkon belüli része, megragadhatóvá a vidék helynévadási rendszere. (Talán nem fellengzős derűlátás, ha azt reméljük, a jövőben lehetővé válik a határ túloldalán elterülő, a régi megye nagyobb részét tevő terület névkincsének összegyűjtése és feldolgozása is.)

A kötet tartalmára már a címe is pontosan utal. A helynévtípusok szétválogatása a denotátumok, a megnevezett objektumok fajtája alapján

történik. Könnyen belátható, hogy célszerű külön csoportba sorolni a településneveket, a belterületi elnevezéseket – utcák, terek, egyéb objektumok –, a határrészneveket, vízneveket, létesítményneveket. E típusok névadáslélektanilag és elnevezéstechnikailag is eltérő kérdéseket hoznak elő, külön kezelésük mindenképpen más-más tanulságok megragadásához vezethet.

A fő típusok szerinti tagoláson belül mindenütt ugyanazt a két további fő kérdést vizsgálja a szerző: az adott típus történeti rétegeit, illetőleg a neveket létrehozó indítékok, névadási motivációk szerinti altípusokat.

Elmondhatjuk: a magyar névtani szakirodalomban nem találunk még egy művet, amely egy tájegység helynévadását hasonló módon, történeti folyamatában, a jelenbeli névállományig haladva vette volna vizsgálat alá. A világos tagolás, a logikusan felrajzolt altípusok, a gazdagon idézett példák nyomán egyszerre látjuk át a névtani jellegzetességeket és a nevek tágabb körű nyelvtudományi, jelentéstani, alakszerkezeti típusait, meg a nyelvészetben túli kapcsolatokat: a névadás lélektani, történeti, néprajzi, tájféldrajzi stb. vonatkozásait. Ezekre kitérni természetesen nem lehet itt az én feladatom: felkért előadóink bizonyára tanúsítani fogják állításaim igazát.

Külön utalnék még arra, amiről a kötet is külön fejezetben beszél: a nevek szóföldrajzi tanulságaira. Az a néhány szótérkép, amelyet a szerző néhány kiemelkedést, bemélyedést, illetőleg jellegzetes növény- és vízneveket jelentő névelem bemutatására közöl, csak a Jéghegy csúcsa. E térképlapok nemcsak önmagukban igen tanulságosak, hanem azt is bizonyítják, hogy a helynévalkotó szóelemek vizsgálata rengeteg tanulságot ígér szóföldrajzi szempontból is, hiszen nagyon pontosan mutatja egy-egy tájegység térfelszíni, növényzetelnevezési, vízrajzi és nyelvjárási sajátosságainak jellegzetes szimbiózisát, alkalmat kínálva egy sereg tudománynak a további vizsgálathoz, akár szinkrón, akár diakrón szempontú közelítésben. A fejezet persze csak ízelítő, kóstoló: a szerzőnek nem volt, nem lehetett célja a teljes anyag ilyen szempontú feldolgozása. Reméljük azonban, hogy példája követőkre talál, vagy saját maga veszi elő a kérdéskört későbbi vizsgálatra.

Mindaz amit itt előadtam, csak bevezetés a konferenciához: utalás a helynévkutatás megyei előzményeire, Kálnási Árpád adatfeltáró munkájára, feldolgozásának újszerűségére. Számomra – akit a szerző itteni és adatfeltáró köteteiben is mint bátorítóját, tanszékvezetőjét, segítőjét emleget – örömteli érzés, hogy e szép teljesítményt a jelenlévők és a tágabb tudományos közönség figyelmébe ajánlhatom.

SEBESTYÉN ÁRPÁD

Opponensi vélemény

Hajdú Mihálynak „A középmagyar kor személynévtörténete” címen „a tudomány doktora” fokozat elérése céljából benyújtott tudományos munkájáról

Véleményem címének ez a körülíró megfogalmazása tárgyyszerű okokból hangzik így. Örömmre, ismét egyszer egy olyan munkáról mondhatok véleményt opponensként, amely nem „doktori disszertációnak” született; azaz szerzője nem azzal fogott neki a téma kidolgozásának, hogy doktori fokozatot szerezzen vele, hanem azzal, hogy a magyar nyelvhasználat – szűkebben: a magyar névhasználat – történeti feldolgozásában kitöltsön egy olyan űrt, amely hézagos ismeretekből és olykor csupán következtetésekből álló, nagyon is ingatag átívelés alatt ott tátong az ómagyar és az újmagyar kor között.

Ez magyarázza a dolgozat terjedelmét is, tartalmát is. Terjedelmét a „feldolgozás” klasszikus fogalmának szó szerint vétele: nem beletúrni az anyagba, hipotéziseket felállítani és – tendenciózusan szelektált – bizonyító anyagot keresgélni hozzájuk, hanem feltárni, megvallatni és megszólaltatni az adatokat. Ehhez a történelmi Magyarország területéről, viszonylag arányos földrajzi eloszlásban, tizenkilenc körzetből mintegy negyvenezer névadatot kellett összegyűjtenie, értékelnie, majd sokféle szempont szerint úgy feldolgoznia, hogy „az országra” és a „névanyag” fejlődésére vonatkozó általános – és szükség szerint általánosító – tanulságok ne fedjék el a mikrotopográfiai és mikrokronológiai egyezéseket és eltéréseket, hanem épp ezekből adódjanak össze, s így a kikerekedő kép ne a vizsgáló természetét tükrözze, hanem a vizsgált dologét.

Így lett a megalkotott mű három kötet, összesen mintegy ezerkétszáz (!) gépelt lapnyi; ami nem öröm az opponensnek, de óriási nyeresége a magyar nyelvtudománynak – benne a névtudománynak – s emellett a középmagyar korról foglalkozó rokon tudományok egész sorának is. – A kérdést tehát nem tehetem fel a szokott módon: alkalmas-e a benyújtott munka doktori értekezésnek; csupán úgy: megfelel-e ez a mű azoknak a követelményeknek és

ismérveknek, amelyeknek alapján szerzőjének odaítélhető „a tudomány doktora” fokozat.

A mű – ha a kutatási folyamat felől közelítem – valójában a harmadik kötet, az Adattár címével kezdődik. Amit ez tartalmaz, az az alapja a másik két kötetben található különféle szempontú feldolgozásoknak. Nem mernék becslésekbe bocsátkozni: hány évi munka volt ennek a hatalmas tényanyagnak a felkutatása, összegyűjtése és aprólékos táblázatokba foglalása. Ezt a tevékenységet a dialektológiai munkák adatgyűjtési részéhez hasonlíthatnám: ott is, itt is évek szorgos munkája teremti meg a nyersanyagot, pusztán kiindulásul; azt, ami más szemléletű és módszerű művek számára a kutató „beszélői kompetenciája” révén eleve adva van. De hasonlít abban is ez az adatgyűjtés a dialektológiában végzendőhöz, hogy egy vagy inkább több évtizedes kutatói működés eredményeként lehet eljutni odáig, hogy a szerző ki tudja jelölni a feldolgozandó gyűjtőterületet és forrástípusokat. S mikor aztán a hosszú idő alatt megszerzett előismeretek birtokában további kitartó szorgalommal egybehordott anyaga a kezében van, akkor állhat neki annak, amit a kívülebbről álló szemlélő a tulajdonképpeni feldolgozásnak tekint; ha egyáltalán hajlandó tudománynak elismerni azt, ami nem pusztán agytorna, hanem akartunktól független tényanyagnak tényszerű vallatása.

Továbbindulva a kutatási folyamat vonalán, a második kötetnek ahhoz a – zömét tevő – részéhez érünk, amelyben a szerző korszakokra bontva, s azokon belül a vizsgált földrajzi egységeket külön-külön kezelve, gyakorisági listákat közöl a családnevek, majd a keresztnévek összegyűjtött anyagából; az előbbieket a vizsgálat céljára négy, az utóbbiakat viszont tíz időegységre tagolva. Érdekes és meggyőző ennek a különbségtételnek tárgyyszerű indoklása: a családnevek a középmagyar kor elejétől a végéig haladva egyre jobban megszilárdulnak, így állományuk változása egy-egy földrajzi egységen belül inkább történelmi mozzanatokhoz kötődik; a keresztnévek viszont jobban ki vannak téve divatnak, ízlésnek és egyéb – az előbbinél jóval szubjektívabb – tényezőknek.

E gyakorisági listák összeállításának eredménye, de másik oldalról előfeltétele is, a második kötetnek az az első része, amely a családnevek rendszerezésének szempontjait s ennek segítségével kitapintható típusaikat mutatja be. Ha szabad így közelítenem: a családnévadásnak és -alakulásnak „indítéktípusai” domborodnak ki az egyik oldalon, a másikon viszont az egyes területek népiség-, népesedés- és településtörténete bontakozik ki; etnikailag külső forrásokból az idegen, belsőkből pedig a származási helyre utaló nevek állományának hullámozásából; amit színesít például a polgárosodóbb helységek vagy területek anyagára jellemző foglalkozásnévi forrásokból beáramló bővebb vagy csekélyebb névanyag is a kezdetekben.

Módszertani szempontból különösen fontos ebben az összeállításban a családnevek és viselőik számának arányba állítása s ennek állandó figyelemmel kísérése, mert ebből derül ki a helyi lakosság folyamatos és beszűremlő részeinek mennyiségi viszonya. Ebből látható, hogy ahol a családnévi anyag ötven százaléka idegen, viselőik aránya esetleg az egytizedet sem éri el. – S így bontakozik ki, más szempontból nézve, az a történelmi tanulság, hogy a gyakoribb nevek állománya folyamatosan szűrkül, akár a család-, akár a keresztnéveket vesszük vizsgálóra.

Nem véletlenül s nem is szándék nélkül említtem a szemrevételezésben utolsóul az összesen majdnem ezerhatszáz gépelt lapnyi háromkötetes munkának az első darabját, a legsoványabbat. Aki formálisan közelíti meg ezt a „hármaskönyvet” – és ráadásul hisz a kötetcímeknek is –, bizvást vehetné olybá, hogy ez a kötet, illetőleg ennek 206 lapnyi első része „a” disszertáció, és a majdnem 1400 lapot tevő egyéb csupán „apparátus”; beleértve ebbe az első kötet említett terjedelmét több mint száz lapnyival megtoldó bibliográfiát is. Hiszen ebben az első kötetben található meg az, amit általában „tudománynak” szokás tekinteni: a téma kutatásának története, a családnevek tipizálásának és rendszerezésének eddigi eredményei és hiányosságai, valójában eddigi legjobb tudásunk összefoglalása; majd ezt folytatva és kiegészítve a vizsgálandó probléma felvázolása, a kutatási anyag és a vizsgálandó földrajzi területek kijelölése; a korszakhatárok megvonása, s végül a szerző saját nézőpontjának felvázolása, szempontjainak felsorakoztatása, – amelyek közt jó néhány új kategóriát találni, de fellelhető az eddig ismertek átcsoportosítása, némelyeknek összevonása is.

Figyelemre méltó az a tíz korszakos keret, amelyet a szerző a magyar névanyag fejlődéstörténete számára kijelöl: a határpontok mind történelmi fogódzókhoz kötődnek benne. Nem ok nélkül: emberek, családok, tömegek megmozdulása, cserélődése, a neveket viselők állományának változása, legtöbbször történelmi események és folyamatok következménye volt. Ebből a tíz kijelölt korszakból emeli ki azután azt a négyet, amely munkája tárgyául szolgál. Mint jeleztem már: nagy érdeme, hogy jelentős hézagot tölt ki, a középmagyar kort, amely mind ez ideig a legkevésbé feldolgozott időszak; noha éppen az átmenetet képviseli a kezdeti – az eléggé alkalmi s még gyakran inkább csak megjelölés, legfőljebb megnevezés jellegű – névhasználat korszakából az alapvetően kételemű névrendszer teljes érvényesüléséhez. A családnevekre nézve ez a megszilárdulás elsősorban a viselőre vonatkozik: a kételemű névhasználat kezdetén még némileg változékony „vezetéknev” e korszakban válik valóban „családnévvé”, örököltéből öröklődővé; akkor is megtartva rögzült formáját, ha nemzedékek során az az indíték, amely az ősré a nevet ráragasztotta, régen érvényét veszítette már. – Más jellegű a

megszilárdulás a keresztnévek frontján: itt a névállomány merevedik meg; a hajdani „jellemnevek” vagy inkább „jellemző nevek” helyébe egy viszonylag rögzült névkészlet lép; mely annyiban is „keresztnév”-anyag, hogy többségében vallási kötődésű: ó- és újtestamentumi vagy a későbbiekben a szanktuáriumokból eredő anyag teszi a túlnyomó többségét; csekély mértékben őriz ősmagyar, keresztyénség előtti elemeket, és csak kisebb hullámokban fogad be más nyelvekből és másfajta kultúrákból – netán kultuszokból – származókat.

Módszertanilag jó megoldás a második kötetben, a mikrotopográfiai listák végén, a tanulságok azonnali kiemelése, a kívánczó megjegyzéseknek a helyi jegyzékek végére iktatása. Jó eligazítást adnak az egyes korszakok listasorait záró áttekintő jegyzékek; kár, hogy ez a XVII. századot átfogó két kormetszet végén, az anyag viszonylagos szegénysége miatt, kimaradt. – Bölcs megítélésre vall, hogy a szerző a keresztnévekből alakult családneveket a morfológiai vizsgálatban nem tekinti képzősnek akkor sem, ha becéző alakból származnak; hiszen ez a képzés még az alapul szolgáló keresztnévvaltozat magalakításakor történt; s ugyanígy, hogy a nem képzősök közé sorolja az olyan foglalkozásnévből eredő családneveket, melyeknek alapszava már köznévi elemként megkapta az általa viselt képzőt.

Következtetéseiben egyébként is igen körültekintő és óvatos. Különbséget tesz a hangleírási és a hangtani eltérések, a félrehallásból magyarázható és a valóságos változatok–változások között; igyekszik elválasztani egymástól a névelemeket és a névkiegészítőket. Az elsővel a névállandóságnak, a másodikkal a változhatóságnak bizonyíthatóságát illető kétségeket illusztrálja és tompítja egyszerre. – Az egyik fő kérdésnek, a kételemű névhasználat terjedésének majd elterjedésének bizonyításában nem valami előre elhatározott eredmény demonstrálása a célja, csak a valóság feltárása, a lényeg kihámozása a látszatok burkából. Az első kötetnek az a részlete, amelyben Török Gábor szlavóniai anyagának vallomását értékeli – pontosabban: értelmezi –, csupán egyik, de nagyon jellemző példája ennek. Idézem: Török Gábor „12,3%-nyi (összesen 117 személy) egyeleműen feljegyzett névvel találkozott, de ezek közül 95 mellett ott áll az »idem«, az előző családnévre utaló szó. Így pedig csak 22 a valódi egyelemű nevek száma nála is, ez pedig az özvegyasszonyok neveinek leszámítása után kilencre, vagyis 1% alá csökken, ami a kételemű neveknek szinte maradéktalan érvényesülését jelentette már a XV. században is.”

Opponensi tisztemnél fogva hibákat, problémákat kellene most keresnem a műben. Elmondanom, hogy a viszonylag arányosan elosztott tizenkilenc földrajzi területről egybegyűjtött mintegy 39000-es nagyságú névanyag sem településnagyságuk, sem településszerkezetük, sem szociológiai képletük, sem

vallási megoszlásuk, de még forrástípusaik szerint sem tekinthető homogénnek, s hogy korszakonként is eléggé változó mennyiségű és megbízhatóságú. Ám akkor azt mondanám ezzel, hogy ez a kérdés vizsgálhatatlan; – pedig azok a névtani, településtörténeti, szociolingvisztikai, dialektológiai, s más részről morfológiai és stilisztikai tanulmányok, amelyeket a névtaniakon kívül a feldolgozás második kötetében találunk, ékesen bizonyítják: vallanak a múlt emlékei, csak érteni kell a szavukat, figyelni rá, és tisztelni, amit mondanak. A szerző pedig maximális alázattal figyel. És jelentősen segíti e vallomás megértését a szövegbe sűrített statisztikai táblákkal, a nagy mennyiségben beiktatott térképekkel és grafikonokkal, amelyek hol részletező, hol átfogó képet adnak a szavakban elmondottakról. Impozáns a bibliográfia; a műből láthatóan a benne levő címanyag a valóban felhasznált műveké. – Sajnálatosan hiányzik viszont – a nálam levő példányból legalábbis – egy némileg részletező tartalomjegyzék, még ha (esetleg akár tíz lappal is) növelné a terjedelmet. Ha a mű kiadásra kerül (ami fölöttébb kíváncsot volna), ezt mindenképpen pótolni kellene.

Apró részkérdésekre nem térek ki: ez nem opponensi, hanem lektori feladat. A kiadásra való előkészítéskor nyilván szem elé kerül majd, hogy – például – a II. kötet 148. lapján a bácskai névanyag mellől hiányoznak a százalék-mennyiségek, noha a többi listán megtalálhatók; hogy ugyane kötetben a 453–456. lapon található térképekről hiányzik a fejcím. – Az efféléknek és az esetleges gépírással melléüteseknek felsorolását sosem tartottam érdemi bírálatba tartozónak.

S most felelnem illik az opponensi feladatokat megfogalmazó kérdésekre. Íme:

Hajdú Mihálynak „A középmagyar kor személynévtörténete” című munkája a magyar névtörténetnek azt a korszakát dolgozza fel, a középmagyar kort, amelyről a legkevesebbet tudtunk ez ideig. A történelmi Magyarországnak tizenkilenc jól kiválasztott területéről négy indokolt szakaszra bontva mutatja be a családnevek, és tíz időkorre tagolva a keresztnévek állapotát és alakulását. Onomasztikai, mikrotopográfiai, etimológiai, statisztikai eljárások alkalmazásával jelentős névtörténeti, népiség- és településtörténeti, szocio- és pszicholingvisztikai eredményekre jut, és további hasonlóknak veti meg az alapját. Következtetései megalapozottak, de mértéktartóak. A formai követelményeknek egy tekintetben nem felel meg: benyújtott munkája terjedelmében többszöröse a szokásosnak. Ám akit ez zavar, tekintheti a mű egynegyedét (I. kötet 1–206, II. kötet 1–119 és 405–464) „dolgozatnak”, a többi pedig „adattárnak” és bibliográfiának.

Az előbbi bekezdésben foglaltak jelzik: a téma a magyar tudomány szemszögéből nagy jelentőségű; a korábbiakban elmondottak pedig azt

igazolják: a szerző e feldolgozásában fontos, önálló és igazolt tudományos eredményekre jutott; ezzel (is) bizonyítva alkalmasságát a további tudományos tevékenykedésre.

Mindezek alapján javasolom a nyilvános vita kitűzését és a szerzőnek „a tudomány doktora” fokozat odaítélését.

Budapest, 1997. április 3.

DEME LÁSZLÓ
a nyelvtudomány doktora

Opponensi vélemény
Hajdú Mihály: A középmagyar kor személynévtörténete
(Budapest, 1994. [I.]: 317 lap; [II.]: 464 lap; [III.]: Adattár: 817
lap) című akadémiai doktori értekezéséről

I.

Az embert körülvevő, némely részletében elátkozott, összességében azonban csodálatos világnak – meggyőződésem szerint – nincsen egyetlen olyan eleme, ezek sokrétű viszonyrendszerének semmilyen mozzanata, változásainak vagy módosulatlan továbbélésének bármily elkülöníthető és megragadható pillanata, amely ne érdemelné meg az önmaga megismerésére és saját helyének meghatározására törekvő ember figyelmét, azaz ne lehetne tudományos vizsgálat tárgya. A világ gyakorlatilag végtelen mennyiségű jelenségének megragadására, a közöttük levő térbeli, időbeli, ok-okozati, mennyiségi, alá- és fölérendeltségi stb. kapcsolatok feltárására azonban az emberiség története folyamán a tárgyukban, kategóriarendszerükben és módszereikben többé-kevésbé határozottan elkülönülő és véges számú tudományterületek alakultak ki. Mivel tehát minden tudomány végső célja ugyanaz, közöttük nem létezik semmiféle hierarchia, alá- és fölérendeltség, értékbeli különbség. Messzemenően egyetértek hát Benkő Lorándnak azzal a véleményével, amelyet ugyan a nyelv három fő szempont szerint való tudományos vizsgálata kapcsán fogalmazott meg (NévtÉrt. 18. sz. 93), de amelynek érvényét kiterjeszthetjük a különböző tudományterületek viszonyára

is: Hogy ki melyik tudományt kedveli és műveli, az hajlamaitól, érdeklődésétől függ, de tudós voltát nem minősíti: „nem általa lesz valaki – hogy úgy mondjam – tudósabb ... a másiknál, hanem kizárólag produkciója színvonalától, témájának kidolgozottsági szintjétől, ahhoz kapcsolódó problémalátásától függően.” Azon lehetne éppen vitatkozni, hogy a tulajdonnevek sokoldalú elemzésére vállalkozó névtan segédtudomány, résztudomány, avagy önálló diszciplína-e, de nem célszerű, mert a tudományos élet történései azt bizonyítják, hogy mindhárom egyszerre és külön-külön, a tudományok továbbtagolásától, a szemlélettől, a beépíthető eredmények fölhasználásától meghatározottan.

Mindezeket a következők miatt mondtam el: a névtani teljesítmény értékelésében nem lehet, nem is szabad kizárólag valamely „hagyományos” vagy újabban önállóságra kapaszkodott tudományterület belső értékrendjére hagyatkozni, hanem azok érvényesülésének keresése mellett elsősorban a nyelvi érdekű önelvű névtudomány szempontjainak kell irányítania bennünket.

Ezek figyelembevételével jelenthetem ki, hogy Hajdú Mihály névtani, közelebről személynévtani vállalkozása kiemelkedő színvonalon és kimerítően (nemcsak terjedelmében) bizonyítja a tulajdonnevek mondanivalói megfogalmazásának és megértésének fontosságát önismeretünk gazdagításában. Olyan művet tett le az asztalra, bocsátott elének bírálatra és okulásra, amely tudománytörténeti érdemű. Kiváló érzékkel választotta meg tárgyát, hiányt pótol, mert az ómagyar kor személyneveiről, mozgásaikról a kitűnő kutatók sora – Pais Dezső, Knieszsa István, Melich János, Benkő Loránd, Fehértői Katalin, B. Lőrinczy Éva és mások – érdeméből már eddig is kontúros képünk formálódott ki, az újmagyar kor személyneveinek sajátosságaiban Ördög Ferenc, B. Gergely Piroska és – igen – Hajdú Mihály, valamint mások könyvei és tanulmányai igazítottak el bennünket.

Eddig azonban fájdalmasan nélkülöztünk egy olyan monográfiát, amely a közbenső, a középmagyar kor családneveit, keresztnéveit, motivációikat, időbeli, földrajzi és típusok közötti mozgásaikat, ezek lélektani, gazdaság- és társadalomtörténeti okait, a nevek nyelvi eredetét, a névalkotás alak- és jelentéstani jellemzőit, nyelvtörténeti és nyelvjárástani mondanivalóit (s sorolhatnám még tovább) az egész országra összességében és területi tagoltságában jellemzőnek elégséges, hatalmas adatmennyiség felhasználásával, megvallatásával mutatta volna be. A hiány pótlására e dolgozatával a lankadatlan szorgalmú, kitűnő tárgyi és módszertani felkészültségű, elkötelezetten nyelvész és névtanos Hajdú Mihály vállalkozott, és már most kijelenthetem, hogy jeles műve alapján megérdemli nemcsak az elismerésünket, hanem a nyelvtudomány doktora fokozatot is.

II.

Hajdú Mihály értekezésének általános erényeit hosszasan sorolhatnám, legyen szabad azonban most ezek közül csak néhányra rámutatnom.

1. Mindenekelőtt lenyűgöző a szerző szakirodalmi tájékozottsága, a külföldi és a hazai kutatási eredmények alapos ismerete, s ezek következetes hasznosítása. Megemlítést érdemel, hogy irodalomjegyzékében – amelyet azonban szokatlan módon az értekezés első kötete végén, tehát mintegy középen helyezett el (I, 207–315) – csaknem 110 oldalon sorolja föl a felhasznált műveket, mégpedig – ha figyelmem nem csalt meg – összesen 984 tételt, önálló könyveket, gyűjteményes köteteket, sorozatokat és tanulmányokat egyaránt. Ezek fontosabbjainak értékelésére a dolgozat több fejezetében sort is kerített (I, 10–51).

2. Kellő gonddal válogatta meg kutatópontjait, illetőleg területeit, s ha a felhasználható adatok lehetővé tették, e területek személyneveinek sorsát a középmagyar kor egészében (a szükséges szakaszolást elvégezve) figyelemmel kísérte. Az ekkori magyar nyelvterület reprezentatív vidékeinek kiválasztása az Őrségtől Moldváig és a Székelyföldre, Nógrádtól és Borsodtól Baranyáig és Szeged környékéig mindenképpen alkalmas arra, hogy a regionális jellemzők megragadásán kívül meglássuk az általános sajátságokat, mégpedig legtöbbször a különféle típusok jelentkezésében, gyakran azonban az egyes család- és keresztnévek esetében is.

3. Az értekezés módszertanilag is újdonságnak számít a magyar névtani irodalomban. A szemléltetés szokványos táblázatos megoldásán kívül nagy számban találunk a dolgozatban diagramokat, grafikonokat és térképeket, s különösen az utóbbiak gyors áttekintésre adnak lehetőséget a leggyakoribb családnevek földrajzi megoszlásáról, az egyes nevek pozíciójáról a névgyakoriságban, az eredetük alapján csoportokba sorolható adatok (pl. az idegen származásúak) részesedési arányáról, a képzőket tartalmazó keresztnévi eredetű családnevek vidékenként eltérő súlyáról stb.

4. Nagy értéke az értekezésnek az Adattár, amely 786 oldalon szoros betűrendben sorolja föl a megtalált családneveket, vidékenként és korszakokra tagolva előfordulásaik mennyiségét. Végül 27 oldalon megjegyzéseket fűz a családnevekhez, amelyekben szól a magyarázati lehetőségekről, elterjedésükről, ennek vélhető történeti okairól.

III.

A következőkben rátérek a dolgozat egyes részleteihez fűződő, olykor bíráló vagy vitatkozó észrevételeimre. Ezek többsége csak megemlítést

érdemel, s választ nem is mindig igényel, csupán azt kérhetem, hogy a jelölt alkalomadtán, pl. megjelentetés esetén ismételten fontolja meg őket.

Nem győzött meg a szerző azzal a véleményével (I, 91), hogy már a XIII. századtól megtalálhatók „a kettős családnevek, vagyis a háromelemű hivatalos nevek csírái”. A megemlített példái ugyanis alkalmatlanok ennek bizonyítására: 1257: *Petrum filium Petri de genere Sol* (Péter fia Pétert Sol nemzetségéből), 1279: *Lorandus filius Sycundus de villa Tevl* (Sycundus fia Loránd Töl faluból), ezek ugyanis az én értékelésem szerint egyelemű nevek (Péter és Loránd), s az említés többi kelléke nem más, mint a személyek alkalmi azonosítója. Nem három (tehát kettős családnév + keresztnév), hanem csak sima családnév csírái kereshetők a XIV. századi dictus-os adatokban is: 1369: *Nicolaus dictus Forgo de Sag* (sági Forgó-nak mondott Miklós), 1399: *Fabianum et Jacobum dictos Fulo de Zabouch* (szabolcsi /Szabolcs faluból való/ Fulónak mondott Fábiánt és Jakabot). Azt, hogy a helységnév idefoglalása pusztán a személyek lakóhelyét fejezi ki, igazolja a következő, ugyanazon évből való adat, s amely egyúttal már a *Fuló* elem családnévvé alakulását is sejteti: *Stephanum dictum Fulo filium Johannis similiter Fulo dicti* (Fulonak mondott Istvánt, a hasonlóképp Fulonak mondott János fiát). Ebből az adatból tehát egyrészt elmaradt a helységnév, másrészt öröklődésre mutat a *Fuló* névelem négy személyre, köztük apára és fiára való vonatkozása. Alig képzelhető el (noha nem lehetetlen), hogy mind a négy személy asztmás lett volna, amire a *Fuló* név utalna (vö. Kondássy Imre, azaz Mikesy Sándor: MNy. LXIV, 216).

A dolgozatban többször szó esik az Őrség és a Székelyföld lakóinak etnikai azonossága hipotéziséről (I, 122; II, 28, 31/b; Adattár 792 stb.), sőt ezt éppen bizonyos családnevek (a keresztnévi eredetűek) támasztanak alá. A történeti tények azonban ezt cáfolják, s nem igazolják a következő kijelentést: „Tudjuk, hogy az Őrség szabad, kisenemesi lakói nem süllyedtek jobbágyi sorba egészen a XVIII. század végéig” (I, 122). A középkori Vas vármegye déli részén elterülő Őrség településeinek lakói, az úgynevezett „zalaörök” ugyanis már a XIV. században jobbágyi sorba kerültek, s több oklevél tanúskodása szerint adományozták őket. Az első oklevél 1391. november 23-án kelt, s ebben Zsigmond király a *zalaewr* nevű öröket felmentette az őri szolgálat igája, állapota és terhei alól, ingatlanaikkal együtt Sarow-i Péter fia: László temesi ispánnak adományozta őket (BalassaLevt. 70–1). Az 1392. február 8-án kelt oklevélben pedig elutasította az örök tiltakozását, mert a bizonyítékok megvizsgálásából kiderült, hogy örökösen alávetett szolgáltatók voltak, ezért a király örök hallgatást parancsolt nekik (uo. 71; a további okleveleket l. uo. 73, 84). Ha igaz az, hogy a székelyek csak a XIII. század elején és egyebek között az Őrségből való átköltözéssel kerültek mai lakóhelyükre, akkor a hipotézist csak az támogatná meg, ha a családnevek kialakulásáig, a XV. századig ívelő

két évszázadban igazolni lehetne mindkét vidéken az itt most bizonyítékként említett *Adorján, Albert, Bertalan* [és: stb.] fokozott mértékű keresztnévi használatának folyamatosságát. – Itt jegyzem meg, hogy a leggyakoribb családnevek vidékek szerint való összehasonlításában a szerző sajátosnak találja az őrségi *Adorján* családnevet (I, 134). Magyarozatként azonban csak névrendszertani okra hivatkozik, arra, hogy itt „mindvégig nagyon sok keresztnévi eredetű családnevet használtak” (*Benkő, Kelemen, Filep, Benedek, Gál, Berta, Bertalan* stb.). Célszerű azonban most a keresztnévi előzmény gyakoriságáról is szót ejteni, ami nyilván nem választható el attól, hogy ide nem túlságosan messze volt Szent Adorján magyarországi kultuszának központja, Zalavár, a szent ereklyéivel.

A *Tót* családnév nagy gyakorisága Hajdú Mihálynak többször is feladta a leckét, hiszen ez az Őrség és Udvarhelyszék kivételével mindenütt a legnagyobb megterhelésű öt között van: „A déli területeken pedig kivétel nélkül az első helyen áll a használata” (Baranya, Tolna, Bácska, Szeged, de 1. Szatmár, 2. Szabolcs, Nógrád, 3. Ugocsa, Békés, 4. Borsod, Veszprém, Nagykőrös). Azt a kínálkozó magyarázatot, hogy „a délszlávok török előli menekülése következtében gyakoribb az itteni vidékeken a név” (I, 137–8), két ok miatt elveti: 1. a korabeli nyelv a délszlávokat rácoknak nevezte, 2. minden kutatóterületen megtalálható a *Tót* családnév. Más helyen (I, 164) a kapuvári járás neveiről szólván (1665–1711) is foglalkozik a névvel: „Ekkorra minden bizonnyal a *tót* közszo jelentése szűkült, s csak a szlovákságra vonatkozott, a szláv népek elnevezése differenciálódott...” A felhozott adatok azonban arról árulkodnak, hogy egyrészt a korabeli nyelv a délszlávok közül csak a szerbeket nevezte rácoknak (Ráckeve, Rácalmás stb.), az ő emléküik tehát csak a *Rác* családnevekben kereshető, másrészt a *tót* újabb kori lefoglalását a szlovákság jelölésére nem szabad visszavetíteni a családnevek kialakulásának idejére. Úgy látszik, hogy már a középkorban két szláv etnikumot nevezünk *tót*nak: az egyik nyugati és az egyik déli szláv csoportot (tehát a szlovákot, illetőleg a kaj-horvátot és szlovént). A földrajzi elhelyezkedés alapján így a déli területeken a délszláv *tót*-okat, északon és keleten pedig a szlovák *tót*-okat kereshetjük a családnevekben.

Messzemenően egyetértek a szerzőnek azzal a következtetésével, amit a névállomány és a migráció kapcsolatáról alakított ki (I, 168). A falvakban megjelenő vegyesebb névanyag, tehát a lakosság számához képest több név előfordulása, s egy-egy névforma kisebb megterheltsége valóban jórészt a személyek áttelepülésével függ össze. Azt is helyeslem, hogy a névgyakorisági mutatók középmagyar kori ingadozásaiban az egyes családok eltérő vitalitásával is számol (I, 191). Ezért helyteleníteni kell, mert nem elég szabatos, a XVIII. századi családnevek előfordulásainak afféle minősítéseit,

hogy pl. a *Szabó* név „vesztett »népszerűségéből« Szegeden és Gyalu környékén” vagy „Szatmár megyében is megnövekedett némiképp a »népszerűsége«” (I, 186). A népszerűség ugyanis családnév-választási lehetőséget rejtene, itt azonban ilyesmiről már aligha lehet szó. S ha már stílusbeli kifogást emeltem, megemlítem, hogy néhol a változatosság követelménye is csorbát szenved, amikor egyetlen bekezdés hat mondatában a *följegyez - följegyzés* szó ötször fordul elő (I, 205).

A szerző több helyen elhárítja magától azt a feladatot, hogy a nyelvi hovatarozás megállapításán kívül munkájában etimológiai szempontokat is érvényesítsen (pl. I, 123–4). Ez az eljárása általában helyeselhető, különösen az idegen eredetű családnévek esetleges közszói vagy tulajdonnévi előzményének földérítése hagyható el: ezeknek ugyanis magyar névtani mondanivalói aligha vannak. A magyar nevek magyarázata, illetőleg értelmezése azonban általában nem kerülhető ki, hiszen mind a jelentéstani, mind pedig alaktani tipizálás feltételezi ennek elvégzését. S hogy ez körütekintően megtörtént, annak bizonyítására több példát idézhetnénk Hajdú Mihály dolgozatából. De most az eltérő szemléletből, a másféle tapasztalatból eredő és a részleteket érintő különvélemény előadásának van itt az ideje.

A szerző helyesen mutat rá, hogy a családnévek motivációiban roppant nehéz a külső (fizikai) és a belső (lelki) tulajdonság elválasztása, s maga is határesetnek tartja pl. a *Fene, Férges, Fúló, Sógó, Néma, Szökellő* stb. neveket. Kázmér Miklóst követve azonban határozottan a belső megokoltságú jellemnevek közé sorolta egyebek között a *Hideg* (’rideg, közömbös’ vö. Kázmér: RMCsSz. 474) és a *Meleg* (’érzelmileg felhevült, buzgó’: uo. 724) családnéveket is. Ezek jelentése azonban a tapintásérzettel is összefügghet (olyan ember, akinek a testhőmérséklete egy-két tizedfokkal eltér a szokványostól). – A *Virrasztó* családnévet én nem sorolnám a katonáskodással összefüggők közé, és nem keresnék korrelációt az *Őr*-rel. A *Virrasztó* ugyanis mint a latin *vigilator* magyar megfelelője a halott mellett való virrasztással (illetőleg ezzel mint szokásos foglalkozással) kapcsolatos (II, 53). – Nincs kellően megokolva a *Kapus* családnévnek (két adata van Nagykőrösről: Adattár 371) a foglalkozásnevek közé sorolása sem (II, 54): a motivációhoz figyelembe kell venni, hogy a XVI. században *kapus* volt az olyan jobbágy, akit vagyoni állapota alapján kapuadó fizetésére köteleztek. Szabolcs megye 1588-i dikális összeírásának fogalmazványában nem ritkák az efféle fordulatok: *Megh holt az ki kapus vala; Az fel kapust az teorwenyuel Vjte el Kallaj Janos; ezek mind kapusok volnanak* stb.

A családnévek morfológiai elemzésében nagyon helyes következtetéshez jut: „Végletekig vive a gondolatot csupán az *-i* patronimikon képző fogható föl egyedül családnévképzőnek” (II, 75). A bemutatott képzők ugyanis valóban már

a közszoí, vagy a tulajdonnévi alapok (pl. becéző személynévek) tartozékai voltak. De én még itt sem sorolnám az -s képzősök közé egyebek között az *Elekes*, *Filpes*, *Gálos*, *Vitos* adatokat (II, 89), és határozottan kirekeszteném a -ka/ke képzősök sorából az *Oszka* családnevet (II, 100). Ez ugyanis 1596 és 1664 között egyedül Ugocsában fordul elő (Adattár 536), és nyilván összefügg vele az ugyanekkor szereplő egyetlen *Uzka* is (uo. 743). Mivel Ugocsában később több adattal (3) szerepel az *Uszkai*, mind a három változat esetében a Szatmár és Ugocsa megye határa közelében levő Uszka helység nevét keresem bennük. – A *Pobori* családnévhez természetesen nincs köze a trencsényi *Podhor* településnévnek. Magyarázatahoz l. a középkorban nem ritka *Pabar* - *Pobor* személynévet és az ezt tartalmazó Pabarbaksája-, Pabarszölőse-féle helyneveket (ezek Baranyában voltak: Györffy I, 277, 393 a személynévek adatolásával is; a személynévre l. még a Bars megyei előfordulásait is, pl. 1411, 1412: ZsigmOkl. III, 287, 485).

A dolog természetéhez tartozik, hogy a hatalmas vállalkozás további részleteihez is tehetnék megjegyzéseket, ezek azonban az egésznek a rendszerét, az általános tanulságokat és eredményeket semmiképpen sem módosítanák, így őket már csak a szerzővel folytatandó személyes beszélgetéseinkre tartogatom.

IV.

Összegzésképpen megismétlem azt a meggyőződésemet, hogy Hajdú Mihály hallatlan gazdag anyagon mutatta be személynéveink középmagyar kori állapotát, körültekintő figyelemmel, nagy hozzáértéssel és példamutató szorgalommal fejtette ki mondanivalóikat. A dolgozatot módszertani szempontból is különleges jelentőségűnek tartom, a mondanivaló nyelvi megformálását általában igényesnek, higgadtnak és korrektnek találom. Hajdú Mihály érdemes műve mindenképpen alkalmas arra, hogy szerzője (ennek alapján is) elnyerje a nyelvtudomány doktora tudományos fokozatot.

Nyíregyháza, 1997. május

MEZŐ ANDRÁS
a nyelvtudomány doktora

Opponensi vélemény

**Hajdú Mihály: A középmagyar kor személynévtörténete
(1526–1772) című akadémiai doktori értekezéséről
(Budapest, 1994. I. 1–317, Adattár II. 1–464, III. 1–817)**

A szerző egy olyan korszak személynévanyagát dolgozza fel és közli adattárában, amelynek névanyagáról kevés tudomásunk van, s ami rendelkezésünkre áll, az sem évszázadokat felölelő, összefoglaló jellegű munka. A középmagyar korra irányítani a figyelmet érdemes vállalkozás, mivel nemcsak a személynévkutatás további elmélyítésére, hanem a nyelvtörténeti /nyelvjárástörténeti vizsgálatok ómagyar korihoz hasonló felvállalására, a történeti szövegtani vagy más kutatások kiterjesztésére is ösztönözheti a szakembereket.

A dolgozat az 1526–1772 közötti hatalmas kort öleli fel, s mutatja be eredeti források alapján. Igen nagy vállalkozás, mely már az értekezés háromkötetes, 1598 oldalas terjedelméből is kiviláglik. Ezen belül pedig a 107 oldalas irodalomjegyzék arról is meggyőzhet bennünket, hogy a jelölt nemcsak a magyar, hanem a nemzetközi (még a finn) szakirodalomnak is jó ismerője. Mindez természetesen még nem lenne érdem, ha nem társulna a feldolgozás részletességével, alaposágával, a korábbi kutatások eredményeinek hasznosításával, a személynévfejlődés korszakainak világos bemutatásával, a hatalmas névanyag alapján levont megbízható következtetések, megállapítások újszerűségével.

Az értekezés több mint kétszáz év személynévanyagát vizsgálta meg, s – nagyon helyesen – nem egyetlen zárt, névtani szempontból teljesen egységes kornak tekintve ezt az időszakot, hanem a viszonylagos egység mellett jól láttatva a névtani szempontból kiformálódott cezúrákat is. Éppen ezért a jelzett kort a keresztnévek vonatkozásában negyedszázados egységekre, mintegy tíz időegységre bontja, a családnevek esetében viszont – kevésbé változó/változékony jellegük miatt – csupán négy szakaszt (1526–1595, 1596–1664, 1665–1711, 1712–1772) különít el. Ez utóbbi korszakok jellemzése eléggé pontos, legfeljebb egy-egy találóbb elnevezés jobbíthatná – ha találnánk – az időközökön belüli viszonylagos névtani egység meglétét.

A korszakokra (időszakokra) tagolás – amint a korszakolások esetében megesis – tulajdonképpen önkényes, nehezen köthető konkrét, a névadásra „megfoghatóan” kiható történelmi–társadalmi–szociális eseményekhez vagy jelenségekhez, de belátható, hogy mindkét időbeli tagolásban reális szempontok játszanak szerepet, s ezért védhetők, és bizonyára el is fogadhatók.

Körültekintően járt el a jelölt abban a tekintetben is, hogy lehetősége legyen a magyar nyelvterület nagy részéről árnyalt képet adni. Ezért kellett – szerintem is helyesen – kiválasztania tizennyolc kutatási területet, mert ez egyben alkalmas az egyes vidékek névállományának bemutatására. A kiválasztás gondos volt, mivel tekintetbe vette a városi –falusi, a protestáns – római katolikus, a magyar – nem magyar névadás és névhasználat stb. szempontjait, szemléltetve az egész terület „névmozgását”. A névanyag elemzésében, bemutatásában – helyesen – nála is fontos szerepet játszott a statisztikai módszer alkalmazása, mely valóban képes más vizsgálati módszerek egyidejű, komplex alkalmazása mellett a névgyakoriság, a névtípusok megterheltségi fokának/fokainak kiderítésére, az egyes és összetett nevek, a névstruktúra stb. bemutatására, s a hatalmas névanyag bizonyos önálló egységei kontúrjainak megrajzolására.

A részletekre térve hadd említsük meg, hogy a magyar és a nemzetközi szakirodalom eredményeinek bemutatása során (pl. 13–14. oldal) talán célszerűbb lett volna különválasztani a hazai és a külföldi kutatások eredményeinek ismertetését, mivel pontosabban látszott volna a magyar kutatások egyenletesen gyors fejlődése.

A szerző valóban hatalmas anyagot: 39010 családnévvel dolgozott fel, s ez igen nagy elismerést érdemel. Névteni szempontból az is érdekes, hogy nemcsak a városok, hanem a környék falvainak neveit is feldolgozta, mert a városoknak itt is kisugárzó ereje lehet.

A feldolgozás során, adatanyagának bősége és megbízhatósága alapján új névteni kutatási területeken is otthonosan mozog. Bizonyára maradandó eredményként tarthatjuk majd számon a névelemhiány vagy névhiány tárgyalása során kifejtett nézeteket, a körülírásos megnevezést stb. Helyesen hívja fel a figyelmet arra is, hogy nagy különbség volt a tárgyalt korszakban a nemek megnevezésében. Okvetlenül megszívlelendő, s ezt a későbbi kutatások során feltétlenül hasznosíthatjuk, hogy nem feltétlenül kell elválasztani az asszonynevek, nőnevek vizsgálatát a férfinevekéétől, mert a feudális társadalomban a nők jogi helyzete, s ennek következtében megnevezése is olykor sajátos volt ugyan, de formai szempontok alapján valóban találunk olyan rendszerező elveket, mint például az egyeleműség, a családnév vagy keresztnév használata, a névelemhiány, a körülírásos megnevezés, amelyek közősek a két nem névhasználatában. Nemcsak itt, hanem máshol is láthatjuk a dolgotatban, hogy Hajdú Mihály mintegy előre vetíti a névkutatásban a történettudomány újabb szemléleti elemét, az úgynevezett szociálhistorikus vizsgálati módszert, vagy inkább a szociális körülményekből fakadó viszonyok figyelembe vételét (a szocio-antroponímiát). A névadásban, a névhasználatban, a névválasztásban, a nevek öröklődésében – ahogy Hajdú Mihály dolgotatából látjuk – a

makroközösségek szokásai mellett a mikroközösségek ereje is érződik. A makroközösségek politikai–történeti folyamatai mellett és alatt a parasztság, a polgárság, a különböző népcsoportok, sőt az egyén életének stb. belső története is meghúzódik.

A körülírásos nevek elemzése új szempontokat vet fel a névkutatásban. Ugyanis bő anyag alapján igazolja a szerző, hogy két típusa van a körülírásos elnevezéseknek, mégpedig aszerint, hogy lehet-e vagy nem lehet kikövetkeztetni a személy családnévét. Ide a nagyon idős vagy munkaképtelen emberek, csecsemők és kisgyermekek névadása tartozik, a szolgálk/szolgálólányok neveinek elhagyása ugyanis már nem volt ennyire általános. Még tovább megy a megkezdett nyomon, s felfigyel arra, hogy találunk úgynevezett pontosító körülírásos névtípust is a névanyagban. Itt a teljes kételemű név mellett más személy teljes kételemű nevét is megtaláljuk, pl. *Almadi Ilona asszony Zekey Illyés Uramnak Hazas tarsa*. Az azonban mégis nyilvánvaló, hogy a nevet kísérő pontosítás – véleményem szerint – nem szerves része a tulajdonnévnek. Akkor fordul elő, ha a *-né* használatára nem kerül sor valamilyen oknál fogva. Föltehető továbbá nézetem szerint az is, hogy ez csak magas rangú, előkelő családból származó asszonyok nevében volt szokásos, vagy éppen a férj előkelő származása, társadalmi állása sugárzott át az eredeti lánykori név egészére.

Komoly elméleti fejtegetés olvasható a családnevek öröklődésének tárgyalása során (78–79), amellyel egyet tudunk érteni, főleg Török Gábor nézetének bírálatával.

Helyesen mutatja be a névanyag tükrözte nyelvjárástörténeti sajátságokat (nyíltabbá válás, kétnyíltszótagos tendencia stb.). Megemlíti viszont a szerző, hogy a szóeleji *ptr-* nem szolgál hangtani tanulsággal (l. 1764: *Ptücsök*, illetve 1775: *Trücsök*). Biztosan nem állítható, de elképzelhető, hogy a szóeleji jelölési ingadozás a bilabiális zöngétlen tremuláns esetleges meglétére utal.

A nevek szófaji szempontok szerinti elemzése során egy már régóta elő-előkerülő gondot említ, hogy tudniillik a tulajdonneveket lehetetlen olyan kategóriának tekinteni, mint a közneveket, azaz hogy „a szófajok osztályozása nem logikus, hiszen a főneveken belül a tulajdonnevek fölvétele nem felel meg az egyébként jelentéstani alapokon nyugvó szófaji beosztásnak” (129). Megjegyzi ugyan, hogy „erről azonban valószínűleg nem itt illik értekezni” (uo.). Ez természetesen igaz, de ha már egy-két érvet említ, akkor bizonyára arra is tudott volna megoldást ajánlani, miképpen kell megoldani a szófajok osztályozását, hogy az általa említett anomáliát elkerülhessük. Azt hiszem ugyanis, hogy a szófajokat mindenképpen (a konkrétságon és elvontságon kívül) köz- és tulajdonnevekre lenne célszerű osztani, és a hagyományos felosztást megőrizve további altípusokra oszthatnánk a szófajokat (főnév,

melléknév, számnév stb.), a tulajdonneveknél pedig csupán azt vizsgálánk, hogy azokat milyen szófaji kategóriával, milyen morfológiai eszközökkel fejezzük ki. Ez nem jelentené okvetlenül a szófaji rendszer alapján történő újrafelosztást (mert az *és*, a *hogy*, az *alá* és sok más szófaj általában nem szerepelhet tulajdonnévként). A tulajdonnév tehát mindenképpen főnévnek minősülne, de a *Faragó*-, *Asztalos*-, *Tanító*-, *Sós*-féle tulajdonneveknél meg lehetne említeni, hogy igenevekből, melléknevekből stb. keletkeztek. A különválasztást az is indokolná, hogy a kommunikáció-elmélet felől nézve a névtan kérdéseit, szembeötlik a tulajdonnevek sajátos „közlésbeli jellege” és sajátos „jelentésszerkezete”, s ezen belül a nyelv más elemeihez képest is nagy hírértéke, továbbá, hogy a névadás, a névkeletkezés előfeltétele (szemben a köznevekkel) két toponimikus modell megléte: 1. az elnevezés tárgyi (méret, alak, elhelyezkedés stb.) háttérének modellje, s 2. a szóalkotásnak (a névforma létrehozásának) a nyelvi modellje. Az is lényeges különbség, hogy a tulajdonnevek esetén fogalmi szintről nem beszélhetünk, hiszen száz *Kovács* alapján nem vonhatunk el egy ’Kovács, Kovácsság’ fogalmat. A tulajdonnevekhez továbbá jelentős információhalmaz tartozik, szemben a köznevekkel, közszavakkal. E kis kitérő után térjünk vissza azonban a dolgozat igazi témájához!

A dolgozat valamennyi érdemét szinte lehetetlen lenne felsorolni. Hatalmas munka, mely nem csupán terjedelmével, hanem a megtárgyalt kérdések magas szintű tudományosságával és alaposágával vívja ki elismerésünket.

A morfológiai elemzései, a névhasználat helyi és korabeli szokásainak vizsgálata, az eddigi történeti és szinkrón kutatások eredményeinek hasznosítása, a nagy tömegű adatot tartalmazó források alapján levont következtetések (pl. hogy keleten több a névelemhiányos névföljegyzés, mint nyugaton; a források névhasználatbeli különbözőségének és a kételemű névadás végleges megszilárdulásának bizonyítása stb.) mind-mind a legteljesebb elismerésünket érdemli meg. Gondolok itt elsősorban a névtelenség/névnélküliség, a névelemhiány társadalmi és területi különbözőségeinek bemutatására, a nemekhez kapcsolódó névhasználatbeli különbségek tárgyalására, a keresztanya szerepének tisztázására a gyermek névadásában, a házasságon kívül született gyermek anyja nevének számontartását fejtegető részekre stb. Sikerült feltárnia az egyes korszakokra és vidékekre jellemző neveket, névtípusokat. Mindezekkel egy hosszú kor egész névtani képét, a személynévrendszer egészét sikerült megrajzolnia fejlődésében (olykor a nevek maradandóságában) és állapotában, összefüggéseiben és egyediségeiben.

A kétkötetes hatalmas adattár igazában több, mint adattár, hiszen igen sok területen tovább pontosítja a jelölt az első kötetben előadott elméleti

fejtegetéseit, tovább árnyalja azt az egyébként is jól megrajzolt képet, amelyet a középmagyar kor személynévanyagáról festett. Ez a kétkötetes adattár a maga terjedelmével, alaposságával és szakszerűségével szinte alapja lehetne (némi átdolgozással) egy középmagyar kori személynév-szótárnak, amely a Kázmér Miklóstól származó kitűnő „Régi magyar családnevek szótára. XIV–XVII. század” című mű (Bp., 1993) mellett talán szintén büszkesége lehetne a magyar történeti névkutatásnak.

Mindezen elismerések mellett hadd tegyünk szóvá néhány formai hiányosságot. A gépelési hibák felsorolásától elállunk, ezek nem befolyásolják a dolgozat értékét. Ennél nagyobb gondot jelent azonban a több helyütt található pontatlan vagy elnagyolt fogalmazás, nemegyszer az érthetatlenség, bizonyos mondatelemek felesleges ismétlődése egy mondaton belül, vagy a szórend botlásai stb. Ezeket a hibákat nyilvánvalóan a sietség okozta, s a dolgozat közlése előtt a szerző majd gondosan kijavítja, hogy ebben a tekintetben is megfeleljen annak az igényességnek, amelyről a dolgozat, illetőleg a szerző tanúskodik.

Mindent egybevetve azt mondhatom, hogy a magyar névkutatás jelentős művel gyarapodott. Egy hosszú nyelvtörténeti/névtörténeti korról kaptunk átfogó személynévtani áttekintést. Hajdú Mihály munkássága más tekintetben is igen jelentős, mert fáradhatatlanul ösztönözte a környezetét, egyetemi hallgatóit és kollégáit a névtani kutatások végzésére, s mindent elkövetett a gyűjtések megjelentetése érdekében.

A dolgozatot mind témaválasztása, eredeti forrásainak kiaknázása, alapos feldolgozása és mind a részletek, mind a nagyobb összefüggések megláttatásában tükröződő, elmélyült fejtegetései alapján akadémiai (tudományok) doktori fokozatként való elfogadására javasolom a tisztelt bizottságnak.

Debrecen, 1997. március 18.

NYIRKOS ISTVÁN
a nyelvtudomány doktora

A bizottság által megfogalmazott és föltett kérdések

1. Ha könyv formában megjelenik a mű, milyen módon képzei el a szerkezet véglegesítését?
2. Miként képzei el a keresztnevek művelődéstörténeti szerepének bemutatását?

A bizottság egyes tagjai által föltett kérdések

Kristó Gyula: Miért maradtak el a Marostól délre fekvő települések lakóinak névtani vizsgálatai?

Gregor Ferenc: A *Tót* családnév előfordulásai alapján tudja-e bizonyítani, hogy a *tót* közszó jelentésének szűkülése a mai 'szlovák' jelentése – minden bizonnyal helyesen – korábbi az eddigiekben elfogadottnál?

Hoffmann István: Mi a terminológiai bizonytalanságnak az oka a mai magyarországi személynév kutatásban, s van-e lehetőség ennek az egységesítésére?

Szende Tamás: Mikortól lehet „hivatalos” családnevekről beszélnünk? Mi a viszony a mai hivatalos névhasználat és az öröklődő családnévek között?

Szabó Géza írásbeli véleménye a disszertációról:

A terjedelmében (1598 gépelt lap), felgyűjtött és elemzett adataiban (39010 családnév és 64060 keresztnév) is nagyszabású munka a középmagyar kor személynéveinek kiváló feldolgozása, s egyben a szakterület hazai és külföldi eredményeinek – gazdag bibliográfiával kiegészített – áttekintése. A szóban forgó mű mint empirikus munka/teljesítmény már önmagában is elismerést érdemel.

Tudományos értékét nem könnyű röviden összefoglalni. Hogy tisztemet össze ne tévesszem az opponensével, igyekszem véleményemet rövidre fogni, s ennél fogva nem kívánok olyan kérdésekkel foglalkozni, amelyek rövidebb-hosszabb kitérőket eredményeznének.

A szerző hatalmas terjedelmű, kiemelkedő jelentőségű munkájával – úgy vélem – tudományos pályája legnagyobb kihívásának felelt meg, amikor a középmagyar kor személynévtörténete kutatási témát felvállalta, és fantasztikus szorgalommal, kitartással idevágó kutatásai alapján eredményeit akadémiai doktori disszertációnak megírta. – Kutatási témájának sajátos megközelítése valósággal felszorozta a feladatokat manuálisan is, de kutatósmódszertanilag is jelentős újításokat kívánt. Nem csupán a családnévek és keresztnevek eltérő feldolgozására kell itt utalnom, hanem az 1526 és 1772 között feszülő időszak felparcellálására és kutatópontonkénti (pontosabban: régiókénti) statisztikai feldolgozására, elemzésére, valamint a leszűrt tanulságok általánosítására.

Továbbá a történeti nyelvöldrajzi szemlélet még szociolingvisztikai szemponttal is bővült.

A bőséges nyelvi anyaggal dolgozó elemzés következetes nyelvöldrajzi aspektusban – szűkebb időszelvények szerint – a diakronián belüli szinkronia megközelítését is lehetővé teszi. Bizonyára ebből a lehetőségből fakad a szociolingvisztikai, sőt: pszicholingvisztikai szempontok érvényesítése a személynevek használatában, a keresztnévek megválasztásában. A dolgozatban kiváló eredménnyel alkalmazott új módszertani eljárások feltehetően előre fogják lendíteni a történeti dialektológiát is.

A komplex kutatási módszernek megfelelően számos nyelvi oldal kerül az érdeklődés homlokterébe (hangtani, alaktani, szókészleti, szófajtani, etimológiai), ugyanakkor a szerző a névhasználók, névadók, névalkotók, tehát a nyelvet használók földrajzi, etnikai, társadalmi stb. mozgásformáira is nagy figyelmet fordít. Az adatok gondos elemzése során fontos népiség- és településtörténeti ismereteket – olykor feltételezéseket – kapunk. A szóföldrajzi jellegű adatok az olvasó számára – számos statisztikai táblázatban, illetőleg térképen teszik izgalmassá a problémákat.

Hadd tegyek egy megjegyzést a *Tót* családnévvel kapcsolatban: az I. és a II. időszelvényben talán még a globálisan 'szláv' jelentésű ómagyar korból megőrződött családnévvel van dolgunk. Nem elképzelhetetlen, hogy a tatárjárás utáni – XIII–XIV. századi betelepítés/betelepülés szláv nyomairól van szó!

Még egy megjegyzés: a személynévi adatok elemzéséből az a kép körvonalazódik, hogy a középmagyar kor utolsó időszete (1712–1772) erősen leszakadóban van a korszaktól, ami egyébként az ismert társadalmi-politikai eseményekből, a be- és áttelepülési mozgalmakból fakadóan nyilvánvaló.

Végezetül: a dolgozatot a témaválasztás eredetisége, kutatómódszertani értékei, valamint új tudományos eredményei alapján alkalmasnak tartom arra, hogy szerzője, Hajdú Mihály a tudományok doktora fokozatot elnyerje.

Válasz az opponensek véleményeire és a fölvetett kérdésekre

Köszönöm opponenseimnek a sok időt és fáradságot igénylő munkát, amit dolgozatom elolvasásával és bírálatával végeztek. Hálás vagyok mindhármuknak, s ígérem, hogy egy mondatuk sem vész kárba. Ha munkám, vagy annak egy részlete netán megjelenhet, minden javító szándékú véleményt figyelembe fogok venni, s az elhangzottak valóban ilyenek voltak. Köszönöm,

hogy értekezésem fogyatékoságai mellett annak szerény eredményeit is elismerték, következtetéseim, megállapításaim egy részét elfogadták. De különösen megköszönöm azt a minden szavukból sugárzó jobbító szándékot, amellyel a hibákat és hiányosságokat illették, s amelyből segítőkészségük világossá válik. Általánosságban és egészében elfogadom a kifogásaikat, a részletek tekintetében azonban néhány ponton vagy vitatkozom, vagy inkább mentegetőzöm.

Mindhárom opponensem a nyelvtörténetnek és a dialektológiának is kiváló tudósa, így érthető, hogy a témaválasztás időszerűségének észrevételével kezdte a bírálatát mindegyikük. Valóban olyan korszakát igyekeztem a magyar nyelvtörténetnek, azon belül a névtannak megragadni, amely szinte minden szempontból kimunkálatlan, sőt nyugodtan kimondhatjuk: ma még elhanyagolt. Különösen az a nyelvjáráskutatás területén, s úgy vélem, hogy éppen a nevek (elsősorban a családnévek) viszonylagos pontosságra törekvő lejegyzése segítséget ad a középmagyar kori izoglosszák megvonásához, a nyelvjárási határok későbbi változásainak bemutatásához. A kisebb időszakok névhasználati tanulságainak levonásával kapcsolatban joggal említi DEME LÁSZLÓ a XVII. századi névanyag viszonylag csekélyebb mennyiségéből eredő hiányosságokat. Az igazság az, hogy érdekes módon ebből az időszakból, a XVII. század elejéről jelentősebb mennyiségű névadat is rendelkezésemre állt a Bethlen Gábor által 1604-ben végeztetett székelyek összeírásai, közismert nevén: az erdélyi lustrák alapján, de éppen a bőség tett óvatossá. Amennyiben valamennyi névadatát földolgozom e forrásoknak, aránytalanná vált volna az értekezés, vagyis nem az egész országra, vagy inkább magyar nyelvterületre érvényes kép alakult volna ki, hanem a székelyekre jellemző névhasználati sajátyságot kaptam volna meg, hiszen a hússzoros mennyiségű erdélyi névanyag struktúráját alig befolyásolta volna a többi vidék ehhez képest csekély névadata. Így inkább lemondtam e kor általánosításairól, de ahol lehetett (Őrség, Nagykőrös, Ugocsa stb.), ott a folyamatosság elvét megtartva bemutattam az egyes vidékek névanyagában bekövetkező változásokat. Más területeken, sajnos éppen a keleti vidékeken (Udvarhelyszék, Csíkszék, Moldva stb.) ez a folyamatosság nem volt végigvezethető, mivel XVI. századi vagy XVIII. századi adatok nem kerültek elő tömegesen, ami pedig az általánosításhoz elengedhetetlen. KRISTÓ GYULA joggal kifogásolja, hogy a Marostól délre eső területek kimaradtak a vizsgálatból. Ennek egyik és legfontosabb oka az adathiány. Amikor Káldy-Nagy Gyula közzétette a Gyulai szandzsák XVI. századi török deftereinek névanyagát, részben gazdasági okokra (pénzhiány), részben pedig az adatok túlnyomóan szerb voltára hivatkozva tette ezt. Tehát eddig még nem jelent meg erről a vidékről elegendő névanyag, de ha esetleg meg is jelent volna, annak nem magyar névanyaga kizárta volna a

fölhasználhatóságát, hiszen a korabeli magyar nyelvterületet igyekeztem vizsgálni (s ettől független, hogy közben Gyalu és környéke nagy mértékben elrománosodott).

NYIRKOS ISTVÁN kifogása jogos az egyes időszakok megnevezésével kapcsolatban. Pusztán stilisztikai szempontból váltogattam a „kor”, „korszak”, „időszak”, „szakasz” elnevezéseket, de tudom, hogy egyik sem pontos ezek közül, egyik sem igazi névtani kategória. Különösen zavaró a „3. időszak” vagy „9. szakasz” kormeghatározás, s mostani válaszomban kerülöm is ezeket, vagy ezekhez hasonlókat. Amikor azonban az olvasó visszalapozhat a számmal jelölt korszak kezdő és záró évszámaira, terjedelemcsökkentés céljából rákényszerültem az ilyen jellegű megnevezésekre a korszakhatárok pontos évszámainak minden egyes alkalommal való megadása helyett. A visszakeresés kétségtelenül többletmunkát jelent a fölhasználóknak, s tisztelt opponenseimnek is azt adott, amiért elnézést kérek. A négy családtörténeti időszaknak nevet adni valóban nem próbáltam meg, de elképzelhető lenne egy „török kor első fele”, „török hódoltság második fele” vagy ezekhez hasonló elnevezések bevezetése.

Nagyon érdekes, új és kifejező DEME LÁSZLÓnak az a megállapítása, hogy a vezetéknevek éppen a nyelvtörténet középmagyar korában, annak is az elején váltak családnevekké. Ezzel természetesen egyetértek, de eddig még nem merült föl egyetlen névtani kutatóban sem az a gondolat, hogy a XV. századig vezetéknevekről, azután pedig családnevekről beszéljen. A két terminus technicus szinonímaként volt eddig használatos a magyar névtudományban. Kétségtelen, hogy a szaknyelvek nem szeretik a szinonímákat, s ha ilyenek mégis vannak, akkor azok egyikét új jelentéstartalommal tölti meg valaki, s ezzel árnyalatnyi különbségek tételére teszi alkalmassá a nyelvet. Ilyen a „helynév”, „földrajzi név”; a „becenév”, „becéző név”; „ragadványnév”, „megkülönböztető név” stb. kettőssége, s most éppen a „családnév” és „vezetéknév” jelentésbeli elválásának lehetünk tanúi a magyar névtudományban. Ehhez kapcsolódik HOFFMANN ISTVÁN észrevétele a személynévkutatás terminus technicusainak bizonytalanságáról. A Névtani Értesítőben 1979-ben elkezdődött egy vita Szabó T. Attila és Rácz Endre részvételével a magyar névtudomány szakszavairól, de érdektelenség miatt abba is maradt. Ennek ellenére úgy vélem, hogy a folyóiratok legalkalmasabbak arra, hogy ilyen jellegű kérdések tisztázódjanak, s az összefoglalásoknak már az egyértelmű terminus technicusokat kell (vagy kellene) használniok.

MEZŐ ANDRÁS joggal kifogásolja azt a megfogalmazásomat, mely szerint már a XIII. századtól föltételezhetünk családneveket, sőt – ahogyan írtam – kettős családnevek csíráit. Ez kétségtelenül szótévesztés volt részemről, de nem is vezetékneveket szándékoztam írni, hiszen ugyanazon az oldalon, ahonnan

Mező András idézi tőlem az adatokat, magam a „körülírásos nevek” meghatározást használom. Most azonban inkább (egy régi vitánkra utalva) Inczeffi Géza „laza szerkezetű földrajzi nevek” terminus technicusát módosítva „laza szerkezetű személynevek” kifejezést használnám. Az ilyen típusú nevekből az egyik vagy másik elem elhagyható, esetleg egy harmadikkal fölcserélhető, mint ahogyan ilyenekre szép példákat találhatunk Fehértói Katalin XIV. századi gazdag gyűjteményében (1348 X 1351: *Johannes filius Michaelis dicti Fyzeri*, 1348 X 1351: *Michaeli Fyzeri*; 1394: *Petrus, filius Nicolai dicti Chykus de Zemene*, 1398: *Petrus, filius Nicolai dicti Chicus de Zanthow*; legszebb azonban közülük a következő: 1347: *Mauricius dictus Abraam filius Abrae rufi de Cheklez*, 1348: *Mauritius dictus Mokus seu Abraam*, 1348: *Mauritio alio nomine Mokus seu Abraam dictus*). A latinos formákból nehéz megállapítani, hogy milyen volt ugyanannak a névnek az anyanyelvi használata. Dolgozatomban csupán azt állítom, hogy az efféle és a Mező András által is idézett névalakulatokból fejlődhetnek ki a kettős családnevek, s ha az ott felsorolt további adataim is megnéznők, az átmenet árnyaltabbnak, fokozatosabbnak látszanék, s eljutnánk végül az 1543-ból való *Petrus Tot-Szabo* adathoz, amely már vitathatatlanul kettős családnév, s amelyet éppen Mező András várdai személynevekkel foglalkozó tanulmányából vettem át.

Az őrségi és székelységi családnevek összehasonlításához kétségtelenül meg kell nézni a korábbi, XIV-XV. századi keresztnévdívatot. Az Anjou-kori Okmánytár ha nem is sorban, de folyamatosan megjelenő kötetei erre lehetőséget fognak adni, s az eddig kiadottak alapján meg is kezdtem tanítványaim segítségével az egyes időszakok keresztnévhasználatának, s természetesen családnévelőfordulásainak az összegyűjtését, vizsgálatát. Miután megjelent Mező Andrásnak „A templomcím a magyar helységnevekben” című könyve, magam is tudom, hogy az Őrségben gyakori *Adorján* név a zalavári apátság templomának névadójával hozható kapcsolatba, s az e műre való hivatkozással ki is egészítem a kéziratot, de természetesen nem csupán itt utalok rá, hanem másutt is egybevetem a keresztnévi eredetű családneveket a környékbeli patrocíniumokkal.

A *Tót* családnév valóban sok gondot okozott. A XVI. században szinte mindenütt a leggyakoribb családnév volt, de a XVIII. századra megritkult az előfordulása, s a Dunántúlon nagy mértékben kiszorította a *Horvát* név. Amennyiben a TESz szerint a kaj-horvátokra is vonatkozott a *tót* közszó, miért változott meg ellentétes irányban a két név megterhelése? Nem vetítettem vissza a *tót* szó ’szlovák’ jelentését a családnevek kialakulásának korára, hiszen az valamennyi szláv névre vonatkozott még akkor, s ezt Mező András is elismeri, amikor az északi, északkeleti *Tót* családnevekben a ’szlovák’ népnévet

föltételezi. Az adott helyen arra utaltam (talán nem egészen világosan), hogy Kapuvár környékén a Fölvidékről betelepülők hozták magukkal a *Tót* családneveket, vagy ami még valószínűbb: itt kapták meg, cserélték ki korábbi családneveiket sokan. Véleményem szerint a két szláv népet jelentő *horvát* és *tót* szó jelentéskülönülése korábbi a TESz. által adatolt 1800-as évnél. Legalábbis a családnevek körében való megjelenésükből és előfordulásaikból erre lehet következtetni. Hogy ebben a vélekedésemben GREGOR FERENC megerősített, azt hálásan köszönöm neki. Az a föltételezés, amit SZABÓ GÉZA említett e családnév tatárjárás utáni elterjedéséről, úgy vélem, további vizsgálatot érdemel, de mindenképpen érdekes, és új eredménye lehetne a magyar nyelvtudománynak.

Az egyes családnevek indítékainak föl kutatása, etimológiájának megadása annyira ingoványos talaj, hogy a tévedés lehetősége számtalan. Éppen ezért köszönöm mind NYIRKOS ISTVÁNNak mind pedig MEZŐ ANDRÁSNAK az észrevételeit az etimológiákkal és besorolásokkal kapcsolatban. A névetimológia és a névadási indíték valamint szójelentés között mindenképpen különbséget kell tennünk. Éppen ez a bizonytalanság, a szempontkeveredés látszik a múlt század elejének rendszerezési kísérleteiben. Ugyanitt szólok röviden a tulajdonneveknek a szófajok közé való beosztásának megkérdőjelezéséről, ugyanis erről a kérdésről a miskolci névtani konferencián tartott előadásomban részletesen beszéltem, s a közelmúltban meg is jelent a konferencia előadásainak szövege a Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványainak sorozatában. Ott kifejtettem, hogy a tulajdonneveket (elsősorban több szóból való fölépíthetőségük miatt) nem tekinthetjük a főnevek egyik alosztályának, hanem egy szófajok fölötti kategóriát kellene bennük keresnünk, s leginkább a szintagmákhoz hasonlítanak, amelyeknek hasonlóképpen lehetnek különböző szófajú elemei, s néha valóban szintagmák is a tulajdonnevek, nagyon sokszor azonban egyeleműek, s ha nem azok, akkor sem lehet bennük kimutatni mindig a kapcsolódási viszonyt, mert az vagy elhomályosult, vagy nem is volt.

A családnevekkel kapcsolatban tényleg nem lehet „népszerűség”-ről beszélni, hiszen nem szabad választás eredményei ezek, bár keletkezésükkor mindenképp közrejátszott a névadók, a közösség elnevezési szokása, a különböző névtípusok kedveltsége az adott etnikumban. A migrációk következtében létrejövő arányváltozásokkor, a kialakult nevek egyes vidékeken nagyobb számban való megjelenésekor kétségtelenül nem a népszerűség a befolyásoló tényező, hanem sok egyéb más, leginkább talán az egyes családokban meglevő vagy éppen hiányzó genetikai erő, a szaporodás intenzitása, esetleg ennek valamilyen okból (korai halál, betegség stb.) való elmaradása. Ennél a stilisztikai vétségnél térek ki az opponensek által

tapasztalt, de néha szóvá sem tett géphibákra, melléütesek javíthatlanul maradására és mondszerkesztési hibákra. Valóban ez nagyrészt a sietségnek a következménye, s az időtől kevésbé szorítva majd lehetőségem lesz a közeljövőben ezeknek a kijavítására. Köszönöm, hogy Nyirkos István ezek egy részét felsorolva írásban eljuttatta számomra.

Ehhez kapcsolódik a bizottság első kérdésére adandó válaszom is. Lehetetlennek tartom, hogy a mai viszonyok között a dolgozat bármilyen átszerkesztés vagy átalakítás után is önálló kötet formában megjelenjék. Mivel az Akadémiai Kiadó gyakorlatilag megszűnt, egyetlen magánkiadó sem vállalkozik néhány száz példányban eladható munkák megjelentetésére. Arra viszont talán lesz lehetőség, hogy egy nagyobb, összefoglaló munkába beleillesztve, nagy mértékben lerövidítve, az adattár és az illusztráló ábrák, térképek elhagyásával a legfontosabb mondanivaló megjelenhessék. Az Osiris Kiadó az eddigi tervek szerint egy magyar névtani témájú, tankönyv jellegű kiadványt jelentet meg a közeljövőben, amelynek egy fejezete lehet a középmagyar kor személynévtörténete, természetesen nagy mértékben rövidített és átdolgozott formában. Ebben az esetben a szerkezeti átalakítást úgy kell elvégezni, hogy a szövegbe beépített illusztráló adatok reprezentálják a mostani adattárat, s a bibliográfia a lehető legszükségesebb szakirodalomra korlátozódjék.

Összefügg a megjelentetéssel a második kérdésre adandó válaszom is, amely a keresztnévek művelődéstörténeti szerepére vonatkozik. A tervezett könyvben mindenképpen sort lehet keríteni a keresztnévek változásainak okaira, az ezeket kiváltó történelmi és társadalmi, egyház- és művelődéstörténeti változásokra. Kétségtelen tény ugyanis, hogy ahol megállapítható a vallási hovatartozás, kiválóan jellemezhető a keresztnévanyag struktúrája: elsősorban nem a leggyakoribb, hanem a jellegzetes nevek elterjedése alapján. Ugyanakkor ezeknek az adatoknak a fölhasználásával kikövetkeztethető azoknak a településeknek az egyházi hovatartozása, amelyekről írásos történeti adataink nincsenek, csak néhány összeírás keresztnévanyaga áll rendelkezésünkre.

Végezetül megköszönöm még egyszer opponenseim jóindulatát, segítőkészségét, a bírálóbizottság észrevételeit, kérdéseit. Kérem, fogadják el válaszom.

Budapest, 1997. szeptember 3.

HAJDÚ MIHÁLY

Die Deutschen in Ungarn. Eine Landkarte mit deutschen Ortsnamen. A magyarországi németek térképe. Kiadta a Neue Zeitung Alapítvány. Készítette az AGÁT Kft. TOP-O-GRÁF Térképészeti Iroda. 1996 [1997]. 107×72 cm.

A maga nemében első, többfunkciós térkép jelent meg 1997 elején. Elsősége abból fakad, hogy magyarországi nemzeti kisebbségek közül a hazai németiség körében használatos nevek egy jól körülhatárolható csoportja lett elsőként a nyilvánosság elé tárva. (Bár ezt a kiadványt megelőzte Budaörs város hasonló indíttatású térképe, az mégiscsak egy kisebb földrajzi egység neveit tartalmazza.)

A térkép összetettsége jól kiviláglik a hátoldalon található német és magyar *Ajánlás*-ból: „A jelen térkép célja, hogy a magyarországi németek helység- és természetföldrajzi neveit közkinccsé tegye, és egyúttal áttekintést nyújtson a német kisebbség kulturális és oktatási intézményeiről, valamint az 1994. évi választások és az 1995-ös pótválasztások eredményeképpen létrejött önkormányzatairól.” Vagyis a szó szűkebb értelmében nem földrajzi jelenségek kartografikus ábrázolása az egyik szempont, a másik pedig a névhasználati – az alábbiakban főleg ez utóbbival foglalkozom.

A térképen található elnevezések a következő csoportokba sorolhatók: jelenleg is használatos helységnevek, pl. *Leinwar* – *Leányvár* (Komárom-Esztergom m.), *Schaumar* – *Solymár* (Pest m.), *Kschmarad* – *Kisnyárád* (Baranya m.) stb.; történelmileg kialakult, ma már nem vagy csak igen korlátozott körben előforduló nevek, pl. *Erlau* – *Eger* (Heves m.), *Rabnitzhof* – *Rábcakapi* (Vas m.), *Martinsberg* – *Pannonhalma* (Győr-Moson-Sopron m.) stb.; az egykor németek által is lakott települések neve, pl. *Neustadt* – *Balmazújváros* (Hajdú-Bihar m.), *Asud* – *Aszód* (Pest m.), *Feldwar* – *Dunaföldvár* (Tolna m.) stb.; nem németek által lakott községek német elnevezése, pl. *Keschitz* – *Keszölc* (Komárom-Esztergom m.), *Säumel* – *Zámoly* (Fejér m.), *Kötsching* – *Kötcse* (Somogy m.) stb. Ebből látható, hogy a térkép egyszerre akar megfelelni a szinkronia és a diakronia követelményeinek.

Ez elvileg lehetséges, ha a kétféle névcsoportot jól láthatóan el lehet különíteni egymástól. A szóban forgó térképen ez azonban csak részben sikerült, hiszen a jelenleg is használatos nevek betűtípusától csak alig különbözik a régiségben megvolt neveké, ez különösen a kisebb méretű betűkkel szedett neveknel kíván éles látást, főleg a nagyon sűrűn teleírt dél-dunántúli és nyugat-magyarországi részeken.

A térkép a német neveket olyan formában közli, ahogy azokat a helyi német közösség használja, természetesen alkalmazkodva a hangzás írásbeli közlésének korlátaihoz. Ezek a nevek általában a kronológiailag eredetibb magyar neveknek a helyi német dialektushoz igazított formái, vagyis nincs semmiféle irodalmi német („hochdeutsch”) írásbeliségük. A közölt neveknek igen nagy része tartozik ide, pl. *Bodigaß* – *Boldogasszonyfa* (Baranya m.), *Jerking* – *Györköny* (Tolna m.), *Tschonok* – *Csolnok* (Komárom-Esztergom m.), *Polan* – *Magyarpolány* (Veszprém m.) stb. Ettől a helyes megoldástól látszólag eltér a következő, szintén jó eljárás: ahol a helyi német névnek vagy – összetett nevek esetében – névrésznek van egyenértékes „hochdeutsch” lexémája, ott az szerepel a térképen, és nem az adott település nyelvjárásának megfelelő „írásbelisített” ejtés; ilyenek pl. *Kleinmanok* – *Kismányok* (Tolna m.), *Großwaschon* – *Nagyvázsony* (Veszprém m.), *Böhmischhütten* – *Csehbánya* (Veszprém m.) stb. Ezeknek a névalakoknak a megállapításában jó segítséget nyújtottak a megyei földrajzinév-gyűjtemények, melyek közül egyesek (pl. Tolna, Baranya, Veszprém) gazdag német anyagot tartalmaznak.

A magyarországi németek térképe nem közli azokat a német neveket, amelyek ugyan a két világháború között, sőt az elmúlt két-három évtized során is a hazai germanisztikában és egyéb írásbeliségben használatban voltak, de a helyi közösségek – bizonyára kései megjelenésük és nyilvánvalóan mesterséges voltuk miatt – sohasem használta, sőt esetenként nem is ismerte azokat. Így a Veszprém megyei *Bakonygyirót* német neve a térképen nem *Gerisdorf*, hanem helyesen *Jirot*; *Gerisdorf* egy ausztriai falu neve, ezt „telepítették” rá a bakonyalji községre, ám a helyiek (saját tapasztalatból tudom) nem is hallottak róla. Az ugyancsak Veszprém megyei *Lókút* is *Lokut* és nem *Roßbrunn*, *Olasz-falu* is *Olasflu* és nem *Wallendorf*, a Csepel-szigeten található *Szigetújfal* „valódi” neve *Ujflu*, nem pedig a magyarból fordított *Inselneudorf*, melyet senki nem használt, jöllehet – ha nem tévedek – egy ideig még a település bejáratánál levő helységnévtáblán is ez szerepelt „hivatalos” német névként.

Az ismertetett térkép természetesen közli a mai magyar hivatalos neveket is. Ez szükséges is, hiszen a helységek azonosítása jobbra csak ezek segítségével lehetséges; úgy gondolom, mind a külföldi, mind a hazai németiség számára akkor egyértelmű a lokalizálás, ha például a német *Hanslbek*, *Totiser Kolonie*,

Nimmesch stb. mellett ott áll a magyar *Érd, Tatabánya, Himesháza* (Baranya m.) stb. is.

A magyar és német nevek egyidejű közlése következtében az egyes településeket megjelölő hang-, illetve betűsorok egymáshoz való viszonyát – mélyebb vizsgálódás nélkül is – megállapíthatjuk. Látható, hogy a németek körében használt nevek igen jelentős része a magyarból való fonetikai átvétel, azaz a helyi német nyelvváltozathoz igazított alak; pl. *Kier* – *Németkér* (Tolna m.), *Wudigeß* – *Budakeszi* (Pest m.), *Waschlud* – *Városlőd* (Veszprém.) és még sok más. A nevek viszonyában kisebb hányadot képvisel a fordított eset, vagyis a német név elsődlegessége mellett a magyar a másodlagos; pl. *Deutschhütten* lett a magyarban *Németbánya* (Veszprém m.), *Altglashütte* magyarul *Óbánya* (Baranya m.), *Bleigraben* pedig *Ólmod* (Vas m.). A harmadik változatra, vagyis hogy a német és a magyar névnek (legalábbis „ránézésre”) nincs köze egymáshoz, főleg a nyugat-magyarországi települések esetében figyelhető meg – ennek nyilvánvaló történelmi okai vannak. Ilyenek pl. *Vaskeresztes* – *Großdorf* (Vas m.), *Nemesmedves* – *Ginisdorf* (Vas m.), *Levél* – *Kaltenstein* (Győr-Moson-Sopron m.) stb.

A nevek egymáshoz való viszonyával kapcsolatban két névpárral szeretnék röviden foglalkozni. Az egyik a magyar *Hegykő* ~ német *Heiligenstein* (Győr-Moson-Sopron m.). Látszólag nincs kapcsolat a kettő között, hiszen a német név sem fonetikai „mutációja”, sem pedig hű tükörfordítása a mai magyar névnek, hiszen ez utóbbi esetben kb. *Bergstein*-nek kellene lennie. Amikor azonban megalkották a német *Heiligenstein* nevet (s ez régen volt, hiszen első adata 1419-ből való, vö. FNESz.⁴), még eleven lehetett a magyar helynév etimológiai jelentése, ami nem más, mint ’szent kő; áldozati kő’, és a régi magyar *egy* ~ *igy* ~ *ügy* ’szent’ szóval függ össze, vagyis a *hegy* pusztán népetimológias változat. Hasonló lehet a magyar *Öttevény* és a német *Hochstraß* (Győr-Moson-Sopron m.); ez utóbbi örzi a magyar szónak azt a régi közszói jelentését, amelyet 1210-ből adatolhatunk: ’töltésen haladó út’ (FNESz.⁴), 1259-ből pedig ’kavicsal burkolt (római kori) út’ (EWUng. önt a.).

A főterkép mellett két melléktérképet is találunk. Az egyik Magyarország domborzati, víz- és tájegységnevei közül adja meg a fontosabbakat (csak németül), a másik pedig Budapest egyes városrészeinek német és magyar neveit közli; a hazai németiség ez utóbbi város esetében is nagy mértékben nyelvileg is hozzájárult a helyek megnevezéséhez, hiszen a város polgársága jelentős arányban német volt.

Bár más térképpel nem vettem egybe az itt tárgyaltat, úgy látom, pontos munkát végzett a térképész – egy hibát azonban „sikerült” fölfedeznem: az érintett város, a bácskai *Ada* ugyan a mai Magyarország határain kívül esik, a

„csúsztatás” mégis szembeötlő, hiszen a valóságban a Tiszától nyugatra fekvő város átkerült a folyó túlsó partjára...

A térkép hátoldalán németül és magyarul olvashatunk a magyarországi németek rövid történetéről, a Magyarországi Németek Országos Önkormányzatának jelképeiről és a magyarországi németek intézményeiről. Itt található a térképek igen fontos tartozéka, a névmutató: természetesen ez is „kétirányú”, német–magyar, illetve magyar–német összeállítású. Megtalálhatjuk a helységnevek, a természetföldrajzi elnevezések és Budapest városrészei neveinek mutatóját – segítségükkel könnyen lehet tájékozódni a térképen.

Mint a bevezető sorokban írtam, bizonyos tekintetben szokatlan kartográfiai művet vehet kezébe a térképek iránt érdeklődő olvasó. Úgy gondolom azonban, ez a sajátos alkotás is rámutat arra, hogy többnyelvű közegben a térben való tájékozódást szolgáló elemek, vagyis a helynevek kialakításában a különböző nyelveket beszélő közösségek egyaránt részt vesznek, hatnak egymásra és kölcsönösen kiegészítik egymást. Jó lenne hamarosan a többi magyarországi nemzeti kisebbség körében használt neveket is hasonló térképeken közzétenni, s akkor láthatóvá válna, hogy milyen izgalmasan sokszínű ebben a tekintetben is Magyarország.

GERSTNER KÁROLY

Búcsú Kálmán Bélától

Bár mindannyian tudtunk egyre romló egészségi állapotáról, mégis megdöbbenett bennünket a hír, hogy 1997. augusztus 22-én, életének 85. évében elhunyt Kálmán Béla egyetemi tanár, akadémikus, a magyar nyelvtudomány kiemelkedő alakja. Életútjának méltatását elvégzik nálam hivatottabbak, rövid írásommal a névtanósok nevében veszek búcsút a hazánk határain túl is ismert és elismert szakembertől, a fiatalabb nyelvészek, névtanósok mentorától, a sikereinek csúcsán is emberként, segítő kollégaként viselkedő tudóstól és pedagógustól.

Kálmán Béla a nyelvatlasznezmedék azon jeles egyéniségei közé tartozott, akiknek a magyar dialektológia máig legnagyobb vállalkozásának, a Magyar Nyelvjárások Atlaszának a létrejöttét köszönhetjük. Példamutatóan vette ki részét a több évtizedes előkészítő és helyszíni gyűjtőmunkából, emellett a finnugor nyelvtudománynak is az egyik nagy egyéniségévé tudott válni. De a névtudomány művelése is szűkebb szakterületei közé tartozott, ha vele kapcsolatban mindig megcsodált sokoldalúságát, enciklopédikus tudását ismerve egyáltalán lehet "szűkebb szakterület"-ről beszélni. A hazánk egészére kiterjedő helynévgyűjtő munkába más elfoglaltságai miatt ugyan nem kapcsolódott be, de tanácsaival, tudományos tekintélyével támogatta ezt a nagy vállalkozást. Az egyik kezdeményezője és szakmai irányítója volt a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem és a nyíregyházi Bessenyei György Tanárképző Főiskola nyelvészeti tanszékei által elindított gyűjtőmunkának, amely a régió (elsősorban Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye) helynévkincsének megmentésére irányult. Örült az eredményeknek, lehangolta és szelíd korholó szavakra indította (egyéniességétől a hangosság igen távol állt) az e téren tapasztalt közömbösség. Néhány "nagy nevű" tudóstársával ellentétben nem nézte le a terepmunkát, mert nyelvatlaszgyűjtő gyakorlatából tudta, hogy értékmentő, leletmentő munkát végez az, aki erre a gyakran embert próbáló nehéz feladatra vállalkozik. Örömmel vállalta névtani (vagy egyéb) témájú szakdolgozatok, doktori, kandidátusi és nagydoktori értekezések szakmai irányítását, bírálatát. Tőle tudom, több mint ötvenszer volt különböző

tudományos értekezések opponense vagy megjelent művek lektora. Gazdag ismeretanyagra, széles körű látásmódra épülő bírálatai sohasem az egyénre, mindig a teljesítményre irányultak. De nemcsak a tudományos koncepcióra, a mű tartalmi oldalára figyelt, nem került el figyelmét a legapróbb részlet, egy-egy kifejejtett írásjel vagy helytelenül használt szó, kifejezés sem. Folyóiratunk is sokat köszönhet neki, hiszen annak idején örömmel támogatta a Névtani Értesítő megjelenését, melynek élete végéig kritikus szemű olvasója és egyik állandó munkatársa volt. A folyóirat sok cikke alatt olvashatjuk az ő nevét.

Alapos elméleti felkészültségének bizonyítéka, hogy ő írta meg a magyar névtudomány máig legismertebb és legnépszerűbb összefoglaló munkáját, A nevek világát, mely 1969. évi megjelenése óta immár a negyedik kiadást érte meg. Könyvét angolra is lefordították (The world of names. Budapest 1978), így a nemzetközi tudományosság vérkeringésébe is bekerült. Legyen szabad ezzel kapcsolatos személyes élményemet megosztani a Névtani Értesítő olvasóival. 1992 őszén DAAD ösztöndíjasként Heidelbergben tartózkodtam, ahol többször felkerestem a Német szeminárium könyvtárát. Kissé meglepődve tapasztaltam, hogy az igen gazdag könyvtárban alig található magyar vonatkozású, magyar eredetű szakirodalom, az a néhány kötet is a szlavisztikához van besorolva. De örömmel fedeztem fel közöttük Kálmán Béla könyvének, A nevek világának angol nyelvű változatát. Örömöm még csak fokozódott, amikor kollégám és szakmai irányítóm, Wilfried Seibicke (maga is ismert névtanos) az egyik szemináriumi óráján felhasználandó szakirodalomként Kálmán Béla művét is megjelölte.

De a névtan népszerűsítésének más területein is otthonos volt. A magyar nyelv hete országos és helyi rendezvényein szívesen adott elő névtani jellegű témákat munkásklubokban és iskolákban egyaránt. Újságcikkeinek tucatjai bizonyítják, hogy magas szinten művelte a tudománynépszerűsítésnek ezt a műfaját is. Írásai közül nem egy foglalkozott a névtan valamelyik kérdésével, névfejtéssel vagy éppen a hagyományos, népi eredetű utcanevék megmentésének lehetőségével.

De hadd szóljak néhány szót a tanárról, a pedagógusról is! Munkahelyén, a KLTE Finnugor Nyelvtudományi Tanszékén, melynek évtizedekig volt megbecsült vezetője, igazi alkotó légkört teremtett. Szívesen adott tanácsot a hozzá fordulóknak, s mi, akik a közelében dolgozhattunk, éltünk is a lehetőséggel. De nemcsak ilyen emlékeket őrzök róla. Felidézhetném a vele töltött kötetlenebb órákat, a hajdani intézeti estek, szakestek hangulatát vagy éppen a tanulmányi kirándulásokét, melyeken istenadta anekdotázó képességével úgy tudott a középpontba kerülni, hogy az sem haragudott meg rá, akinek társaságát őmiatta otthagytuk. De visszaemlékszem a hagyományos Béla-napi intézeti összejövetelekre is, amikor azokat a finom süteményeket

fogyaszthattuk, melyeket életének hű társa, mindannyiunk Gabi nénije tált fel a frissítőkhöz.

Mint tanárt, pedagógust talán az jellemzi a leghívebben, amit egyik kedves (névtanos) tanítványa mondott róla, amikor megtudta, hogy egy kis írással akarok az elhunyt emléke előtt tisztelegni: Ne feledd el megemlíteni azt sem, hogy úgy tudott félresiklott fiatal életeket egy-egy dicsérő vagy éppen szelíden feddő szóval visszaterelni a helyes útra, ahogyan rajta kívül senki sem. S ez hadd legyen a végszava ennek az írásnak, amellyel a magyar névtanosok nevében (is) búcsúzom Kálmán Béla professzor úrtól.

KÁLNÁSI ÁRPÁD

Mikesy Sándor (1917 - 1975) munkásságának bibliográfiája¹

1937

1. Kegyelemvár. MNy. 33: 351.

1939

2. A szabolcsvármegyei Kék dűlőnevei. MNy. 35: 269–270.
3. Szabolcsvármegyei határnevek (Tiszarád, Vasmegyer). MNy. 35: 329–330.
4. Tóció. MNy. 35: 337.

1940

5. Szabolcs vármegye középkori víznevei. MNyTK 53. Budapest, 1940.
6. Pergalom. MNy. 36: 255–256.
7. Ástom rét. MNy. 36: 256.
8. Gyulaházi záloglevél. MNy. 36: 271.
9. Gabonafő. MNy. 36: 324–325.

¹ A 80 éve született Mikesy Sándorra tudományos munkássága bibliográfiájának közreadásával emlékezik folyóiratunk.

10. Burzok-rét. MNy. 36: 325–326.
11. Bajol. MNy. 36: 326.

1941

12. Bozorát. MNy. 37: 195.
13. A szabolcsmegyei Demecser és Pátroha helynevei. MNy. 37: 213–214.

1942

14. Buj. MNy. 38: 200–201.

1943

15. Gyalapár. MNy. 39: 235.
16. Mozgakert. MNy. 39: 235.
17. A szabolcsmegyei Gégény határnevei. MNy. 39: 334–335.
18. Csicskás. MNy. 39: 381.
19. Érd. MNy. 39: 382.

1944

20. Szöveten. MNy. 40: 123.
21. Boszorád. MNy. 40: 234–235.
22. Száró. MNy. 40: 235.
23. Sima puszta. MNy. 40: 235.
24. A szabolcsmegyei Ibrány és Nagyhalász történeti helynévanyagához. MNy. 40: 242–244.
25. Katasszony. MNy. 40: 378–379.
26. Kemecse helynevei. MNy. 40: 382–385.
27. Tartalom. Szó- és tárgymutató. MNy. 40: 385–392.

1945

28. Szárazfa. MNy. 41: 83.
29. Eb 'palus'. MNy. 41: 83–84.
30. Ebfa. MNy. 41: 84.
31. Bopkár. MNy. 41: 84–85.
32. Regezin. MNy. 41: 85.
33. Valpót. MNy. 41: 85–86.

1946

34. Kótaj. MNy. 42: 72–73.
35. Szótörténeti pótlékok a Szófejtő Szótárhoz. MNy. 42: 76–78.
36. Tartalom. Szó- és tárgymutató (41. és 42. évf.) MNy. 42: 97–100.
37. A hatodik jó magyar kiejtési verseny. Magyarosan 14–15: 40–44.
38. Etzler, Alian: Zigenarna och deras avkomlingar i Sverige. Uppsala, 1944. (könyvismertetés) Ethnographia 57: 104.

1947

39. Szavajárási nevek. MNy. 43: 45–47.
40. Borzsova. MNy. 43: 55–56.
41. Inaszakla. MNy. 43: 144–145.
42. Aradvány. MNy. 43: 145.
43. Rázom. MNy. 43: 145–146.
44. Émány. MNy. 43: 146.
45. Püpillős hegy. MNy. 43: 146.
46. Uszvány. MNy. 43: 217–218.
47. Szemle. MNy. 43: 232–235.
48. Mikecs László. MNy. 43: 239–240.
49. A *fagyöngy* közszó és a *Gyöngyös* víznév. MNy. 43: 253–258.
50. Tartalom. Szó- és tárgymutató. MNy. 43: 314–320.

1948

51. Váradi Regestrom-beli helyek meghatározásai. MNy. 44: 64–65.
52. Szamóca. MNy. 44: 138–141.
53. Szapagy. MNy. 44: 141.
54. Tartalom. Szó- és tárgymutató. MNy. 44: 161–164.
55. Mándruc. Nyr. 72: 34.
56. Akmár. Nyr. 72: 193. (Vámos István néven.)
57. Letymet. Nyr. 72: 194. (Vámos István néven.)
58. Fontüveg. Nyr. 72: 194. (Vámos István néven.)
59. Mohács-utca. Magyarosan 17: 58–59.
60. Mutatvány a Magyar Nyelvatlasz próbagyűjtéseiből. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1947. (könyvismertetés) Ethnographia 59: 236–237.

1949

61. Babits Mihály kollokviumi dolgozata a tárgyas ragozásról. MNy. 45: 29–37.
62. Kebele. MNy. 45: 64–68.

63. Zöld vár. MNy. 45: 94.
64. Császármadár, császárfajd. MNy. 45: 197–200.
65. A *Szilveszter* keresztnévből való magyar vezetécknevek. MNy. 45: 258–264.
66. Lecsó. MNy. 45: 322–324.
67. Kalapár. MNy. 45: 324.
68. Tartalom. Szó- és tárgymutató. MNy. 45: 349–356.
69. Missió vagy Misszió. Magyarosan 18: 27–28.

1950

70. Az OklSz. földrajzinévi adataihoz. MNy. 46: 90–92.
71. -ka, -ke képzős helységneveink kérdéséhez. MNy. 46: 145–147.
72. Pennabor. MNy. 46: 265–267.
73. A nyelvész Vörösmarty. MNy. 46: 289–296.
74. Tartalom. Szó- és tárgymutató. MNy. 46: 394–400.

1951

75. Derelye. MNy. 47: 80–82.
76. Vakszem. MNy. 47: 314.
77. Tartalom. Szó- és tárgymutató. MNy. 47: 321–327.

1952

78. Tartalom. Szó- és tárgymutató. MNy. 48: 252–261.
79. Bányai Zsigmond: Órás és nemesfémipari szakszótár és kézikönyv. Budapest, 1948. (könyvismertetés) Nyr. 76: 24–25.

1953

80. Az *Oszvald* keresztnév magyar vezetéknévi származékai. MNy. 49: 403–409. (vö.164.)
81. Tartalom. Szó- és tárgymutató. MNy. 49: 545–553.
82. Családnévmagyarázatok. Nyr. 77: 129–131.
83. Asbóth Oszkár nevééről. Nyr. 77: 246–248.
84. Bibliographia Onomastica Hungarica 1952. Onoma 4: 222.

1954

85. Axaméthy. MNy. 50: 164–167.
86. Siheder, zivatar, viheder. MNy. 50: 279–287.
87. Verpecz, Hibján. MNy. 50: 465–467.

88. Tartalom. Szó- és tárgymutató. MNy. 50: 521–529.
89. Lábbelít jelentő szókkal alakult vezetékeveink. Nyr. 78: 239–242.
90. Bibliographia Onomastica Hungarica 1953. Onoma 5: 247–248.
91. Néhány szó neveinkről. Élet és Tudomány 9: 1130–1131.

1955

92. Horog. MNy. 51: 95.
93. Maradi. MNy. 51: 227–228.
94. Kalangya. MNy. 51: 229.
95. Erdő gyapja, gyapjú, gyepű. MNy. 51: 312–318.
96. Ismerettár. MNy. 51: 495–496.
97. A Magyar Nyelvtudományi Társaság életéből. (A MNyT. szakosztályaiban 1949. máj. 31. és 1955. jún. 14. között elhangzott előadások.) MNy. 51: 526–529. (vö. 110.)
98. Mikesy Sándor írja (az egykori Ete falu fekvéséről). MNy. 51: 529
99. Tartalom. Szó- és tárgymutató. MNy. 51: 531–538.
100. Ollé. Nyr. 79: 103–105.
101. A demizson magyar neveihez. Nyr. 79: 460–461. (Vámos István néven.)

1956

102. Dalma. MNy. 52: 127–128. (vö. 118., 126.)
103. Ismerettár. MNy. 52: 128. (Boros Jenő néven, vö. MNy. 52: 264.)
104. Derelye, sifli, fülke. MNy. 52: 216–218.
105. A Magyar Nyelvtudományi Társaság magyar szakosztályának az 1955. szept. 29. és 1956 jún. 12. között megtartott felolvasó ülései. MNy. 52: 263.
106. Egy feltűnő tévedésről. MNy. 52: 264. (Boros Jenő néven.)
107. Dehenne. MNy. 52: 392.
108. Szentvér. MNy. 52: 477–480.
109. Az emlékezetet hátuljokra verik. MNy. 52: 484.
110. A Magyar Nyelvtudományi Társaság életéből. (A MNyT.-ban 1942. dec. 15. és 1956. okt. 23. között elhangzott előadások.) MNy. 52: 525–528. (vö. 97.)
111. Tartalom. Szó- és tárgymutató. MNy. 52: 528–536.
112. Dezső Pais 70 Jahre. Onoma 6: 89–90.
113. Bibliographia Onomastica Hungarica 1954. Onoma 6: 269.
114. *Ósdi és élősdi*. In: Emlékkönyv Pais Dezső hetvenedik születésnapjára. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1956. 356–358.

115. Pais Dezső irodalmi munkássága. In: Emlékkönyv Pais Dezső hetvenedik születésnapjára. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1956. 677–685.

1957

116. A szavajárási nevekhez. MNy. 53: 185–187.
117. A XVI. századi *Deák* nevek kérdéséhez. MNy. 53: 209–210.
118. Dalma. MNy. 53: 210–211. (vö. 102., 126.)
119. Sereng. MNy. 53: 211.
120. Özvegy. MNy. 53: 211.
121. Mikesy Sándor írja (*hőmérő* szavunk történetéhez). MNy. 53: 316.
122. Mikesy Sándor írja (*Erge* szavunk megfejtéséhez). MNy. 53: 316.
123. Szórád. MNy. 53: 474–475.
124. Gyárfás. MNy. 53: 475–477.
125. Séra: Szerafin. MNy. 53: 477–478.
126. Dalma. MNy. 53: 478–479. (vö. 102., 118.)
127. Szopornyika. MNy. 53: 512–513.
128. Tartalom. Szó- és tárgymutató. MNy. 53: 541–548.
129. Bibliographia Onomastica Hungarica 1955. Onoma 7: 102–103.
130. János Melich. Onoma 7: 263–265.
131. Eine Kommission für geografische Namen. Onoma 7: 315–316.
132. Latin szók német köntösben. Élet és Tudomány 12: 666.
133. Honnan ered a Dalma név? Élet és Tudomány 12: 1218.

1958

134. Szólát(h). MNy. 54: 117–118.
135. Ollé. MNy. 54: 118–119.
136. Ripszima. MNy. 54: 120.
137. Rita. MNy. 54: 356–357.
138. A Magyar Nyelvtudományi Társaság életéből. (Az 1957. febr. 14. és 1958. febr. 18. között elhangzott előadások ismertetése.) MNy. 54: 403–407.
139. Mittana. MNy. 54: 407.
140. Mióta kétágú. MNy. 54: 530–531.
141. Az OklSz. anyaggyűjtéséhez. MNy. 54: 560.
142. A Magyar Nyelv XXVI–L. évfolyamának mutatója. Szerk. Juhász Jenő. Akadémiai Kiadó, Bp., 1958. (Ebből az I. fejezet, azaz a szerzők szerinti mutató.)

1959

143. Írói névadás – irodalmi névadás. MNy. 55:110–112.
144. Egy szólásunk történetéhez. MNy. 55: 167.
145. Gombocz Zoltán irodalmi munkásságához. MNy. 55: 168.
146. *Vezetéknév vagy családnév?* (Műszó-javaslat.) MNy. 55: 241–244.
147. A tordasi Sajnovics-ünnepség. MNy. 55: 311.
148. Miért alakultak ki vezetékszeveink? Nyr. 83: 82–87.
149. Beszámoló a VI. Nemzetközi Névtudományi Kongresszusról. NyK. 61: 410–416.
150. Bibliographia Onomastica Hungarica 1956-57. Onoma 8: 159–164.
151. Tagung für Namenforschung in Budapest. Onoma 8: 343–344.
152. Internationale Tagung für Finnougristik. Onoma 8: 347.
153. Städtische Kommission für Strassennamen in Budapest. Onoma 8: 417–418.
154. Eine neue Kommission für Namenkunde. Onoma 8: 418.
155. A vezetékszev születése. In: A nyelvek világában. Szerk. Bélley Pál. Gondolat Kiadó, Budapest, 1959, 68–73.

1960

156. Névtudományi Vizsgálatok. Pais Dezső közreműködésével szerkesztette Mikesy Sándor. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1960.
157. Országos Névbizottság. In: Névtudományi Vizsgálatok. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1960, 67–68.
158. Névészeti kérdések. In: Névtudományi Vizsgálatok. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1960, 172–174.
159. Namenkundliche Untersuchungen. In: Névtudományi Vizsgálatok. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1960, 200–206.
160. Mi legyen az *onomasztika* magyar neve? MNy. 56: 236–238.
161. A Magyar Nyelvtudományi Társaság életéből. (Az 1958. márc. 4. és 1959. dec. 15. között elhangzott előadások ismertetése.) MNy. 56: 286–288.
162. A Magyar Nyelvtudományi Társaság életéből. (Az 1960. jan. 19. és 1960. jún. 14. között elhangzott előadások ismertetése.) MNy. 56: 427–432.
163. Tirimpó. Nyr. 84: 481–482.

1961

164. Az *Oszvald* keresztszev magyar vezetékszevi származékai. MNy. 57: 92–93. (vö. 80.)
165. Loványi Gyula emlékére. MNy. 57: 119–120.

166. A Magyar Nyelvtudományi Társaság életéből. (Az 1960. okt. 4. és 1960. dec. 20. között elhangzott előadások ismertetése.) MNy. 57: 259–260.
167. Séra. MNy. 57: 346.
168. Gagarin. Nyr. 85: 490–491.
169. Bibliographia Onomastica Hungaria 1958–59. Onoma 9: 192–197.
170. Jeles napok mint helynevek. In: Édes anyanyelvünk. Szerk. Lőrincze Lajos. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1961, 176–177.

1962

171. Mikesy Sándor írja (az *onomasztika* és az *onomaziológia*). MNy. 58: 132.
172. Rézmán. MNy. 58: 209–214.
173. A Magyar Nyelvtudományi Társaság életéből. (Az 1961. jan. 3. és 1961. máj. 23. között elhangzott előadások ismertetése.) MNy. 58: 258–260.
174. Iszkumpia, Szampiás. MNy. 58: 364–366.
175. A Magyar Nyelvtudományi Társaság életéből. (Az 1961. máj. 30. és 1961. okt. 17. között elhangzott előadások ismertetése.) MNy. 58: 395–396.
176. Jovel. MNy. 58: 477–478.
177. A *Geraszim* keresztnév magyar változatai. MNy. 58: 478–479.
178. A Magyar Nyelvtudományi Társaság életéből. (Az 1961. okt. 24. és 1961. nov. 24. között elhangzott előadások ismertetése.) MNy. 58: 527–528.
179. A *Latinka* vezetéknevről. Nyr. 86: 221–222.
180. A *góré* szóról és a *Koréh* vezetéknevről. Nyr. 86: 448–451.
181. Karácsony Sándor Zsigmond: Személyneveink 1500-tól 1800-ig. Budapest, 1961. NytudÉrt. 28. (könyvismertetés). Nyr. 86: 474–477.

1963

182. A Magyar Nyelvtudományi Társaság életéből. (Az 1961. dec. 5. és 1962. jún. 5. között elhangzott előadások ismertetése.) MNy. 59: 119–123.
183. Mikesy Sándor írja (az első szótagi *u(o) > i* hangfejlődésről). MNy. 59: 124.
184. A névszépítésről. MNy. 59: 216–221.
185. A Magyar Nyelvtudományi Társaság életéből. (Az 1962. jún. 12. és 1962. szept. 18. között elhangzott előadások ismertetése.) MNy. 59: 252.
186. A *Birizdó* vezetéknevről. Nyr. 87: 127–129.
187. Vadhattyú. Nyr. 87: 495. (Vámos István néven.)
188. Bibliographia Onomastica Hungaria 1960. Onoma 10: 147–150.
189. János Melich (1872–1963). Onoma 10: 303–304.

190. Az 1522. évi tizedlajstrom névmutatója. In: Bálint Sándor, Az 1522. évi tizedlajstrom szegedi vezetékevei. MNyTK 105. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963. 47–78.

1964

191. A Magyar Nyelvtudományi Társaság életéből. (Az 1962. szept. 25. és 1962. nov. 19. között elhangzott előadások ismertetése.) MNy. 60: 125–128.
192. A Magyar Nyelvtudományi Társaság életéből. (Az 1962. nov. 20. és 1963. ápr. 23. között elhangzott előadások ismertetése.) MNy. 60: 252–256.
193. Mikesy Sándor írja (Királyfia Kis Miklós). MNy. 60: 256.
194. Donászy. MNy. 60: 349–351.
195. Tuskolány (Frascatitól Ibrányig). MNy. 60: 351–352.
196. A Magyar Nyelvtudományi Társaság életéből. (Az 1963. ápr. 26. és 1963. nov. 19. között elhangzott előadások ismertetése.) MNy. 60: 382–384.
197. Kendrusz. Nyr. 88: 63–64.
198. Árpádina. Nyr. 88: 200–201.
199. Becézőneveink helyesírása. Nyr. 88: 261–263.
200. A Magyar Nyelvtudományi Társaság nyelvoktatói szakosztályának munkájáról. Magyartanítás 7: 233.
201. Veszprém megye helytörténeti lexikona (helynévmagyarázatok). Szerk. Ila Bálint és Kovacsics József. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964.
202. Vezetéknév és keresztnév. In: Itt a Rádiólexikon. Szerk. Simonffy Géza. Gondolat Kiadó, Budapest, 1964, 169–170.

1965

203. A Magyar Nyelvtudományi Társaság ünnepi közgyűlése megalapításának hatvanadik évfordulója alkalmából. MNy. 61: 3.
204. A Magyar Nyelvtudományi Társaság életéből. (Az 1963. nov. 26. és 1964. máj. 5. között elhangzott előadások ismertetése.) MNy. 61: 125–128.
205. Fáró. MNy. 61: 219–221.
206. Roksina. MNy. 61: 256.
207. Csobot. MNy. 61: 346–347.
208. Egy hajdani foglalkozás tulajdonnévi emléke. MNy. 61: 347–348.

209. A Magyar Nyelvtudományi Társaság életéből. (Az 1964. máj. 12. és 1965. febr. 23. között elhangzott előadások ismertetése.) MNy. 61: 380–384.
210. A *Törő* vezetéknévről. MNy. 61: 464–465.
211. Grizeldisz. MNy. 61: 465–466. (vö. 228.)
212. Bedros. MNy. 61: 512.
213. Jampetikus. MNy. 61: 512. (vö. 242.)
214. Murony. Nyr. 89: 262–264.
215. Miskolcia. Nyr. 89: 392. (Kondássy Imre néven.)
216. Bibliographia Onomastica Hungaria 1961. Onoma 11: 139–144.
217. Eine bedeutende Initiative in Ungarn. Onoma 11: 284–285.
218. Stefan Knieszsa (1898–1965). Onoma 11: 336–340.
219. T. Witkowski: Grundbegriffe der Namenkunde. Berlin, 1964. (könyvismertetés) Studia Slavica 11: 449–451.
220. Az *István* keresztnévről. Vigilia 30: 126–127.

1966

221. A „gyorsételek” nevei. MNy. 62: 95–97.
222. Vízóvó. MNy. 62: 97–98.
223. A Magyar Nyelvtudományi Társaság életéből. (Az 1965. márc. 2. és 1965. okt. 29. között elhangzott előadások ismertetése.) MNy. 62: 122–126.
224. Hatujjú. MNy. 62: 226–227.
225. Milyen a *vont szem*? MNy. 62: 227.
226. Pamlény. MNy. 62: 227.
227. A Magyar Nyelvtudományi Társaság életéből. (Az 1965. nov. 3. és 1966. márc. 1. között elhangzott előadások ismertetése.) MNy. 62: 381–384.
228. Grizeldisz. MNy. 62: 471–472. (vö. 211.)
229. Faris. Nyr. 90: 199. (Kondássy Imre néven.)

1967

230. A Jordánszky-kódex és a Nagyvátyi Glosszák keletkezési helyéhez. MNy. 63: 197–199.
231. A Magyar Nyelvtudományi Társaság életéből. (Az 1966. márc. 4. és 1967. febr. 14. között elhangzott előadások ismertetése.) MNy. 63: 250–256.
232. Megjegyzések a *variska* szóhoz. MNy. 63: 352–353.
233. A *Kondákor* névről. MNy. 63: 353–355. (vö. 257.)
234. A *Pray* vezetéknévről. MNy. 63: 355–356. (vö. 262.)

- 235. Egy nyíradonyi erdőnév: Láró. MNy. 53: 356.
- 236. A „vallási” helynevekről. MNy. 53: 474–476.
- 237. Sürgős teendő. Nyr. 91: 256–257. (Kondássy Imre néven.)
- 238. Egy régi névfejtés következményei. Nyr. 91: 499–500. (Kondássy Imre néven.)
- 239. Bibliographia Onomastica Hungarica 1962. Onoma 12: 158–162.
- 240. Géza Bárczi 75 Jahre. Onoma 12: 212–215.

1968

- 241. A Magyar Nyelvtudományi Társaság életéből. (Az 1967. febr. 21. és 1967. jún. 20. között elhangzott előadások ismertetése.) MNy. 64: 124–128.
- 242. Jampetikus. MNy. 64: 128. (Vámos István néven.) (vö. 213.)
- 243. Fúló. MNy. 64: 215–216.
- 244. Cynolter. MNy. 64: 255.
- 245. Szutrély. MNy. 64: 256.
- 246. Adalékok a személynevek földrajzi körzetek szerint való jelentkezéséhez. MNy. 64: 300–316.
- 247. A Magyar Nyelvtudományi Társaság életéből. (Az 1967. szept. 28. és 1968. jún. 11. között elhangzott előadások ismertetése.) MNy. 64: 506–512.
- 248. Egy régi névfejtés következményei. Nyr. 92: 349. (Kondássy Imre néven.)
- 249. Kálmán Béla: A nevek világa. Gondolat Kiadó, Budapest, 1967. (könyvismertetés) MNyj. 14: 87–89.
- 250. Szabó T. Attila: A kolozsvári becenevek a XVI–XIX. században. Budapest, 1968. NytudÉrt. 59. (könyvismertetés) Ethnographia 79: 443–445.
- 251. Bibliographia Onomastica Hungarica 1963. Onoma 13: 139–145.
- 252. Név kultúránk helyzete és emelésének módja. In: A Nyíregyházi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei II. 1968, 234–241.
- 253. Honnan ered a Mexikó név? Élet és Tudomány 23: 2126.

1969

- 254. A Magyar Nyelvtudományi Társaság életéből. (Az 1968. szept. 24. és 1968. dec. 10. között elhangzott előadások ismertetése.) MNy. 65: 126–128.
- 255. Háj. MNy. 65: 128. (Vámos István néven.)

256. Büky Bélának (Szent-Ivány Zoltán munkásságáról és hagyatékáról). MNy. 65:128.
257. A *Kondákor* névről. MNy. 65: 128. (vö. 233.)
258. Mechteldisz. MNy. 65: 256. (Vámos István néven.)
259. *Hathekew*. MNy. 65: 384. (Vámos István néven.)
260. Tisztelettörténet és névtudomány. MNy. 65: 444–448.
261. Jácinta. MNy. 65: 511–512. (Vámos István néven.)
262. Még egyszer a *Pray* névről. Nyr. 93: 139. (Vámos István néven.) (vö. 234.)
263. Épusz. Nyr. 93: 302.
264. Bibliographia Onomastica Hungarica 1964-65. Onoma 14: 366–377.
265. A Zoltán név eredete. Élet és Tudomány 24: 1185.

1970

266. Személynévkutatásunk első szakaszához. MNy. 66: 197–207.
267. A Magyar Nyelvtudományi Társaság életéből. (Az 1968. dec. 17. és 1970. márc. 24. között elhangzott előadások ismertetése.) MNy. 66: 377–384.
268. Három névcikkecske margójára (Özséb, nova ~ noha, Martina). Nyr. 94: 110–111. (Kondássy Imre néven.)
269. *Súr* és *Dáka*. Nyr. 94: 242–244.
270. A vezetéknév-változtatások kérdéséhez. In: Névtudományi Előadások. Szerk. Kázmér Miklós és Végh József. NytudÉrt. 70. Akadémiai Kiadó, Budapest, 363–368.
271. Bibliographia Onomastica Hungarica 1966-68. Onoma 15: 757–775.
272. Latabár. Élet és Tudomány 25: 573.
273. Mikecs László. In: „S két szó között a hallgatás...” Magyar mártír írók antológiája II. Vál. és szerk. Keresztury Dezső és Sík Csaba. Magvető Könyvkiadó, Bp., 1970, 49–56.

1971

274. Egy ritka női keresztnévről: Ividő. MNy. 67: 85–88. (vö. 276.)
275. A Magyar Nyelvtudományi Társaság életéből. (Az 1970. ápr. 14. és 1970. nov. 24. között elhangzott előadások ismertetése.) MNy. 67: 125–128.
276. Mikesy Sándor írja (az *Ividő* névről). MNy. 67: 256. (vö. 274.)
277. Borgáta. MNy. 67: 340–342.
278. A Magyar Nyelvtudományi Társaság életéből. (Az 1970. dec. 1. és 1971. ápr. 13. között elhangzott előadások ismertetése.) MNy. 67: 381–384.

279. A Magyar Nyelvtudományi Társaság életéből. (Az 1971. ápr. 20. és 1971. nov. 2. között elhangzott előadások ismertetése.) MNy. 67: 508–511.
280. Villangó. MNy. 67: 512. (Vámos István néven.)
281. Bibliographia Onomastica Hungarica 1969-70. Onoma 16: 777–796.
282. Mikor legyen a Csillák nevenapja? Új Ember 1289. sz., 1971. márc.21.

1972

283. A hét napjairól elnevezett helységek. MNy. 68: 256.
284. A Magyar Nyelvtudományi Társaság életéből. (Az 1971. nov. 9. és 1972. febr. 8. között elhangzott előadások ismertetése.) MNy. 68: 382–383.
285. A Magyar Nyelvtudományi Társaság életéből. (Az 1972. febr. 15. és 1972. máj. 16. között elhangzott előadások ismertetése.) MNy. 68: 509–512.
286. Ladó János: Magyar utónévkönyv. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971. (könyvismertetés) Nyr. 96: 368–372.
287. Mikor van a Dózsa keresztnevűek névnapja? Új Ember 1347.sz., 1972. ápr. 30.
288. Miért nem lehet Dózsa? Esti Hírlap, 1972. júl. 25.

1973

289. Azonos keresztnevű testvérek. MNy. 69: 128.
290. Pais Dezső tudományos munkássága 1956-1973. MNy. 69: 136–140.
291. A Magyar Nyelvtudományi Társaság életéből. (Az 1972. máj. 23. és 1972. okt. 24. között elhangzott előadások ismertetése.) MNy. 69: 254–256.
292. Ismeretlen keresztnevek. Nyr. 97: 229–241.
293. A névtudomány és a történettudomány. In: A magyar középkor kutatóinak nagyvázsonyi találkozásánál elhangzott előadások, hozzászólások, 1971. máj. 6-8. Veszprém, 1973, 123–126.
294. Élet a tudományért (Pais Dezső nekrológ). Új Ember 1399. sz., 1973. ápr. 29.

1974

295. A Magyar Nyelvtudományi Társaság életéből. (Az 1972. okt. 31. és 1973. ápr. 3. között elhangzott előadások ismertetése.) MNy. 70: 254–256.
296. +Moór Elemér 1891-1974. MNy. 70: 377–379.
297. A Magyar Nyelvtudományi Társaság életéből. (Az 1973. ápr. 10. és 1973. dec. 18. között elhangzott előadások ismertetése.) MNy. 70: 379–384.
298. Bibliographia Onomastica Hungarica 1971. Onoma 18: 265–270.

299. Ladislaus Gáldi (1910-1974). *Onoma* 18: 587–592.
300. Elemér Moór (1891-1974). *Onoma* 18: 609–615.
301. A *Sajnovics* név eredetéről. In: Sajnovics János. Sajnovics János emlékünnepe és tudománytörténeti szimpozion. MNyTK 131. Budapest, 1974, 71–72.

1975

302. Bibliographia Onomastica Samoiedica 1972-73. *Onoma* 19: 328.
303. Bibliographia Onomastica Hungarica 1972-73. *Onoma* 19: 329–341. (Ördög Ferencsel).

1976

304. Bibliographia Onomastica Samoiedica 1974. *Onoma* 20: 556.

1978

305. Ungarisches Lehrbuch. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978. (Unter Mitwirkung von Imre Mikesy).

1992

306. Ismeretlen keresztnévek II. Névtani Értesítő 14: 11–15. (Közzéteszi Mikesy Gábor.)

????

307. Magyar Keresztnévtár. Kézirat.

MIKESY GÁBOR

1870

1871

20

1872

1873

